

Baltos dėmės ir KGB šliūžė prof. T. Ivanausko biografijoje

Reaguojant į 2020 m. kovo 2 d. registruotą laišku iš medžiotojų klubo „Uosinta“ gautą prašymą ištirti ir „paneigti arba patvirtinti“ informaciją „apie [prof.] Tado Ivanausko kolaboravimą sovietinės okupacijos metu (ypač prie Stalino 1945–1953 m.)“, buvo atliktas ribotos apimties tyrimas. Jo metu sąmoningai ieškota naujų, sovietmečiu neminėtų ir Glav-lito cenzūros bei Lietuvos komunistų partijos propagandos išvengusių dokumentų ir narytvyų, atskleidžiančių naujus T. Ivanausko, nomenklatūrinio funkcionieriaus, veikusio stalinizmo epochoje, gyvenimo faktus. Rasti dokumentai leidžia teigti, kad dabartyje tiražuojamas T. Ivanausko sovietmečiu sukurtas ir išpuoselėtas įvaizdis ne visada remiasi faktais, dažnai juos iškraipo. LGGRTC pasirinko kitą pažymos formuluotę ir kitus cituojamus šaltinius, tačiau šis tyrimas leidžia naujai įvertinti akademinius T. Ivanausko nuopelnus, diplomato Petro Klimo bylą bei prisiminti, kad genetiką LSRS Mokslų akademija penkiolika metų vadino pseudomokslu.

DOKUMENTINIŲ ŠALTINIŲ SPRAGOS

Tyrimė remtasi LYA (LKP), LYA (KGB), LYA (VRM), LCVA, LCVA KDS, MA, VUA archyvuose saugomais dokumentais ir A. Mickevičiaus, LGGRTC, MA ir M. Mažvydo,

Lietuvos medicinos ir farmacijos istorijos muziejaus bibliotekos fondais¹, Kauno rajono muziejuje, Obelynėje, deponuotais dokumentais², peržiūrėtas Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejuje saugomas Konstantino Arrio archyvas³, internetiniame šaltinyje www.epaveldas.lt publikuojamais tiriamojo laiko žurnalais ir JSTOR bei „ScienceDirect“ mokslo žurnalų straipsniais.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad daugelis asmeninių T. Ivanausko dokumentų, iš kurių galima būtų spręsti apie profesoriaus asmenybę, nėra konsoliduoti visuomenei atviruose archyvuose, žymi dalis svarbių dokumentų neišlikę arba yra sunaikinti, apkarpyti ar kitaip modifikuoti.

Kita vertus, abejotino autentiškumo spaudiniai apyrašuose yra klaidingai įvardyti kaip prof. T. Ivanausko „rankraščiai“. Pavyzdžiui, Mokslų akademijos rankraščių skyriuje, specializuotame T. Ivanausko fonde Nr. F300, dokumentų apyrašuose kaip „rankraščiai“ yra klasifikuojami ir nepasirašytų mašinraščių lapai, net knygų ištraukos: F300-1518⁴ kelios dr. Mečislovo Valiaus 1991 m. išleistos memuarų-dienoraščio knygos⁵ puslapių kopijos.

Panašiai F300-15196⁶ numeriu pažymėtas „rankraštis“ yra nepasirašytas kelių puslapių apimties mašinraštis. Iš konteksto reikėtų suprasti, kad tai 1991 m. užrašyti

„teigiami atsiminimai“ asmens, prieš keturiasdešimt metų inspektavusio T. Ivanausko veiklą. Tačiau tie „atsiminimai“ neturi net minimalių dokumento atributų, pvz., parašo, kad juos galima būtų laikyti istoriniu šaltiniu, o ne klastote.

LKP CK sekretoriaus P. Griškevičiaus ir LTSR MT pirmininko M. Songailos 1982 m. liepos 12 d. nutarimo nesertifikuotas nuorašas yra su anonimine žyma, kad nuorašas – tikras (F300-1517-1⁷). Tačiau sertifikuotą asmens tapatybę ir pareigybes nėra nurodytos, prasilenkiant su įprastine to meto administracine praktika, taigi patikimumo patvirtinimas yra abejotinas.

F300-1522 – „Sodų ir uogynų rajonavimo plano projektas“ – dokumentas, datuojamas 1952 m., yra nepilnas, jame tik keli administracinės ataskaitos įžangos lapai su J. Stalino citatomis. F300-1518 dokumentą sudaro tik pusė ranka rašyto lapo, kita jo pusė yra nukirpta, ir pan.

Kauno rajono muziejaus direktoriaus Zigmo Kalesinsko pasakojimu, nuo 2020 06 25 valstybės saugomu objektu tapusioje ir muziejui pavaldžioje T. Ivanausko Obelynės sodyboje buvo atrastos keturios dėžės rankraščių, tačiau rastieji dokumentai nebuvo profesionaliai suskaičiuoti ir aprašyti, o po keturių mėnesių apsižiūrėta, kad dokumentų dėžės tebuvo dvi.⁸

Dėl išvardytų priežasčių tyrimas buvo apribotas tokia asmeninių ir archyvinių dokumentų imtimi, kokia buvo legaliai pasiekiamą. Jį apsunokino dar keli svarūs veiksniai:

a) nekritiškas prof. T. Ivanausko atminties puoselėtojų santykis su LSSR gyvavimo metais sukurtu propagandiniu mokslininko-gamtininko mitu (pvz., tai buvę mokiniai ir neformalaus LSSR akademinio jaunimo grupės „Tado Ivanausko brolija“ nariai);

b) institucinis muziejininkų suinteresuotumas skatinti turistų srautus ir naudotis ES fondų parama su prof. T. Ivanausko atmin-

timi susijusios veiklos plėtrai⁹, neaštrinant biografijos kampų (LSSR laikotarpio titulai bei apdovanojimai paverčiami bendriniais „Lietuvos“ atributais, užmaskuojant prievartinę sovietų režimo valdymo esmę, propagandą ir kultūros bei mokslo fasadiškumą, konformizmą bei servilizmą);¹⁰

c) šališka memuaristika: politiškai, šeimos santykiais ar kitokiais artumo ryšiais su T. Ivanausko (sovietmečio „žvaigždės“ statusą turėjusio asmens) materialiuoju ar kultūriniu palikimu susijusių paveldėtojų tarpininkavimas – beletrizuota „gyva“ jų atmintis ir „žodiniai liudijimai“ apie objektyviai nepatikinamus dalykus, pvz., ką profesorius T. Ivanauskas dėstęs paskaitose, kurių konspektai neišliko. (Tokia šališka memuaristika sudaro didžiąją dalį prof. T. Ivanausko pastarųjų gyvenimo metų naratyvo);

d) „proginės“ knygos – vien formalius istoriografijos požymius atitinkantys LR Aplinkos¹¹ ir LR Krašto apsaugos ministerijų¹² finansuoti leidiniai, dabarties sąmonėje įtvirtinantys klaidingą nuostatą, kad T. Ivanauskas yra pabaigęs Sorbonos universitetą arba kad „pirmo laipsnio St. Peterburgo universiteto diplomą“ yra žymus akademinis pasiekimas, kai tuo tarpu jis reiškia maždaug bakalauro laipsnį. Neatlikta LR Kultūros ministerijos, paskelbusios T. Ivanausko sodybą paveldo objektu, moderniais mokslo metodais paremta jo darbų ir biografijos analizė;

e) patriotinė ir lietuviybės etiketė, tradiciškai lipinama prie pilietiška neutralios ir/arba komercinės T. Ivanausko veiklos. Antrosios profesoriaus žmonos Honoratos Paškauskaitės-Ivanauskienės patriotinė veikla ir iniciatyvos priskiriamos prie T. Ivanausko nuopelnų. Įrodymams pasitelkiamas jau minėtas objektyviai nepatikinamas memuaristikos „folkloras“ – ką profesorius „yra sakęs“ tretiesiems asmenims;

f) objektyvių, analitinių mokslo istorikų darbų, kokybiškai, o ne kiekybiškai analizuo-

jančių T. Ivanausko straipsnius, lyginant juos su T. Ivanausko naudota profesine literatūra kitomis kalbomis, trūkumas.¹³ Sintetinės šaltinių kompiliacijos yra priskiriamos prie T. Ivanausko „mokslinių darbų“ neįvardijant, kurie iš jų buvo sekimas, kurie – adaptacijos, o kuriuose būta ir apskritai – ar būta – mokslo inovacijų, lyginant su T. Ivanausko pirmtakų ir amžininkų mokslininkų darbais kitose šalyse, pvz., Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje;

g) po 1983 m. neparengta profesionali T. Ivanausko darbų bibliografinė rodyklė¹⁴, kurioje mokslo populiarinimo ir pramoginis-literatūrinis palikimas būtų atskirtas nuo analitinių mokslo darbų bei pažymėti to paties veikalo vėlesni leidimai.¹⁵ Kol kas komercinė ir pramoginė-literatūrinė T. Ivanausko veikla bei visas rašytinis palikimas (kaip antai – populiarūs straipsniai specializuotame laikraštyje „Medžiotojas“¹⁶ ar bulvariniame žurnale „Naujas žodis“¹⁷, administracinė ataskaita gamtos tyrėjų ir mėgėjų laikraštyje „Kosmos“¹⁸ ir mokslo populiarinimo straipsnelis žurnale „Gamtą“¹⁹) yra sumuojami ir klasifikuojami kaip „moksliniai“ straipsniai, prasižengiant su faktine tiesa;

i) nepilni T. Ivanausko gyvenamojo meto zoologijos ir botanikos objektų, tokių kaip Kauno zoologijos sodas, Kauno botanikos sodas istoriniai ir administraciniai dokumentai, iš kurių galima būtų susidaryti pagrįstą nuomonę apie akcininkus, valdybą bei jų administracinių žingsnių svarbą;

j) nerasti ir tarpukario „Kailinių žvėrelių auginimo bendrovės“, kurios direktoriumi buvo T. Ivanauskas, dokumentai, nors įvykių rekonstrukcijai jie labai svarbūs. Bendrovės kontora buvo registruota Kaune, Donelaičio g. 39-ame name²⁰, o Obelynėje buvo auginamos juodsidabrės arba mišrūnės lapės („kryžlapės“). Modifikuoto kooperatyvo forma įmonė veikė iki 1947 m., kuomet ją

perėmė LTSR Mokslų akademija. 1945 m. rugsėjį ji tapo organizuotos NKVD pasalos vieta, nulėmusia devyniems asmenims, bet ne T. Ivanausko šeimos nariams, pritaikytas represijas. Jų NKVD bylose išlikę dokumentai tiesiogiai sieja represuotus žmones su H. Ivanauskiene ir su T. Ivanausku, kuriems tokios represijos (tremtis, lageris, nužudymas kalėjime), nebuvo pritaikytos.

Tikimės, kad nepaisant išvardytų objektyvių apribojimų, šis tekstas, pabrėžiantis esamas istorinės atminties spragas, taps paskata istorikams ištirti T. Ivanausko veiklą, investuojant būtinus laiko ir analitinius resursus, kurie yra gerokai imlesni nei taikyti šiame darbe. Todėl jame sąmoningai praleista plačiai aprašyta T. Ivanausko veikla ir orientuotasi į naujai atrastus ar dar neskelbtus jo biografijos bei aplinkos faktus. Šiuo darbu siekiama atkreipti dėmesį į gausius realaus asmens ir apie jį sukurto mito neatitikimus.

ATMINTIES PUOSELĖTOJAS ALGIRDAS BALTUŠKEVIČIUS – KGB AGENTAS „GEČAS“

Tyrimo metu paaiškėjo, kad prof. T. Ivanausko paveldėtojas, perdavęs paveldėtą turtą valstybei – tiksliniam muziejui („T. Ivanausko Obelynės sodyba“) įkurti ir jame iki 2020 m. rudens puse gido etato dirbęs bei Obelynėje gyvenęs T. Ivanausko žentas Algirdas Baltuškevičius²¹ yra buvęs KGB agentas. 1965 m. tuometinio LSSR Saugumo tarnybų jis buvo pasamdytas sekti T. Ivanauską ir jo aplinką²².

Kadangi šį savo biografijos faktą profesionalus T. Ivanausko palikimo propaguotojas bei puoselėtojas nusprendė nuslėpti ir nepasinaudojo Liustracijos įstatymo suteikta galimybe prisipažinti, kad bendradarbiavimo su KGB faktas liktų įstatymo saugoma

paslaptimi, galima daryti prielaidą, kad ir A. Baltuškevičiaus pasakojimuose bei „atsiminimuose“ apie T. Ivanauską esama ir daugiau nutylėtų ar sukurtų bei perkurtų dalykų. Šis faktas ypač svarbus turint galvoje, kad, be kito T. Ivanausko palikimo, A. Baltuškevičius paveldėjo ir Ivanauskų šeimos archyvą.

1975 m. A. Baltuškevičiaus, KGB agento pseudonimu „Gečas“, charakteristikoje rašoma: „Patriotiniu pagrindu užverbuotas 1965 m. su tikslu panaudoti veiklose skirtose patikrinti stebėjimo objektą profesorių *Ivanauską*, jo ryšius respublikoje ir užsienyje, o taip pat atskleisti ir apdoroti nacionalistinius ir antitarybinius elementus profesorių ir dėstytojų aplinkoje Kauno medicinos institute. Bendradarbiavimo su mumis metu „Gečas“ užsirekomendavo iš teigiamos pusės.“²³

Agento „Gečo“ charakteristika rodo, kad penkeriems metams praslinkus po T. Ivanausko mirties KGB jam patikėjo tokį uždavinį: „Mūsų pavedimu susirašinėdamas su savo artimu kontaktu Gustaičiu išreiškė sutikimą jį aplankyti artimiausiu metu ir tikisi ta proga gauti iškvietimą į JAV privačiu kanalu.“²⁴

Algirdas Gustaitis²⁵, (1944 m. iš Lietuvos pasitraukęs) ilgametis Čikagos laikraščio „Laisvoji Lietuva“ kultūros skyriaus redaktorius, gyvenęs JAV, Los Andžele, savo atsiminimų knygoje „Lietuva kaip sapnas“ taip aprašo 1989 m. susitikimą su T. Ivanausko žentu²⁶: „Vakar Obelynėje kauniečiai daktarai buvo užklause, ar norėčiau susipažinti su jų ligonine, kitais daktarais. Kvietimas malonus. Tuoj po pusryčių atvažiavo dr. A. Baltuškevičius su Kauno III Klinikinės ligoninės lengvu automobiliu, vairuojamu šoferio. Toji ligoninė įkurta 1952 m. Aukštuosiuose Šančiuose.“

Į Lietuvą A. Gustaitis atvežė JAV administracijos lėšomis surengtą knygų anglų kalba parodą jaunimui, o vėliau tarpininka-

vo Kaunui pasirašant miestų partnerystės sutartį su Los Andželo miesto administracija. Taigi KGB agento Gečo „kontaktas su Gustaičiu“ nebuvo vien saugumiečių fikcija. Saugumo tarnybų inspiruoti santykiai tęsėsi ir paskutinėmis KGB gyvavimo dienomis.

PRISIMINIMŲ FABRIKAS

Lietuvos istoriografijoje T. Ivanausko asmenybė konstruojama remiantis daugiausia atsiminimų knygomis, kurios nepamatuotai traktuojamos ne kaip „folklorinė“, iš lūpų į lūpas perduota, o kaip faktinė tiesa. Todėl jo portretas neišvengiamai iškreiptas ir subjektyvus. Sovietinis vaikams ir jaunimui skirtų pasaulio pažinimo programų tiražuotas naratyvas yra tapęs dabartinės visuomeninės sąmonės neatskiriama dalimi, daugeliu atveju – „asmeniškai pažįstama teisybe“ ir „tikruoju“ T. Ivanausku.

Apibūdinant T. Ivanausko asmenybę dažniausiai cituojamas šaltinis yra apie 1967-uosius metus jo rašyti beletristiniai prisiminimai „Aš apsisprendžiu“²⁷, kuomet T. Ivanauskui buvo per aštuoniasdešimt metų. Pirmą kartą šią atsiminimų knygą 1994 m. išleido ir redagavo buvęs T. Ivanausko paskaitų klausytojas Rimantas Budrys²⁸, 1949–1954 m. Vilniaus universitete studijavęs žurnalistiką, o vėlyvosios LSSR laikais laisvo klausytojo teisėmis klausęs ir T. Ivanausko dėstomų kursų.

Knygos „Aš apsisprendžiu“ įžangoje minima, kad joje remtasi „įvairiuose stalčiuose deponuotais rankraščiais“ ir kad knygą atsiskakę spausdinti „kelios leidyklos“ (neidentifikuotos, laikotarpis nenurodomas – aut. past.). Joje nėra pažymėta, kuri teksto dalis yra rankraštis, kur ir kaip jį adaptavo bei modifikavo redaktorius. Neaptarti ir „stalčių“, kuriuose buvo „deponuoti rankraščio dalys“, savininkai.

Tą patį atsiminimų tekstą 2010 m. iš naujo perleido VŠĮ „Baltijos aplinkos forumas“, papildžiusi jį T. Ivanausko šeimos archyve saugomomis nuotraukomis bei paskutiniajame knygos viršelyje pridėtu nepasirašytu tekstu, kuris skelbia, jog šie atsiminimai esanti tiesa.²⁹ Visas kitas atsiminimų tekstas yra toks pat kaip ir 1994 m. leidime.

Vienoje iš keturių 2020 m. vasaros pradžioje Obelynėje atrastų dėžių taip pat esama švaraus, be redaktoriaus pastabų, tos knygos mašinraščio. Lyginamoji to teksto analizė su knyga nėra prasminga, nes „atrastasis“ tekstas nėra rankraštis. Jis vientisas, rašytas spausdinimo mašinėle, nors kiti T. Ivanausko to meto užrašai, net dalis oficialių raštų, yra rašyti ranka.

Nors knygoje „Aš apsisprendžiu“ pateikti atsiminimai yra įvardijami kaip „tiesa“, juose neišvengta informacinių ir faktinių „duobių“, pavyzdžiui, knygoje labai smulkiai pasakojama apie vaikystę ir gamtą, bet visai neminimos dvi (iš trijų) santuokos bei žmonos, du (iš dviejų) sūnūs nei įdukra³⁰, kuri atsiminimų rašymo metu jau keliolika metų buvo pragyvenusi Obelynėje.

Knygoje cituojamas V. Leninas nacionalinio tautų apsisprendimo tema, bet atsiri-bojama nuo 1905 m. ir 1917 m. revoliucijų Rusijoje vertinimo, nors T. Ivanauskas buvęs tiesioginiu jų stebėtoju. Taip pat joje pateikiama faktiškai neteisinga Kauno universiteto įkūrimo istorija, apkaltinant klerikalus mokslo įstaigos steigimo sabotavimu. Šias manipuliacijas tenka suvokti kaip autoriaus orientavimasi į skaitytoją, stebėtoją, „trečią akį“ ir konjunktūrinės – galimo pavojaus ar kitokias – sąmoningas nuostatas, kurioms neišvengiamai būtina knygoje minimų datų, aplinkybių ir faktų patikra.

„Atsiminimuose“ plačiai ir pabrėžtinai neigiamai aptariami „lenkai“. Perdėm „antilenkiškas“ tonas, greičiausiai, taip pat nulemtas istorinės, politinės ir socialinės tiek

tarpukario Lietuvos, tiek LSSR konjunktūros bei skirtas užmaskuoti trijų T. Ivanausko brolių ir sesers, dvarininkų, „Rogala“ herbo įpėdinių, aktyvią lenkišką patriotinę veiklą XX a. pradžioje, tarp jų – ir smarkiai angažuotą Vilniaus krašto teritorijos okupacijos ir aneksijos naudai. Epizodai, pasakojantys apie tai, kaip T. Ivanauskas „šaudęs į peo- viakus“ yra teoriškai įmanomi, bet menkai įtikinantys.

Tačiau įvairi memuaristika yra kol kas vienintelė, nors ir nepatikima, plačios šeimos naratyvo medžiaga³¹. Pavyzdžiui, trečiosios T. Ivanausko žmonos, buvusios studentės ir laborantės Marijos Natkevičaitės-Ivanauskienės (1905–1996) memuarų knygoje „Tiesa skins kelią sau“³², T. Ivanauskas minimas kaip „profesorius“, o ne kaip vyras ir tėvas. Šioje knygoje „neegzistuoja“ ir antroji T. Ivanausko žmona, nors viešas profesoriaus³³ gyvenimas keliuose namuose truko keliolika metų. Savo buvusią studentę ir bendradarbę T. Ivanauskas vedė tik po antrosios žmonos mirties, kuomet jų sūnus jau buvo įžengęs į brandžios paauğlystės amžių.

M. Natkevičaitės knygoje šeimyninis gyvenimas daugiausia aprašomas kaip jos ir sūnaus pasaulis, tačiau gan smulkiai pasakojama, kaip 1951 m. spalio mėn. ji gynusi „profesorių“ nuo dr. „Mečislovo Valiaus ir jo aspiranto B. Bagdžiaus skundų“ ir kaip, savo ruožtu, ji M. Valių apskundusi LKP vadovybei:

„Niekam nieko nesakiusi nuėjau į Centro komiteto rūmus. Budinčiam milicininkui parodžiau pasą, pasakiau, kas esu ir pas ką noriu patekti. Tas paskambino telefonu ir man bematant išrašė leidimą. Viską, kas tada vyko išdėsciau tam neabejingam kito likimui žmogui [Stanislovui Lazutkai, kuris tuo metu buvo LKP CK Mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas]. Po kurio laiko Sniečkus pats pakvietė ir priėmė T. Ivanauską. Priėmė dalyvavo ir S. Lazutka. Tada Sniečkus

T. Ivanauskui pasakė ir priekaištą: „ – Jūs gi pats pasiūlėte M. Valių vietoj savęs Biologijos instituto direktoriumi“³⁴. [...] „Netrukus po to mirė Stalinas ir įtampa atslūgo, skundai nugulė Sniečkaus stalo stalčiuose.“³⁵

Sunku spręsti, ar autentiškas yra šis su tiesioginės kalbos intarpais parašytas tekstas, nes M. Natkevičaitės atsiminimus antrasis T. Ivanausko sūnus Saulius išleido praėjus dvylikai metų po motinos mirties.

Vėliausioje atsiminimų knygoje „Honorata“ Danutė Vailionytė³⁶ apie savo krikšto motiną ir antrąją T. Ivanausko žmoną, Honoratą Paškauskaitę-Ivanauskienę pasakoja, remdamasi Ivanauskų šeimos laiškais „ar jų nuorašais“. Vos trims metams praėjus po knygos išleidimo kai kurių cituojamų laiškų ar jų nuorašų kopijų gauti iš Kauno rajono muziejaus nepavyko.

Tačiau knygoje „Honorata“ apie profesorių daugiau kalbama kaip apie jaunystės metų galantišką kavalierių, o ne kaip apie asmenį, Obelynėje neramiais pokario metais palikusį gyventi ir ūkio darbininkus prižiūrėti žmoną name, kuriame nebuvo elektros, nei telefono³⁷.

Oficialiame 1947 m. T. Ivanausko laiške LSSR MA prezidentui romantikos maža: „Birželio mėn., naktį iš 28 į 29 d. banditai, ginkluoti automatais, užpuolė mano butą, esantį prie pat zoofermos. Įsilaužė pro langus ir radę tik mano žmoną ir jos seserį, pareikalavo pinigų, bet kadangi namie buvo tik maža jų suma, tai banditai išplėšė vertingesnius daiktus, o mano žmoną sumušė iki netekus žado.“³⁸ Teikia jis ir prašymą LSSR MA reikalų valdytojui: „įvesti telefoną į Obelynės zoofermą ...[jis] būtinai reikalingas, ypač tvarkymui maisto tiekimo.“³⁹

D. Vailionytė rašo, kad antroji T. Ivanausko žmona, Honorata, miršta vieniša, sugniuždyta ir „po svetimu stogu“. Iš knygos taip pat aiškėja, kad daugelis Honoratos darbų, pvz., medelių sodinimo akcijos ir įsitrau-

kimas į Šaulių sąjungos veiklą dabartiniuose naratyvuose yra priskiriami T. Ivanauskui.

Apie pirmąją T. Ivanausko žmoną – Mariją Wolską-Iwanowską, šeimos herbo „Lis“, žymincio jos giminystę su Sapiegomis, palikuonę iš jūdviejų sūnaus Jerzy atsiminimų sužinoma labai nedaug. Po skyrybų ji gyveno Varšuvoje, o T. Ivanausko sūnus Jerzy augo šeimos dvare Lebiodkoje (Lydos apskritis, dabartinė Baltarusijos Respublika). Po širdies operacijos 1946 m. ji mirusi Gdanske⁴⁰. T. Ivanauskas jos laiškus sudeginęs.⁴¹

IWANOWSKIŲ ŠEIMOS NARIAI „LENKAI“

Trijų šeimos tautybių (trys Ivanauskai – du broliai ir sesuo – lenkai, T. Ivanauskas – lietuvis, Wacławas Iwanowski – baltarusis) pasirinkimas atspindi ne tik polivalentinį Vilniaus krašto identitetą, bet ir maršalo Józefo Piłsudskio (1867–1935) bei generolo Lucjano Żeligowskio (1865–1947) atsikuriančiai Lietuvai planuotus lenkiško, lietuviško ir baltarusiško teritorinių kantonų scenarijus.

Triguba tautinė tapatybė taip pat yra juridškai įforminta J. Piłsudskio inspiruotos marionetinės „Vidurio Lietuvos Respublikos“ (lenk. *Republika Litwy Środkowej*), VLR⁴², ideologiniuose vektoriuose; ši respublika 1920 m. gyvavo vos aštuoniolika mėnesių.

Šaltiniuose lietuvių kalba⁴³ apskritai nėra atspindėta kvapą gniaužianti vyresniojo T. Ivanausko brolio Jerzy Iwanowskio⁴⁴ karjera (narystė Lenkijos socialistų partijoje, aktyvus įsitraukimas į J. Piłsudskio politinę ir karinę veiklą, kartu – ir organizuojant J. Piłsudskio pabėgimą iš psichiatrinės ligoninės, areštas, tremtis ir ministro pareigos Jędrzejaus Moraczewskio (1870–1944), Ignacijaus Panderevskio (1860–1941) vyriausybėse⁴⁵.

Tačiau žinių apie J. Iwanowskio sąsajas su Lietuva galima aptikti Vilniuje gyvenusio Ferdynando Ruszczyco, pirmosios T. Ivanausko žmonos M. Wolskos-Iwanowskos

giminaičio, taip pat priklausiusio bendram Sapiegu herbui „Lis“, „Dienoraštyje“ lenkų kalba: „Po Vilniaus užėmimo gen. Żeligowski kaip Vidurio Lietuvos kariuomenės

Nuotrauka kairėje: po mišių, surengtų maršalo Pilsudskio mirties metinėms paminėti 1936 m. gegužės 12 d. Londone. Jerzy Iwanowski (pirmas iš dešinės) šalia Aleksandros ir Wandos Pilsudskiy.⁴⁹

Nuotrauka dešinėje: Jerzy Iwanowski Darbo ir socialinės apsaugos ministras (pirmas dešinėje, viršutinėje eilėje). 1919 m.⁵⁰

pajėgų vadas, 12.X.1920 d. paskelbė du dekretus. Vykdomosios valdžios organu tapo jo įkurta „Jungtinė laikinoji komisija“. Jos sudėtyje kaip departamentų direktoriai: Krašto apsaugos – plk. Leon Bobicki, užsienio reikalų – Jerzy Iwanowski, Vidaus reikalų Witold Abramowicz, Tiekimo Wacław Iwanowski, Verslo, prekybos ir atstatymo – Teofil Szopa. VLR valstybinę vėliava gen. Żeligowski paskelbė raudoną su Ereliu i Vyčiu.⁴⁶

Paaikškinimuose pateikiamas ir išsamesnis aprašymas: „Jerzy Iwanowski (1878–1965) g[imęs] Lebidkoje Lydos apsk[rityje], inžinierius-technologas; studijavo Peterburgo Technologijos Institute, PPS [Lenkijos Socialistų partijos] veikėjas nuo 1896 m., 1915–1917 m. „Siemens“ kompanijos direktorius Kinijoje, Japonijoje, JAV ir Maskvoje, nuo 1918 iki 16.01.1919

Lenkijos Respublikos Pramonės ir prekybos ministras, vėliau, iki 27.11.1919 m. Darbo ir socialinės apsaugos ministras, nuo 1920 birželio iki 1921 rugpjūčio Lenkijos kariuomenės Lietuvos-Baltarusijos divizijos, nuo 1920 m. spalio – „Jungtinės laikinosios komisijos“ narys, vėliau tos pat komisijos užsienio reikalų vadovas, 1921 m. paaukštintas į rezervo papulkininkio laipsnį, 1930–1935 senatorius, BBWR⁴⁷, Antrojo Pasaulinio karo metais – Lenkų Armijos Vakaruose sudėtyje, papulkininkio laipsnis, po karo – emigracijoje.⁴⁸

Net lenkiškuose šaltiniuose J. Iwanowskio veikla aptariama probėgšmais, dažniausiai su nuoroda į artimiausių Pilsudskio

politinių bendraminčių ir patikėtinių (pvz., Antantės inspiruoto bandymo 1919 m. pavasarį derėtis su generolu leitenantu Antonu Denikinu dėl galimo lenkų įsijungimo į kovą su bolševikine revoliucija), ratą⁵¹.

F. Ruzczyco knygoje kitas T. Ivanausko brolis apibūdinamas taip: „Waclaw Iwanowski (1880–1943), inžinierius technologas, tech. Mokslų daktaras; baigė Peterburgo Technikos institutą (1904 m.), daktaro laipsnį įsigijo Miunchene, 1904–1905 PPS [Lenkijos Socialistų Partijos] narys Plocke, vėlesniais metais bendradarbiavo su baltarusių išsivadavimo judėjimu grupėje „Nasza Niwa“, 1921 m. Vidurio Lietuvos „Jungtinės laikinosios komisijos“ tiekimo departamento direktorius.“⁵²

W. Iwanowskio veikloje išterpia ir darbas 1919 m., apie penkis mėnesius gyvavusios Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamoje bolševikų LitBelo Respublikoje, kurioje buvo keturios valstybinės kalbos (rusų, lietuvių, žydų ir lenkų). LitBelas taip pat veikė prieš tuometinės Lietuvos Respublikos pastangas kurti tautinę valstybę, tačiau tą W. Iwanowskio veiklą⁵³ tradiciškai spalvinama romantiškais baltarusių tautos atgimimo spalvomis.

Kadangi W. Iwanowskis LitBele užėmė Kazimierz Cichowskio (1887–1937)⁵⁴ vadovaujamos Baltarusijos dalies⁵⁵ kultūros ministro pareigas, manoma, kad ir jo veikla buvusi kultūrinė, švietėjiška ir neturėjusi ideologinio pagrindo.

Tuo tarpu 1920 m. LitBelą pakeitusioje L. Želigowskio marionetinėje Vidaus Lietuvos Respublikoje Laikinosios tarybos departamento direktorių (ministrų), visų trijų T. Ivanausko brolių, pareigybės buvo administracinės-politinės: Jerzy – Užsienio reikalų ministras, Waclawas – Tiekimo ministras, o Stanislawas – kariuomenės savanorių, „savignos būrių“ verbavimo viršininkas tos vyriausybės Vidaus reikalų departamente. Jis veikė Lydoje bei Gardine.

Pastarajame 1921 m. net organizavo rinkimus į Steigiamąjį Lenkijos Seimą.⁵⁶

Nors S. Iwanowskis, buvęs carinės Rusijos karinio jūrų laivyno karininkas⁵⁷, remiantis atsiminimais, iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos su šeima gyveno Vilniuje ir vertėsi advokato praktika, pvz., tvarkė Rusijos caro sodininko anūko ir Kauno Botanikos sodo įkūrėjo prof. Konstantino Regelio palikimo reikalus,⁵⁸ Lietuvos istoriografijoje jo veikla nėra atspindėta.

Obelynėje rastoje dokumentų dėžėje saugomi keli 1923 m. įgaliojimai valdyti trečiųjų šalių (Jeloweckių šeimos) dvarų turtą, kuriuos Rygoje Stanislawui Iwanowskiui išrašė Latvijos notaras Karskis, tvirtino Lietuvos atstovybė, o to dokumento pagrindu įgaliojimo teisės buvo perleistos T. Ivanauskui ir H. Ivanauskienei. Lietuvoje įgaliojimą patvirtino Kauno notaras Škėma⁵⁹. Įgaliojimo teises Ivanauskai vėliau perleido Romanui Chodakauskiui, Peterburge mokslus pabaigusiam karininkui. Pastarojo sesuo po trejų metų tapo Lietuvos Respublikos prezidentiene Sofija.

Sunku spręsti, kiek panašių bendrų reikalų tarpukaryje turėjo abipus demarkacinės linijos gyvenę broliai. Iki Pirmojo pasaulinio karo giminiški ryšiai buvo glaudūs. Plati Iwanovskių šeima daugiausia veikė įvairiose kairiosios pakraipos politinio spektro formuotėse (pvz., pirmoji W. Iwanowskio žmona Sabina buvo eserė⁶⁰), vadino save socialistais ir buvo įvairialypės J. Piłsudskio politikos šalininkai.

Dalyvaudami 1905 m. revoliucijoje, jie bendradarbiavo su įvairiomis anticarinėmis pajėgomis. Pavyzdžiui, 1905 m. Iwanovskių šeimos dvare Lebidkoje (Lydos apskrityje) nuo Rusijos caro administracijos persekiojimų buvo slapstomas Feliksas Dzerżyński, Lenkijos patriotas ir socialdemokratas, tapęs marksistu, o vėliau – bolševiku ir Rusijos ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija ir sabotažu vadu.

Iš bolševikinės revoliucijos apimto Petrogrado besitraukiantiems lenkams F. Dzerżyńskis suteikė garantinį kelionės raštą⁶¹, o rūpintis jais pavedė S. Iwanowskiui. Šis epizodas minimas jo sūnaus memuarų knygoje. Joje teigiama, kad F. Dzerżyńskio laiškas iki šiol saugomas šeimos archyve⁶².

Ar toji pažintis⁶³ S. Iwanowskiui, 1918–1920 vadovavusiam Gardino lenkų savi-gynos būriui ir ėjusiam Gardino apskrities Komisarą pareigas⁶⁴, padėjo išvengti stalininių represijų po Antrojo pasaulinio karo, paaiškinimo kol kas aptikti nepavyko.

Pažymėtina, kad jis⁶⁵ ir du S. Iwanowskio sūnūs – Lechas (partizano slapyvardis „Lancet“) ir Kazimierz (partizano slapyvardis „Kaza“) Vilniaus apylinkėse vėliau veikė pagrindinės karinės formuotės „Armija Krajova“ gretose. 1944 m. jie dalyvavo ir Vilniaus vadavimo operacijoje „Ostra Brama“ („Aušros vartai“)⁶⁶. Operacijai pasibaigus S. Iwanowskis 1944 m. trims mėnesiams buvo patekęs į NKVD kalėjimą, bet iš jo paleistas⁶⁷. Jis pelnė „Partizanų kryžiaus“ apdovanojimą.

Be išsamios Lenkijos archyvuose saugomų Iwanowskių dokumentų analizės sunku paaiškinti, kaip jiems pavyko nenukentėti nei nuo NKVD, nei nuo gestapo. Lechas, NKVD gabenamas į Sibirą, pabėgo ir į Lietuvą sugrįžo traukiniu per Lvovą⁶⁸, o vėliau iš vokiškojo Lukiškių kalėjimo jam taip pat pavyko pabėgti.⁶⁹

Atsiminimuose L. Iwanowskis pasakoja, kad iš 1939 m. iš Lietuvai sugrąžinto Vilniaus sūnaus ir marčios Teresos pasiimti atvažiuavęs T. Ivanauskas ir išsivežęs juos į Obelynę, kur jau gyveno Jerzio Iwanowskio žmona Zosia ir dukra Jadvyga. Lapkričio mėnesį iš Lebiodkos ten buvo pasiųstas ir visas (septynių asmenų) „giminės karavanas“. Į Paryžių, o vėliau – į Angliją jie keliavo iš Kauno, apsirūpinę vizomis.

Juos pakeitė Lechas, persikėlęs studijuoti Kauno universiteto Medicinos fakultete.

Obelynėje jis gyvenęs iki 1941 birželio 22 d., iš kur pėsčias eidavęs į paskaitas 10 km. Prsidėjus karui S. Iwanowskio šeima persikėlė į Lebiodką, o T. Ivanauskas – į Vilnių. Lechas tęsė studijas Vilniaus universitete ir buvo pakliuvęs į Lukiškių kalėjimą, iš kur jį už 4 kilogramus lašinių išpirkusi šeima⁷⁰.

Paskelbtuose Iwanowskių šeimos narių (T. Ivanausko ir S. Iwanowskio sūnų) atsiminimuose pabrėžiami jų konspiraciniai sugebėjimai. T. Ivanausko broliui Wacławui, du pusmečius (1940–1941) Vilniaus universitete dirbusiam ekstraordinariu profesoriumi, iš kur jis išvyko į Baltarusiją užimti Minsko burmistro pareigų vokiečių Generalinio komisaro Baltarusijai Wilhelmo Kubės administracijoje, konspiracinių sugebėjimų nepakako: 1943 m. gruodį jį pakirto neįvardinto žudiko kulka. Biografas Jerzy Turonekas savo knygoje cituoja W. Iwanowskio bendradarbį iš LitBelo laikų, su kuriuo daugiau kaip metus vokiečių valdomame Minske stogu dalijosi burmistras W. Iwanowskis, tvirtinantį, kad pastarasis nebuvo nei nasis, nei germanofilas.⁷¹

Dabartiniai didikų „Rogala“ šeimos herbo palikuonys laikosi nuomonės⁷², kad W. Iwanowskio nužudymą baltarusių rąkomis užsakęs vokiečių gestapas, tačiau jie remiasi labiau emociniais nei faktiniais įrodymais.⁷³

O galimų scenarijų – gausu. Lietuvoje karo metais veikusiam „Lecho“ ir „Kazos“ partizanų vadui Gracjanui Frógui (slapyvardis „Szczerbiec“, liet. „kardas“) 1946 m. taip pat pavyko pabėgti iš NKVD nelaisvės ir iš Riazanės grįžti į Vilnių. Tačiau jis buvo repatrijuotas į Lodzę ir 1948 m. apkaltintas bendradarbiavimu su vokiečiais. Regioninis Varšuvos karo tribunolas jį nuteisė mirties bausme, kuri įvykdyta 1951 m. Jau 1969 m. jis buvo reabilituotas.⁷⁴

DIPLOMATO PETRO KLIMO IR KITŲ AŠTUONIŲ REPRESUOTŲJŲ ASMENŲ BYLA

T. Ivanauskui, kuris 1945 m. rugsėjo 15 d. buvo paskirtas vadovauti LSSR Mokslų akademijai pavaldžiam Biologijos institutui, sovietų saugumo nemalonės taip pat pavyko išvengti net labai sudėtingomis aplinkybėmis. Jis valdė lapyną (NKGB dokumentuose rusų k. jis įvardijamas kaip „Kaunasskij zoopitomnik“), pertvarkytas iš akcinės „Kailinių žvėrelių auginimo bendrovės“, kurios direktoriumi T. Ivanauskas buvo tarpukariu, į kooperatyvą.

1945 m. rugsėjo 7 d. NKGB suėmė jame dirbusią 28 metų lapyno darbuotoją Adolfiną Parutytę, apkaltindami ją priklausymu kontrrevoliucinei gruputei. Rugsėjo 15 d. NKGB rankose atsidūrė ir Obelynės ūkvedys Feliksas Čereška su žmona, kurių namuose buvo atlikta krata. Honorata kratos metu dalyvavo kaip liudininkė ir pasirašė aktą, o vėliau dalyvavo akistatoje su F. Čereška.

Rugsėjo 15 d. NKGB suėmė ir svetimais dokumentais (Antano Koriznos pavarde) įformintą, aštuonis mėnesius lapyne dirbusį Lietuvos nepriklausomybės akto signatarą ir diplomatą Petrą Klimą, kurį vėliau nuteisė dešimčiai metų lagerio.⁷⁵ Sargo namelis, kuriame gyveno Klimas, buvo kiek tolėliau nuo Ivanauskų namo, už reto miškelio, tačiau T. Ivanauskui priklausiusioje valdoje.

P. Klimo NKGB arešto orderyje, kurį išrašė Kauno geležinkelio stoties skyriaus OTO⁷⁶ NKGB viršininko pavaduotojas kapitonas Šporkinas, nurodytas jo gyvenamosios vietos adresas apima nemažą teritoriją – tai „Kauno priemiestis“ (rus. „zaprigorod Kaunas“), netiksliai nurodyta ir P. Klimo darbo vieta – „Kauno gyvūnų veisykla“ (rus. „zoopitomnik“)⁷⁷.

Lig šiol byla aiškinta, remiantis trijų nuteistų asmenų: Petro Klimo, Petronėlės (Sirutytės) Lastienės ir Kauno universiteto dėstytojo, teisininko prof. Tado Petrausko byla bei parodymais ir buvo atkurta tokia priežastiniais ryšiais grįsta įvykių fabula:

„Poeto Adomo Lastausko-Lasto žmonos istorikės P. Lastienės⁷⁸ padedamas, jis [P. Klimas] 1945 m. birželio mėn. prisiglaudė savo brolio Sergijaus⁷⁹ geram bičiuliui Tadu Ivanauskui priklausiusioje Obelynės sodyboje Ringaudų kaime (Kauno raj.). Ją prižiūrėjęs biologas Feliksas Čereška, p. Lastienės bičiulei gydytojai B. Pajėdaitei⁸⁰ paprašius, įdarbino P. Klimą lapių fermos sargu ir daržininku. P. Lastienė į ją išvykstančiam parūpino gimimo liudijimą Antano Koriznos pavarde.“⁸¹

T. Petrauskas ir P. Lastienė surašę memorandumą-atsišaukimą į Vakarų valstybių – Didžiosios Britanijos ir JAV vadovus. Teisininkas T. Petkevičius memorandumą parašęs, jo svainė Jadvyga Jablonskienė atspausdinusi jį mašinėle, o B. Pajėdaitė memorandumą atvežusi P. Klimui į Obelynę išversti į prancūzų kalbą. Po dviejų dienų ji vertimą išvežusi atgal į Kauną. Nors memorandumas nebuvo išplatintas, o T. Petkevičius teigė jį sudeginęs, visi šios operacijos dalyviai buvo suimti.

Tyrimo metu, įvykius atkuriant pagal areštų laiko logiką, pavyko nustatyti daugiau byloje nukentėjusiųjų asmenų ir jų dramatiškų likimų. Bet bene didesnis atradimas tas, kad areštai su memorandumu nebuvo susiję, apie memorandumą nežinota. NKVD, kaip rodo trijų anksčiausiai sulaikytų asmenų „arešto talonai“, ieškojo atsišaukimų ir topografijos. Apie memorandumą tardomieji papasakojo patys. Kol kas LYA saugomose bylose pavyko identifikuoti devynių represuotųjų asmenų bylas. Sąrašas – nebūtinai galutinis, tačiau penki iš devynių asmenų

buvo tiesiogiai susiję su Obelyne ir T. Ivanausku.

Konkrečios datos pateikiamos 1-oje lentelėje, o įvykių grandinė išsidėsto taip:

NKGB areštuoja menkai išsilavinusią ir rusų kalbos nemokančią 28 m. lapyno darbuotoją Adolfiną Parutytę, apkaltindami ją priklausymu atisovietinei organizacijai bei patriotinio lapelio „Laisvės žvalgas“ platinimu. Kvotų metu klausiama, kas gyvena Obelynėje ir kam A. Parutytė davusi skaityti atsišaukimus. Koku pagrindu „nustatytas“ jos menamas priklausymas „Lietuvos Laisvės Armijai“, byloje duomenų nėra. Kitą dieną „kaip liudininkė“ joje apklausama fabriko „Audimas“ darbuotoja Veronika Guobytė, su kuria A. Parutytė 1935–1936 m. bendrai nuomojusi butą. Nuo 1944 m. vasaros A. Parutytė gyvenanti kažkur gyvūnų veisykloje už upės, Kauno priemiestyje, ten turi butą ir ten gyvena;

A. Parutytės parodymų pagrindu areštuojamas zoologas, Vytauto Didžiojo universiteto absolventas, Obelynėje gyvenantis ir dirbantis Feliksas Čereška, jo žmona, namų šeimininkė, taip pat besidarbuojanti Obelynėje, ir lapyno sargas (kitur bylose – ir sodo prižiūrėtojas) Petras Klimas, gyvenantis svetima, A. Koriznos, pavarde. Kvotų metu reikalaujama paaiškinti, kam jie davę skaityti platinamus atsišaukimus „Laisvės žvalgas“ ir „Tėvynė“;

A. Parutytės parodymų pagrindu („dažnai atvažiuodavo į Obelynę“) suimama dantų gydytoja ir (pagal antrąjį išsilavinimą) zoologė, buvusi prof. T. Ivanausko studentė Bronė Pajėdaitė⁸², kuri per dvylika dienų nužudoma (byloje esantis mirties aktas fiksuoja savižudybę) Kauno 3-ajame kalėjime Mickevičiaus gatvėje;

F. Čereška parodymuose sako atsišaukimą „Laisvės žvalgas“ davęs skaityti Honoratai Paškauskaitei-Ivanauskienei. Bylos dokumentuose minima ir akistata

su H. Ivanauskiene, nors paties akistatos dokumento nėra, tačiau iš liudininkės, pasirašiusios Čereškų namuose atliktos kratos „akta“, H. Ivanauskienė kaltinamąja netampa.

Pagal P. Klimo parodymus suimami Tadas Petkevičius ir Petronėlė (Sirutytė) Lastienė. P. Klimas dukart parodymuose mini T. Ivanauską („keliskart lankėsi lapyne“) ir A. Purėną, į kurį per P. Lastienę jis kreipėsis ieškodamas darbo universitete, bet jo negavęs. Nei T. Ivanauskas, nei A. Purėnas kaltinamaisiais netampa⁸³.

Remiantis T. Petkevičiaus parodymais, suimami Jonas Česnavičius, nuo galimo NKGB arešto besislapstantis buvęs spaustuvės „Varpas“ darbuotojas. Taip pat, remiantis jo parodymais, suimama Jadvyga Jablonskienė, kalbininko Jono Jablonskio sūnaus ir diplomato (tarpukaryje dirbusio Lietuvos Respublikos ambasadų sekretoriumi Stokholme ir Berlyne, vėliau – telegramų agentūroje ELTA, represuoto ir 1941 m. sušaudyto Červenėje) Jono Jablonskio žmona, mašinėle išspausdinusi T. Petkevičiaus parašytą, P. Klimo išverstą į prancūzų kalbą, o vėliau sudegintą memorandumą. J. Jablonskienė numarinama Pravieniškių lageryje (laiku nesuteikus jai būtinosios medicininės pagalbos), jos turtas konfiskuojamas. J. Jablonskienės butą ir baldus perima⁸⁴ ją tardęs NKGB papulkininkis Danielius Todesas⁸⁵.

Bylos reviduojamos, pertvarkomos ir persegamos penkis kartus (1946 m., 1955 m., 1962 m., 1966 m. ir 1976 m.). Pradinė keturių asmenų: A. Koriznos (P. Klimo), A. Parutytės, M. Čereškienės ir F. Čereškos byla išskirstoma į A. Parutytės ir M. Čereškienės bendrą bylą, F. Čereškos individualią bylą, B. Pajėdaitės individualią bylą. P. Klimo byla sujungžiama su P. Lastienės ir T. Petkevičiaus byla. J. Česnavičiaus byla ir J. Jablonskienės bylos susegtos individualiai.

P. Klimo byloje NKGB apkaltintos, kalėjime pražudytos Jadvyga Jablonskienė (kairėje) ir Bronė Pajėdaitė

1 lentelė. Pagal arešto laiką įvykių grandinė išsidėsto taip:

	Vardas, pavardė	Metai	Gyvenamoji vieta	Darbo vieta	Išsilavinimas	Suėmimo data pagal orderius, abu Čereškas NKGB apklausia jau 1945 09 15	Bausmė/m.
1:	Adolfina Parutytė ⁸⁶	28	Estų g. 15-2, Šančiai	Obelynė, lapių ferma	2/3/4 klasės. Bylos įrašai skiriasi	1945 09 07	Išvežta į Komiją, byloje nėra kalinės nuotraukos, pirštų antspaudų, pagal kalinės kortelę Nr. 41097, kuri saugoma kartu su M. Čereškienės kalinės kortele Nr. 53964 LYA kartotekoje 109, iš lagerio 1946.08.20 paleido Sevpečlagas
2:	Petronėlė Lastienė ⁸⁷ (Sirutytė)	42	Donelaičio 14 bt. 3 14 a, kitur byloje – bt. 4	VDU dėstytoja	Docentė, istorikė	1945 09 15 (?)	8 m., turtas konfiskuotas

3	Bronė Pajėdaitė ⁸⁸	35	Donelaičio 14-1	III Kauno poliklinika, Nemuno g. 26 b	Zoologė VDU ir odontologija	1945 09 15	Nužudyta kalėjime per 12 dienų – 1945.09.27
4	Marija Čereškienė ⁸⁹	40	Obelynė	Obelynė, lapių ferma	Darbininkė	1945 09 15	Byloje trūksta dokumentų, nėra nuotraukos, tačiau yra piršto antspaudas. Pagal kalinės kortelę Nr. 53964, saugomą LYA kartotekoje Nr 109, iš lagerio 1946.08.20 paleido Sevpečlagas
5	Feliksas Čereška ⁹⁰	41	Obelynė	Obelynė, lapių ferma	Zoologas	1945 09 15	10 m., turtas konfiskuotas
6	Petras Klimas ⁹¹	54	Obelynė	Obelynė	Diplomatas	1945 09 15	10 m., turto neturėjo
7	Tadas Petkevičius ⁹²		Perkūno alėja 2	VDU profesorius, buvęs Lietuvos Respublikos atstovas tarptautiniame Hagos tribunole	Teisininkas	1945 10 12 Kituose dokumentuose 1945 10 02	8 m., turtas konfiskuotas
8	Jonas Česnavičius ⁹³		Seinų 11	Spaustuvė „Varpas“ iki 1945 m., arešto metu – bedarbis	Spaustuvės darbuotojas	1946 10 16	10 m., turtas konfiskuotas
9	Jadvyga Jablonskienė ⁹⁴	31	Trakų 10	Iki 1945.09 dirbo spausdintoja-mašininke Kauno universiteto istorijos-filologijos fakulteto kanceliarijoje ⁹⁵ , po to – artelėje „Mezgėjai“	4 m. VDU	1946 02 27	10 m., bet nukankinta kalėjime, turtas konfiskuotas, į velionės butą „kartu su jame esančiais baldais“ įsikraustė jos arešto orderį pasirašęs ir tardęs pplk. Todesas

A. Parutytės ir M. Čereškienės likimai nusipelno atidesnio dėmesio, nes visų išvardytų asmenų tyrime gausu saugumiečių manipuliacijų. Bylos dokumentuose rašoma, kad 1946 m. birželio 26 d. vyr. tardytojas ir vyr. leitenantas Jastrebovas Sevpečlago

pareikalavimu siunčia papildomus dokumentus į Abežę, Komių ASRS, nes ten atliekamas „papildomas“ tyrimas, siekiant nustatyti abiejų kalinių „kenkėjišką“ veiklą Antrojo pasaulinio karo metais ir priklausymą Lietuvos Laisvės Armijai⁹⁶. Tačiau

įdėmiau išstudijavus dokumentus aiškėja, kad iki lagerio nei Parutytė, nei Čereškienė nenuvažiavusios, jų kalinių kortelės neužpildytos, o pirštų antspaudai nepaimti (arba sunaikinti). Bylose nėra jų nuotraukų.

Byloje saugomas ir (nebūtinai autentiškas) raštelis, esą A. Parutytė, gyvenanti Klaipėdoje, Gėlių gatvėje Nr. 18, 1947 m. lapkričio 13 d. atgavusi kratos metu 1945 m. rugsėjo 25 d. iš jos nusavintus 545 rublius ir MGB organams pretenzijų neturinti⁹⁷. Visi A. Parutytės galimi identifikavimo įrodymai iš bylos pašalinti, tačiau LR Generalinio prokuroro 1992 m. išrašytas reabilitavimo dokumentas Klaipėdoje gyvenančiai Adolfinei Palubinskienei, kuri „tremtyje nebuvo“, rodo, kad ji nežuvo.

Gan miglotas ir M. Čereškienės likimas. P. Klimo 1946 m. lapkričio ir 1947 m. sausio mėn. iš Čeliabinsko rašytuose laiškuose ji minima dukart, nurodyta ir tai, kad ji parašiusi laišką ir atsiuntusi 50 rublių⁹⁸, tačiau jos buvimo lageryje faktas neminimas, greičiau priešingai – tikimasi, kad ji Obelynėje surasianti P. Klimo kailinius.

Laimingos pabaigos versiją labai apsunkina kitų dviejų bylos dalyvių – Jadvygos Jablonskienės ir Bronės Pajėdaitės lemtys. Abi moterys kalėjime mirė. B. Pajėdaitės bylos falsifikavimas pasižymi ypatingu cinizmu.

Tradiškai teigiama, kad Pasaulio teisuolė, aktyviai kartu su P. Lastiene ir Veronika Žvironaite prisidėjusi prie Tamaros Lazarsonaitės⁹⁹ ir Onos Kelsonaitės išgelbėjimo iš Kauno geto (abi mergaitės gyveno B. Pajėdaitės bute), NKVD kalėjime „nusižudė pati“.

Tačiau byloje yra įsegtas ir penkių gydytojų pasirašytas mirties aktas, kuriame nurodoma, kad B. Pajėdaitės palaikai vos po 11-os dienų nuo arešto buvo aptikti kabinete Nr. 39, antrajame pastato aukšte, dviejų spalvų kraujo baloje. B. Pajėdaitė persipjovusi gerklę ir mirusi nuo nukraujavimo, žaizdos kraštai lygūs, liežuvis – už dantų, akys atmerktos. Nors lavonas apra-

šytas gana smulkiai, „savižudybės“ įrankis – nenurodytas¹⁰⁰.

Paaiškinimų, kaip kalinė dienos metu atsirado kabinete, ką ten veikė (akte nurodyta galimas mirties laikas – apie 15 val.) ir kaip sugebėjo nusižudyti taip, kad nuo kairiojo iki dešiniojo kaklo raumens – *Musculus sternocleidomastoideus* – žiojinčios žaizdos kraštai būtų „lygūs“, byloje taip pat nėra.

Tačiau minėtas aktas – toli gražu ne pats mįslingiausias bylos dokumentas. Be papildomų administracinių ženklų byloje įkljuotas vokas, kuriame įdėti septyni plakatai su Hitlerio portretu.

Viename iš plakatų Hitlerio portrete išdegtos akys. Užrašas ranka ant baltosios vieno iš sulankstytų plakatų pusės: „8 portretai Hitlerio rasta pas mane kratos metu 1945.11.14“ yra lietuvių kalba, nors visi procesiniai visų suimtųjų bylų dokumentai, kvotos ir pan. yra užpildyti rusų kalba. Ranka užrašytos datos mėnuo pataisytas.

Mažai tikėtina, kad Pasaulio teisuolė būtų laikiusi namuose didelio formato Hitlerio portretus jau praslinkus metams po Raudonosios Armijos sugrįžimo į Kauną. Voke yra tik septyni Hitlerio plakatai, nors nurodoma vienu daugiau. Vieno plakato antroje pusėje – ranka užrašyta: „Pajėdaitė k sled[stvennomu] delu N 1113.“ Tai A. Parutytės ir M. Čereškienės bylos numeris.

Pažymėtina, kad daugelis minėtų bylų dokumentų užrašyti ant švariosios 1941 m. lapkričio mėnesio vokiečių saugumo anketų formuliarių pusės lietuvių kalba. Plakatas „Hitleris išvaduotojas“ – tipiškas vokiečių propagandinis vaizdinys, tiražuotas įvairiu formatu bei įvairiomis kalbomis ir spausdintas Vokietijoje.¹⁰¹

Pasak dailės istorikės dr. Laimos Laučkaitės-Surgailienės, 2014 m. kartu su dr. Giedre Jankevičiūte surengusios pasaulinių karų Lietuvoje plakatų parodą, minėtas plakatas buvo sukurtas Vokietijoje pagal A. Hitlerio

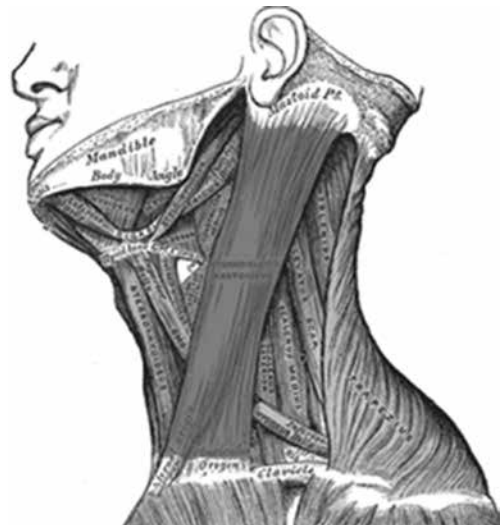
mėgstamo fotografo Heinricho Hoffmanno fotografiją. Pagal H. Hoffmanno nuotrauką tapytojas Heinrichas Knirras nutapė fiurerio portretą. Įvairaus dydžio H. Knirro paveikslu reprodukcijos buvo platinamos visame Vokietijos reiche įvairiomis kalbomis. Lietuviška plakato versija, pasak dr. L. Surgailienės, yra pagaminta 1942–1943 m. Apačioje dešiniajame plakato kampe nurodytas ir vokiečių spaustuvininkas Carlus Werneris: „Reproduktion und Offsetdruck Carl Werner, Reichenbach.“¹⁰²

Be jau minėtų bylos dokumentų perdėliojimų ir persegimų, 1954 m. darytas įrašas rodo, kad byla domėjosi ir LSSR KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis.¹⁰³

J. Jablonskienės byla taip pat sukurpta, naudojantis įvairiomis saugumiečių provokacijomis. Kalėjimo kameroje kartu su J. Jablonskiene kalėjusi Anelė Antaninaitytė (areštuota

kaip „valdžios priešės“ giminaitė) buvo panaudota provokacijai. Ji pateikusi parodymus, esą J. Jablonskienė jai pasakojusi apie antrąją, Marijampolėje saugomą spausdinimo mašinėlę prancūzišku šriftu ir apie memorandumo, skirto Anglijos ir Amerikos vyriausybėms, daugelio egzempliorių spausdinimą. Akistatos metu J. Jablonskienė protestavusi ir nesutikusi su melagingais parodymais.

Nors ir kitos akistatos (su T. Petkevičiumi) metu buvo patvirtinta, jog J. Jablonskienės vaidmuo – tik techninis (Memorandumo atspausdinimas giminaičio prašymu ankstesnėje tarnybos vietoje, universitete), ji buvo nuteista dešimčiai metų kalėti pagal SSRS Baudžiamojo kodekso 58 str. 1 a punktą – „Tėvynės išdavimas, t. y. SSRS piliečių veiksmai, siekiant pakenkti karinei SSSR galiai, jos valstybinei nepriklausomybei, arba teritorinei neliečiamybei, tokie kaip špionažas, karinės arba valstybinės paslapties išdavimas, perėjimas priešo pusėn, pabėgimas arba perskridimas per sieną“.

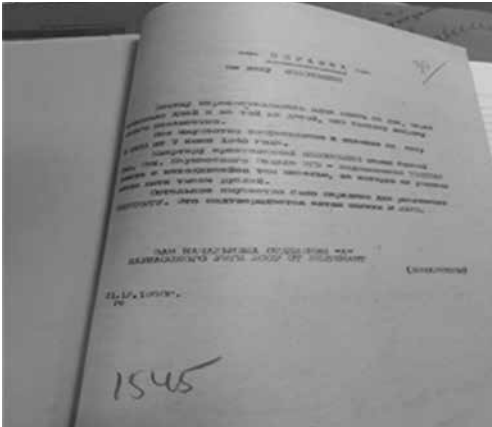
Kairėje: B. Pajėdaitės byloje saugomi septyni „Hitlerio Išvaduotojo portretai“.

Dešinėje: raumuo Musculus sternocleidomastoideus.

Pagal mirties aktą, B. Pajėdaitė persipjovusi abu raumenis ir gerklę

Pažymėtina, kad visų bylų dokumentuose yra nemažai administracinių kliaučių, pvz., B. Pajėdaitės arešto orderio data – 1945 m. rugsėjo 16 d., t.y. diena vėliau negu pirmoji kvota. Trijuose byloje saugomų B. Pajėdaitės kvotų protokoluose plakatai neminimi. Byloje išlikusių kvotos protokolų datos: rugsėjo

15 d., 20 d., 21 d. Datuojant minimi ir lapeliai „Laisvės žvalgas“ bei Obelynė, tačiau jokių patriotinio atsišaukimų ar kitokių spaudinių **nė vienoje iš su P. Klimu susijusių devynių asmenų bylose nėra**. Užbaigtose bylose įrašyta: „be daiktinių įrodymų“.

Dešinėje: Felikso Čereškos pasas jo byloje, kairėje: J. Jablonskienės byloje saugoma pažyma, kad į jos butą su baldais įsikraustė pplk. Todesas

Kaip jau minėta, P. Klimo byloje kvotos protokole įrašyta, kad T. Ivanauską jis matęs kelis kartus, tačiau profesorių baudžiančioji NKGB ranka aplenkė.

Mėnesiui po areštų Obelynėje praslinkus (1945 m. spalio 10 d.), Žuvinto draustinio urėdui Teofilui Zubavičiui T. Ivanauskas rašo: „Pasirodo, Jūs girdėjote, kad aš sirgau. Tiesa, nedidelė liga – sulaužiau vieną kaulą kojoje ir turėjau tris savaites pagulėti, bet dabar jau viskas tvarkoje. Vėliau turėjau didesnius nesmagumus: apsilankė nekviesiti svečiai ir t.t. tas mane ir mano žmoną gerokai pribloškė. [...] Dabar apie mano reikalus. Pagaliau patvirtintas senai lauktas Mokslų Akademijoje Biologijos Institutas ir aš paskirtas jo direktoriumi. Jis susidės iš dviejų poskirių iš zoologijos ir botanikos“. [...] Atvažiuok į Vilnių arba į Obelynę. Aš paprastai esu Vilniuje antradienį trečiadienį

(kartais ir ketvirtadienį) kitas dienas Kaune arba Obelynėje.“¹⁰⁴

Spėlioti, kuris kojos kaulas sugyja per tris savaites ar kuriame mieste sirgo T. Ivanauskas, nėra prasminga. Tačiau iš dokumentų matyti, kad vienu ypu netekęs keturių lapių fermos priežiūros darbininkų, jau 1945 m. gruodžio mėnesį naujasis Biologijos instituto direktorius lapyną ėmė plėsti.

Jis ir doc. Mečislovas Valius bei LSSR Mokslų akademijos įgaliotasis laborantas St. Gylis, remdamiesi Liaudies Komisararo raštu Nr. 5084, iš Kauno t.[arybinio].ū.[kio] tresto vyr[iausiojo] v[iršinį]-ko Šlapaičio Juozo ir Norviliškių ž[emės] ūkio lapių firmos vedėjo Jarmalavičiaus Jono perėmė Mokslų akademijos naudai 5 juodsidabres lapas ir 10 audinių su sąlyga, kad po dviejų metų Mokslų akademija grąžins tokius pat žvėrelius, ne mažesnės vertės.¹⁰⁵

Prasidėjo nauja lapyno era. Procesą teisiškai užbaigė 1947 m. kovo 15 d. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko Mečislavo Gedvilo raštas Nr. 122, kuriame buvo nutarta „1. Leisti Lietuvos SSR Mokslų akademijai įsteigti Mokslo tyrinėjimo fermą minkštavilniam žvėreliams auginti, 2. Įpareigoti Kauno apskrities Vykdomąjį komitetą perduoti Lietuvos SSR Mokslų Akademijai, mokslo tyrinėjimo fermai įsteigti, aštuonių ha ūkį (buvusį prof. Ivanausko), esamą Ringaudų kaime, Garliavos valsčiaus, Kauno apskrities.“¹⁰⁶

GRAFIKO VILIAUS JOMANTO BYLA

Kitą tiesioginį T. Ivanausko pavaldinį, Kauno zoologijos muziejaus direktorių ir Vilniaus universiteto laborantą Feliksą Jomantą NKVD suėmė 1948 m. balandžio 12 d. ir nubaudė dešimčia metų tremties už buvimą „aktyvaus kontrrevoliucinės partijos dalyvio šeimos nariu“. Gegužės pabaigoje jis kartu su senute motina išstremtas į Krasnojarsko kraštą.¹⁰⁷ F. Jomantas kartu su T. Ivanausku dirbo nuo 1916 m., nuo jo Peterburgo „Zootom“ gyvūnų preparatų dirbtuvės laikų, pastarasis jį laikė neprilygstamu taksidermininku. Jomantų šeimos turtą, esantį bute sostinės Savičiaus g. 13-2, NKVD konfiskavo.

Formali F. Jomanto baismės priežastis – brolis Vilius Jomantas. 1947 m. balandžio

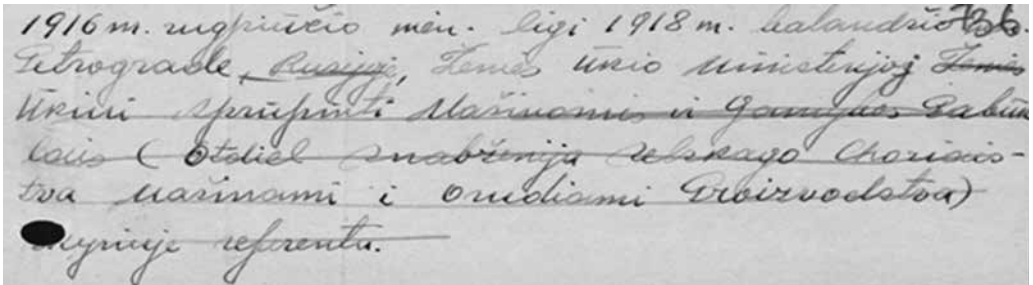
mėn. jis tapo vienu iš dvidešimties kaltinamųjų rezonansinėje „Lietuvos liaudies partijos“ byloje. Lietuvos liaudies partiją NKVD susekė išleidus du laikraščio „Vienybė“ numerius. Nuteistieji gavo po dešimtį arba dvidešimt penkerius metus kalėjimo. V. Jomantą, plačiau žinomą kaip 1924 m. išleisto 500 litų banknoto averso autorių¹⁰⁸ minime todėl, kad jis, kaip ir jo brolis Feliksas, pažinojo T. Ivanauską iš Petrogrado ir darbo LitBelo kultūros skyriuje laikų.

Dailininko V. Jomanto kaltė – pagal užsakymą sukurtas antspaudas „Lietuvos liaudies partija“. Ypatingasis MGB pasitarimas pagal SSRS BK str. 58-a ir 58 11 (tėvynės išdavimas ir antisovietinė agitacija) jam skyrė 10 metų lagerio.¹⁰⁹

T. IVANAUSKO DOKUMENTAI VILNIAUS UNIVERSITETO ARCHYVE

Kaip jau minėta, rekonstruojant T. Ivanausko asmenybę ir veiklą – dėl konjunktūrinių iškraipymų – atsiminimų knygomis remtis galime tik iš dalies. Tačiau ir išlikę (nesunaikinti) T. Ivanausko dokumentai prieštaringi. Asmeninėje Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojo byloje (1922–1940 m.) saugoma profesoriaus autobiografija ir keli dokumentai, 1937 m. pateikti pensijai gauti.

Vieno byloje išlikusio T. Ivanausko ranka rašyto dokumento dalys nukirptos:

P. Klimo ir kitų Obelynėje areštuotų asmenų tardymo protokolai buvo rašomi ranka. Kaip rašomasis popierius naudota gestapo anketų lietuvių kalba švarioji pusė

Išlikę dokumentai rodo, kad nustatyti T. Ivanausko veiklą ir buvimo vietą iki jo atvykimo į Kauną – nemažas iššūkis. Paminėtinas faktas, kad į T. Ivanausko pensijos amžių tarpukario Lietuvoje buvo įskaityta ir jo tarnyba carinėje administracijoje.

Dokumentuose (žr. 2-ąją lentelę) esama netikslumų: Miesto taryba (4-asis dokumentas) tuomet vadinosi Valstybės taryba, signataras

Šernas buvo Jokūbas, signataras Jurgis Šaulys nebuvo „Prezidentas“ (aukščiausios tuometinės valdžios autoritetas buvo Antanas Smetona). Neaišku, kurios apskrities „komisoriumi“ dirbo T. Ivanauskas (5-asis dokumentas) ir ką jis galėjo daryti Lietuvos gimnazijoje bolševikų revoliucijai įsisiūbavus, tuo labiau kad apie jo kokį nors pedagoginį darbą Petrograde nemini nė vienas šaltinis (3-asis dokumentas).

2 lentelė. T. Ivanausko dokumentai: 1916 m. rugpjūtis–1921 m. gegužė¹¹⁰

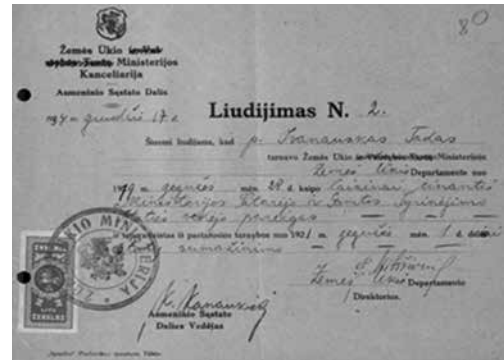
	Data	Pareigybė	Vieta	Dokumento rūšis
1.	1916 08 1917 04	[Dirbo] Žemės ūkio ministerijos referentu	Petrogradas	Pažyma
2.	1917 03 29	[Siunčiamas į komandiruotę] Kaip Žemės ūkio departamento remonto organizacijos specialistas išsiaiškinti gyventojų žemės ūkio mašinų poreikius į Šelechso dvarą Archangelsko gubernijoje. Vykti turėjo per Vologdą. Dokumente paskusta ir keista siuntimo vieta.	Petrogradas	„Už direktorių“ ir „Už reikalų tvarkytoją“ du parašai
3.	1918 03 01	[Dirba mokytoju] Lietuvos gimnazijoje	Petrogradas	Lietuvos Reikalų Komisariato Kultūros ir švietimo skyrius. Pasirašo: Komisaras V. Mickevičius Kapsukas ir skyriaus vedėjas A. Purėnas
4.	1918 08 05	[Siunčiamas] Į Wasiliškes (Lydos apskritis, dabartinė Baltarusija, kaimas, kuriame yra Lebiodkos dvaras) Vilniaus universitetui rinkti floros ir faunos	Vilnius	Lietuvos [miesto] Taryba Prezidentas D. J. Šaulys ir sekretorius I. Šernas
5.	1918 11 22– 1919 01 25	[Tarnavo] Vidaus reikalų ministerijos žinioje apskrities komisoriumi	Nepažymėta	VRM administracijos departamento direktoriaus A. Survilos raštas
6.	1919 05 28– 1921 05 1	[Dirbo] l.e. Ministerijos patarėju ir Gamtos tyrinėjimo stoties vedėju	Kaunas	1934.12.17 d. Liudijimas, pasirašytas Žemės ūkio departamento direktoriaus.

Kad būtų paprasčiau suvokti 3-ąją dokumentą išdavusios institucijos funkcijas, pasitelkiame citatą iš LKP CK sekretoriaus

Antano Sniečkaus knygos „Vincas Kapsukas“: „Tarybinės nacionalinės politikos praktiniam vykdymui buvo sudarytas Tautybių

Reikalų Liaudies Komisariatas, o 1917 metų gruodžio 8 dieną buvo sudarytas Lietuvos reikalų komisariatas, kurio priešakyje partija pastatė Vincą Kapsuką, o jo pavaduotoju Z. Angarietį. Lietuvos reikalų komisariatas, vadovaujamas RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro, atliko didelį propagandinį

ir organizacinį darbą evakuotųjų Lietuvos gyventojų tarpe, ugdydamas juose lietuvių, rusų ir kitų tarybinių tautų draugystę, auklėdamas juos proletarinio internacionalizmo dvasia, įtraukdamas juos į visų Rusijos tautybių darbo žmonių kovą už Tarybų valdžios sutvirtinimą.¹¹¹

„Lietuvos Aidas“ tą veiklą vertina ne taip palankiai informuodamas, kad „Vasario 27 d. Voroneže buvo padarytos kratos ir buvusieji Voroneže Lietuvių Vyriausios Tarybos Voroneže nariai suimti ir sukišti į kalėjimą ir išlaikyti ten visa mėnesį be jokio aiškaus kaltinimo“.¹¹²

Laikraštis cituoja ir V. Kapsuko raštą, kurio potvarkiu uždaroma Lietuvos reikalų tarybos Rusijoje veikla: „Tautų reikalų komisaras randa, kad: (1) vadinamoji Vyriausioji Lietuvių reikalų Taryba Rusijoje yra savavališka organizacija, reakcinių tautinių lietuvių grupių sudaryta, (2) veikia kontrrevoliucinės „Lietuvos vyriausybės“ vardu ir susižino su sovietų valdžios priešininkais [...]. Visa tai atmindamas, tautų reikalų

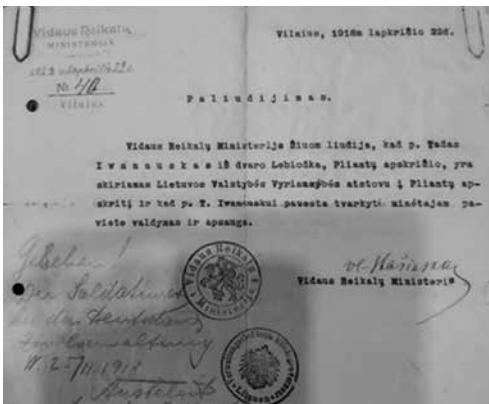
komisariatas nutaria: uždaryti minėtąją Vyriausiąją Lietuvių Tarybą Rusijoje [...] visus gi dokumentus, laiškus ir kita, kas pas ją yra, atiduoti lietuvių reikalų komisariatui. Tautų reikalų liaudies komisaras E. Stalinas, Lietuvių reikalų komisaras Mickevičius-Kapsukas.“

Blankas (6-asis dokumentas) su nebe galiojančiu ministerijos pavadinimu yra išspausdintas Tilžėje, Pavlovskio spaustuvėje „Spauda“, o ne Lietuvoje. Netinkami pavadinimo žodžiai užbraukti. Jis išrašytas metų pabaigoje, gruodžio 17 d., bet pažymėtas Nr. 2. Galima daryti prielaidą, kad tokie liudijimai nebuvo populiarius dokumentas, todėl 1934 m. (ministerijos pavadinimas pasikeitė 1924 m.) dar buvo naudojami seno pavyzdžio blankai.

Vis dėlto norint atsakyti į klausimą, kodėl pasinaudota dešimties metų senumo ne Lietuvoje spausdintu blanku, reikia išsamesnio tyrimo. Keliuose dokumentuose, pvz., komandiruotės lape (2-asis dokumentas) tekstas paskutinėtas. Apibendrinant išvardintus dokumentus kol kas galime teigti,

kad, nesant papildomų faktinių įrodymų, juos tenka vertinti kaip administracines mįsles, nes neįmanoma paaiškinti, kodėl T. Ivanauskas Lietuvos Respublikos pensijai gauti pateikė dokumentą, liudijantį apie jo darbą Rusijos carinėje administracijoje, ir kodėl turėjo klastoti (skusti) dokumentus.

Neaiškus ir Obelynės dokumentų rastas liudijimas Nr. 40 su Vidaus reikalų ministerijos antspaudu, atstojančiu oficialių blanką, atitinkantis dokumento Nr. 5 datą: „Vilnius, 1918 lapkričio 22 d. Vidaus Reikalų Ministerija šiuom liudija, kad p. Tadas Ivanauskas iš dvaro Lebiodka, Pliantų apskrįčio, yra skiriamas Lietuvos Vyriausybės atstovu į Pliantų apskritį ir kad T. Ivanauskui pavesta tvarkyti minėtajam pavieta valdymas ir apsauga.“ Vl. Stašinskas, Vidaus Reikalų Ministeris. 1918 m. gruodžio 25 d. ją kontrasignavo „Verwaltungdhef beim Militargouverneur Litauen“ („Vokiečių karinės Lietuvos valdžios administracija“)¹¹³.

Pagal 1918 m. lapkričio 2 d. priimtus Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius, Lietuvos Valstybės Taryba išties buvo aukščiausioji vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji institucija. Vykdomoji valdžia priklausė Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumui, kurią jis vykdė per Ministrų Kabineta, atsakingą Lietuvos Valstybės

Tarybai. Oficialus leidinys, kuriame buvo skelbiami teisės aktai, iki 1918 m. gruodžio 29 d. buvo Valstybės Tarybos iniciatyva leidžiamas dienraštis „Lietuvos aidas“.

Iš to, kas parašyta dokumente, išplaukia, kad Lietuvos Valstybės Tarybai pavaldus Vidaus reikalų ministras, šias pareigas ėjęs vieną mėnesį (nuo lapkričio iki gruodžio), T. Ivanauską paskyrė į atsakingas ūkines ir administracines pareigas vietovėje, kurios nekontroliavo ir į kurią reikėjo keliauti per vokiečių administruojamą teritorijas be apsaugos, ginklų ar finansų, neaprašydamas pareigybės ir savo sprendimo nepaskelbęs „Lietuvos aide“, o kita ministerija (Švietimo) nepasitikrinsi, ar toks žmogus yra po ranka, jam patikėjo kitą tarnybą. Scenarijus įmanomas, tačiau nelabai įtikinamas, tuo labiau kad T. Ivanausko brolis Wacławas Ščiučine, palei „Plentus“, turėjo šeimos dvarelį.

MUSTEIKOS EPIZODAS

Anot 1937 m. pensijai gauti pateiktų dokumentų, T. Ivanauskas Musteikoje nemokytavo ir su „pirmąja lietuviškąja mokykla Gudų girioje“ neturėjo nieko bendra, nors apie pedagoginę patirtį Džūkijoje T. Ivanauskas rašo savo atsiminimuose: „Pakinkėme arklį, sudėję į vežimuką reikalingiausius namų apyvokos daiktus, ir **1918 m. lapkričio 14 d.** iš Lebiodkos pamažėli patraukėme į Musteiką. [...] 1919 m. pavasarį Musteikoje labai padažnėjo nekviestų svečių.“¹¹⁴ Knygoje minima ir tai, kad iš Musteikos jis išvažiavo **1919 m. balandžio 25 d.**

D. Vailionytės knygoje „Honorata“ cituojamas W. Ivanowskio pirmosios žmonos Sabinos laiškas, iš kurio išplaukia, kad jau **1919 m. vasario 17 d.**, t.y. po dviejų mėnesių T. Ivanauskas buvo Lebiodkoje užsiėmęs „paukščių pakavimu“: „Kad žinotum, kaip atrodo šie pakrauti vežimai su 23 pokais. O

kiek dar žmonių važiuos. Neskaitai mūsų – manęs, Stepono ir Tado, dar prisijungė Narbutova su manta ir Sobusiak, žodžiu, visas pulkas žmonių, kiekvienas kažką vežasi sau maistui – vištas, triušius.¹¹⁵ Kitų dviejų – Sabinos Iwanowskos ir T. Ivanausko tuo periodu Honoratai rašytų laiškų ištraukos knygoje skelbiamos be datų. Patikrinti, ar tokie laiškai iš tikrųjų egzistuoja, kol kas nėra galimybių, nes jų kopijų iš Kauno regiono muziejaus nepavyko gauti.

Mokytojavimo pabaiga T. Ivanausko atsiminimuose aprašoma taip: iš Musteikos jie išvažiavo po kratos mokykloje ir inventoriaus sunaikinimo; krata įvyko 1919 m. balandžio 24 d. Tą pačią dieną kaip įkaitas, ieškant T. Ivanausko, „buvo suimtas **Miškinių sūnus Jonas**“¹¹⁶ kuris iš suėmimo pabėgęs, todėl jis lenkams neprisistatęs. Atsiminimų knygoje nerašoma, tiksliai kurią dieną Ivanauskai išvykę iš Musteikos, tačiau tikėtina, kad netrukus po įvykio.

Tuo tarpu Mykolo Biržiškos knygoje „Vilniaus Gulgota“ tas pat įvykis ir net asmuo aprašytas skirtingai: „1919 m. gegužės 9 d. Musteikos sodž. (Trakų apskr., Marcinkonių apyl.) lenkų raiteliai apiplėšė gyventojus, o **mokytoją Joną Miškinį** išvežė į Marcinkonis ir ten išlaikė šaltojoji iki gegužės 1 d.“¹¹⁷

Kaip jau minėta, Musteikos epizodo tikroviškumą apsunkina ir T. Ivanausko paskyrimas bei nežinomoje Pliantų apskrityje tarnavimas „komisoriumi“, trukęs nuo **1918 m. lapkričio 22 d.**, kuomet jo paties atsiminimų knygoje jis iš Lebiodkos jau buvo išvažiavęs į Musteiką (**1918 lapkričio 14 d.**).

T. Ivanauskas atsiminimus rašęs tuomet, kai nė vieno liudininko – žmonos Honoratos ir abiejų Miškinių jau nebebuvo tarp gyvųjų. 1966 m. jis aplankė Miškinių įpėdinius, nusifotografavo prie namo ir pranešė čia mokytojavęs, sukeldamas ažiotažą.

1972 m. sukurtame dokumentiniame filme „Tadas Ivanauskas“ buvęs mokinys

V. Gaidys Musteikos mokyklą atsimena taip: „Tiesa, mokinių jis turėjo labai nedaug – septyni mokiniai. Kaime jau buvo dvi mokyklos – daraktorės pamokindavo skaityti iš maldaknygės, jokių vadovėlių nebuvo. Tiesa, jis mažai mokytojavo, pats jis diegė mokiniams tokių gamtos meilę.“¹¹⁸ Šių dienų naratyvuose apie Musteikos mokyklą plačiai pasakojama kaip apie pirmąją lietuvišką mokyklą, tiesa, nevardijant kriterijų ir pabrėžiant, kad jokių tos mokyklos rašytinių dokumentų neišliko. Didesnio dėmesio neatkreipta ir į T. Ivanausko sesers Helenos Skinderowos Lebiodkoje tuo metu turėtą mokyklą sodiečių vaikams.

Atsakymų nėra ir Vilniaus universiteto tarnybinėje byloje Nr. 292 (tarnybos lapas pradėta 1941 m. vasarį). Ten įsegoje T. Ivanausko „Autobiografijoje“ rašoma, kad iš Peterburgo į Lietuvą T. Ivanauskas grįžęs 1918 m. balandį. Švietimo ministerija pavedusi Vilniuje įkurti gamtos priemonių dirbtuvę, o kitais 1919 m. – gamtos tyrimo stotį.

Asmeninis prof. T. Ivanausko draugas, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, savo (taip pat labai literatūriškoje) atsiminimų knygoje „Paletė ir gyvenimas“ papasakojęs apie bendrą kelionę su T. Ivanausku į Murmanską ir Archangelską, mini ir Musteikos mokyklą, kurioje mokytojavę Tadas ir Honorata Ivanauskai. Palyginti su kitais pasakotojais, šį epizodą jis paankstina pora metų – mokytojavimo pavojus susiedamas su *caro administracija*, kuri Rusijoje liovėsi egzistuoti 1917 m. kovo mėnesį: „Čia jie abudu ir mokytojavo, rizikuodami pakliūti į kategoriją tų nusikaltėlių, kurie be caro valdžios leidimo drįsta vaikus mokyti, ir tai dar lietuviškai.“¹¹⁹

1919 m. laikraščio „Lietuvos aidas“, kuris tuo metu turėjęs ir „Valstybės žinių“ skelbimų funkciją, turinys dar labiau sutvirtina prielaidą, kad Musteikos mokykla buvo fikcija. Laikraščio Nr. 56 (104) aiškiai fiksuojama

data, kuomet Ivanauskų šeima prisistato Vilniuje tuometiniams valstybės vadovams.

„Rusijos lietuvių delegacijų priėmimas“ rašoma: „Gegužės m. 8 d. L. Tarybos prezidiumas su Vilniuje gyvenančiais Tarybos nariais iškilmingai priėmė dvi Vyriausiosios Lietuvių Tarybos delegacijas: vieną Petrapilio lietuvių su dr. Alekna priešakyje, antra Voronežo lietuvių, kuriai vadovavo L. Noreika, tosios Tarybos sekretorius.“¹²⁰

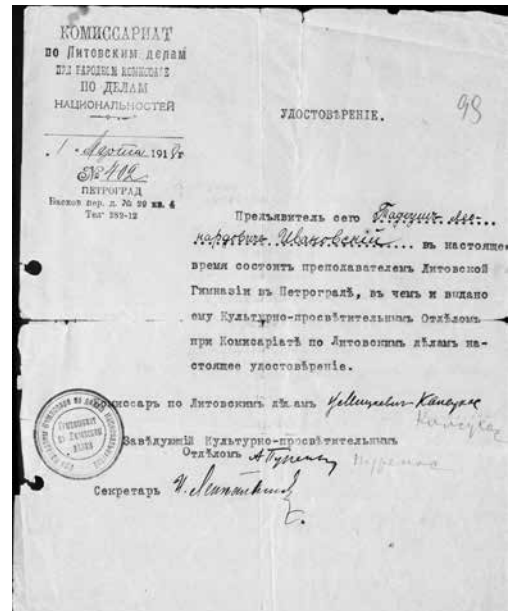
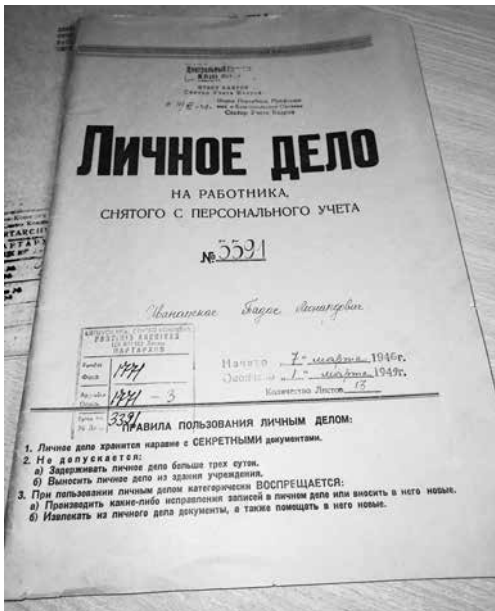
Publikuojama ir T. Ivanausko kalba, kurią jis sako Lietuvos ūkio rūmų (LŪR) vardu, siūlydamas „konkrečius bendro su jumis darbo sumanymus Lietuvos atstatymo reikalui. (...) LŪR kaip vieno tų praktikos sumanymų išraiška, spiečianti aplink save pramonės ir prekybos žmones, išsklaistytus po visa Rusiją pirklius, inžinierius, agronomus, girininkus ir kitų profesijų lietuvius, pasistatė sau tikslą sutverti organizaciją.“¹²¹ Taigi T. Ivanauskas prisistato kaip verslininkas.

Apie pedagogiką tame susitikime kalbėjo Honorata Ivanauskienė: „Vietinės Petrapilio Lietuvių Tarybos vardu turiu garbės pranešti Lietuvos Tarybai, jog tarp svarbiausiųjų užda-

vinių Vietinės Petrapilio Tarybos uždavinių yra mūsų atgyjančios Tėvynės švietimas, jos dvasios kultūra. Manome, kad joks medžiaginis krašto turtas neatstos tų turčių, kurie glūdi mūsų jaunosios kartos gelmėse. Atkasti, atrausti tas dvasios galimybes – tai mokyklos, plačia to žodžio prasme, užduotis.“¹²²

Tačiau po tokių programinių kalbų „Lietuvos aidas“, išsamiai aprašantis visuotines pastangas kurti lietuviškąją mokyklą, programą, vadovėlius ir pan., atpasakojantis Zigmo Žemaičio pastangas Švenčionyse įsteigti lietuvišką mokyklą ir dailininko Antano Žmuidzinavičiaus iliustruotą trečiąją „Elementoriaus“ lietuvių kalba leidimą, apie jokiais Ivanauskų pedagogikos pastangas neužsimena.

T. Ivanauskas minimas tik metų pabaigoje, 1918 m. gruodžio 14 d., kuomet jis įvardintas „Švietimo ministerijos valdytojo“ Jono Yčo įsakyme Nr. 47: „Priskirti prie Ministerijos mokslininką zoologą Tada Ivanauską ir pavesti jam mokslo ir mokymo priemonių Laboratorijos Vedėjo pareigas nuo š[io] mėn. 15 dienos.“¹²³

Tačiau šių pareigų nėra kam perimti. Pasak oficialiosios T. Ivanausko biografijos versijos, tuo metu jis mokytojauja Musteikoje, o neoficialiosios – dirba „Pliantų“ apskrities komisoriumi. Nepavyko rasti jokių dokumentinių įrodymų, kur buvo ir ką T. Ivanauskas iš tikrųjų veikė tuo metu.

Nomenklatūrinė „Buvusio darbuotojo byla Nr. 3391“, kuri saugoma Lietuvos ypatingajame archyve, datuota 1946 m. Joje nėra jokių asmeninių dokumentų, liudijančių T. Ivanausko politinę ar kitokią veiklą nuo 1940 m. iki 1946 m. Svarbu paminėti, kad Biologijos instituto direktoriumi T. Ivanauskas dirbo paskutinį 1945 m. ketvirtį, tačiau ši nomenklatūrinė byla pradėta tik 1946 m. balandį.

Visose bylose T. Ivanauskas rašo turįs vieną sūnų Jerzy iš pirmos santuokos, nors iš tikrųjų jų turi du. Skirtingo laiko bylose T. Ivanauskas skirtingai nurodo ir savo socialinį statusą: VDU jis sakosi gimęs Lebidkos dvare ir turįs 150 ha nuosavybės, VU – gimęs Lebidkos dvare ir turįs 8 ha nuosavybės, o nomenklatūrinėje byloje jis – jau ūkininkų šeimos vaikas. T. Ivanausko sūnus Jerzy atsiminimuose rašo, jog tik po ilgų teismo procesų jis 1939 m. tapo Lebidkos dvaro savininku.¹²⁴ Taigi iš išlikusių asmeninių T. Ivanausko dokumentų matyti, kad biografija buvo perrašoma kelis kartus.

TADAS IVANAUSKAS 4-AJAME XX A. DEŠIMTMETYJE

Publikacijos spaudoje – tai dar vienas netiesioginis informacijos šaltinis, stengiantis atkurti asmenybės raidą. Įdėmiau analizuojame 4-ojo dešimtmečio pabaigos ir 5-ojo dešimtmečio pradžios publikacijas, nes jose atsispindi T. Ivanausko komunikuojamų žinučių kaita – iš „simpatiko“ į propagandininko. Glaustumo dėlei aptariame tik ryškiausias pavyzdžius.

Iš kelių 4-ojo dešimtmečio publikacijų spaudoje matyti, kad T. Ivanauskas viešai reiškia savo ateistines nuostatas ir simpatijas SSRS. Kartais jos skamba paradoksaliai: „kairiųjų jėgų“ žurnale „Kultūra“, 1939 m. Nr. 6–7 (birželio–liepos mėn.) jis spausdina 11 puslapių straipsnį „Evoliucijos mokslas“, skirtą 80–osioms Ch. Darwino knygos „Rūšių atsiradimas natūralinės aplinkos keliu“ ir 130-osios Lamarco knygos „Zoologijos filosofija“ metinėms.¹²⁵

Dievo stebuklo dėka. Ypač katalikų rašytojai (pav., Jeruzas E. Vasašmann) dažnai yra nusistatę prieš Evoliucijos mokslą, bet kadangi jie gali rašyti tai, ką leidžia jiems konfesijs, tai jų sprendimai nėra nesaliskai ir todėl neautoritetingi. Gamtos mokslai yra pagrįsti vien žmogaus jūtimais ir logikos išvadosis iš jų: jie visiškai atmota stebuklų ir natūralinės evoliucijos eiga. Anot jo, Dievas sukūręs daugybę „pirminių rūšių“, pav., „pirminį arkli“, „firming akrūdę“ ir t. t., o šios pirminės rūšys kitėjusios toliau natūralinės evoliucijos keliu. Ši jūzuitiška logika nerado daug pastebėjų. Ramtesnės kritikos evoliucijos mokslą, o tokių beveik neturima. Bet toks galvojimo būdas gamtos moksluose nepriimtinas, nes tomet ženkli atmeti visas teorijas (pav., fizikos ir chemijos-teorijas, besiremančias elektronais, atomais, eteriu, lyginamosios kalbotyros teoriją ir t. t.).

* Šis straipsnis buvo perraštas „Liet. Enciklopedijai“, kurios redaktorius sutrumpino jį per pusę. Kadangi šis sutrumpinimas sumalio jo vertę, „Kultūra“ spausdina jį šia (šalia), kaip jis buvo auštiniam pradžioje parašytas.

Skundžiamasi, jog „šis straipsnis buvo paruoštas „Liet. Enciklopedijai“, kurio redakcija sutrumpino jį per pusę. Kadangi šis sutrumpinimas sumažino jo vertę, „Kultūra“ spausdina jį čia ištisai, kaip jis buvo autoriaus pradžioje parašytas.“

Taip sudaroma iliuzija, jog T. Ivanausko tekstas buvo cenzūros sugadintas. Palyginus su straipsnio tekstu, išspausdintu „Lietuviškoje Enciklopedijoje“, paaiškėja, jog straipsniui „Evoliucijos mokslas“ buvo paskirta aštuoni enciklopedijos lapai. Enciklopedijos

redakcinė vyriausioji komisija – T. Ivanausko kolegos: prof. V. Biržiška, prof. M. Biržiška, prof. P. Dovydaitis, prof. V. Krėvė-Mickevičius, dir. M. Krikščiūnas, prof. V. Lašas, ir prof. P. Malakauskis. Dauguma jų – bičiuliai iš Peterburgo laikų ir Vinco Kudirkos liaudies universiteto bendradarbiai, su kuriais 1924–1926 m. T. Ivanauskas skaitė paskaitas Šančių darbininkams.¹²⁶ Dar daugiau – T. Ivanauskas buvo bendrovės „Lietuviškoji enciklopedija“ akcininkas.

Kiti to „Kultūros“ žurnalo numerio bendradarbiai: Petras Cvirka, Salomėja Nėris, Teofilis Tilvytis, Vytautas Montvila, Kostas Korsakas ir prof. Konstantinas Regelis. Žurnalo numeryje publikuojama S. Jesenino ir M. Lermontovo poezija bei skelbiama „Kultūros“ žurnalo išleistos knygos „Maksimo Gorkio šedevrai“ reklama. Du pramoginius straipsnius apie medžioklę Brazilijoje T. Ivanauskas paskelbė ir Justo Paleckio įkurtos bendrovės¹²⁷ leistame bulvarinio „kairiųjų pažiūrų“ laikraštyje „Naujas žodis“.¹²⁸

1940 m. rugpjūčio 23 d., T. Ivanausko straipsnis dienraštyje „Darbo Lietuva“ (buvęs „Lietuvos aidas“), kuriam po SSRS invazijos ėmė vadovauti Jonas Šimkus, giria gamtos apsaugą Sovietų Sąjungoje ir peikia ją tarpukario Lietuvoje, paminėtas ir Žuvinto rezervatas, kurį prieš trejus metus buvo įkūręs pats T. Ivanauskas. Vėl sudaroma iliuzija, kad ankstesnėje Lietuvoje buvę labai blogai, net (netiesiogiai ir anonimiškai) peikiant save.

Svarbi šio straipsnio pasirodymo data, nes rytiniame „Darbo Lietuva“ numeryje (Nr. 68) publikuojama socialinio virsmo Lietuvoje pabaigos kronika: skelbiama apie pasibaigusius papildomus rinkimus į Liaudies Seimą, kuriuose „išrinktas“ anksčiau laikinai prezidento pareigas ėjęs Justas Paleckis¹²⁹ ir apie rugpjūčio 24 d. Seimo posėdį, kuriame bus tvirtinama naujoji šalies, LTSR, konstitucija.¹³⁰ Vakarinis „Darbo Lietuvos“ numeris (69), kuriame publikuojamas T. Iva-

nausko straipsnis, yra labiau „pramoginio“ turinio – su iš „Izvestijų“ perspausdinta medžiaga „Stalininė aviacija“ (SSRS aviacijos dienos proga) ir reportažu iš Panevėžio apie cukraus fabriko statybose triūsančius darbininkus: „Nuostabūs darbininkų rekordai, stachanoviečių judėjimas!“¹³¹

1940 m. gruodžio 24 d. „Valstiečių laikraštys“ pasirodęs T. Ivanausko straipsnis „Apie gyvybės atsiradimą“ yra akivaizdi ideologinė dovanėlė Kalėdų proga. Laikraščio redaktorė – LKP (b) CK sekretoriaus Antano Sniečkaus pagalbininkė kultūrai Michalina Meškauskienė, leidėjas – Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro Komitetas. Kituose straipsniuose pasakojama, kaip džiaugsmingai Raudonosiosse gurguolėse grūdus (priversti atiduoti) veža valstiečiai ir svarstoma, iš kur atsirado Kalėdos¹³².

T. Ivanausko tekstų turinys evoliucijos tema pernelyg nesiskiria nuo ankstesnių jo rašinių kairiosios ir antireliginės pakraipos leidiniuose, pvz., kad ir 1931 m. dešimčia numerių išėjusiame žurnale „Vaga“, kurį leido laisvamanis prof. Vladas Dubas¹³³. Juose įrodinėjamos bendrosios daugiau nei šimto metų senumo (ir rašymo metu jau įrodytos) Ch. Darwino tiesos, taigi mokslinių atradimų jose nėra. Tačiau evoliucijos mokslo propagavimas to meto kairiojoje spaudoje yra nukreiptas prieš to meto svarų institucinį katalikų bažnyčios statusą, o „mokslo tema“ padeda išvengti cenzūros.

Dvi religijas išbandęs (su pirmąja žmona tuokėsi katalikų bažnyčioje, o su antrąja –

protestantų, nes katalikai nepripažino skyrybų¹³⁴) T. Ivanauskas skelbėsi laisvamaniu. Straipsniai evoliucijos tema nors ir skirti supažindinti visuomenę su Ch. Darwino darbais, yra kompiliuoti iš kelių šaltinių ir pasižymi sunkiai skaitomu bei gana monotonišku stiliumi. Tuo tarpu straipsnis „Darbo Lietuvoje“, giriantis SSRS tvarką ir peikiantis ligtolinės valstybės darbą gamtos apsaugos sektoriuje, yra šabloniškas propagandinis kūrinys, pasitelkiantis tokią pačią sovietinio optimizmo retoriką kaip ir kiti Lietuvos okupacijos ir aneksijos laikotarpio SSRS santvarką idealizuojantys straipsniai.

Tuo metu, kai straipsnis apie puikią gamtos apsaugą SSRS pasirodė „Darbo Lietuvoje“, Obelynėje gyveno mūšio lauke sužeistas pirmasis T. Ivanausko sūnus, Lenkijos Armijos Krechowieckių Pirmojo ulonų pulko jaunesnysis karininkas Jerzy Iwanowski. Daugiau kaip metai buvo praėję nuo bendro fašistinės Vokietijos ir stalininės SSRS užpuolimo ir Lenkijos pasidalijimo. Kaip tik todėl J. Iwanowski ir svečiavosi pas tėvą.

Gapęs vizą Kaune, jaunesnysis Jerzy Iwanowski išvyko į Paryžių, o vėliau – į Škotiją, kur karo metu tarnavo Lenkijos egzilinės kariuomenės generolo Stanislawo Maczkos¹³⁵ šaulių kavalerijos dešimtajame pulke.¹³⁶

TADO IVANAUSKO PASKYRIMAS BIOLOGIJOS MOKSLŲ DAKTARU

Tirtoje atsiminimų medžiagoje gamtininkas Tadas Ivanauskas apibūdinamas kaip dinamiškas žmogus, aktyvus organizatorius, aistringas medžiotojas, patyręs taksidermistas, nenuilstantis gyvūnų iškamšų kolekcionierius, gamtos populiariojas ir keliautojas. Akademinė-analitinė veikla joje mažiau akivaizdi. Nagrinėtų autorinių T. Ivanausko kūrinių stilius (išskyrus tekstus evoliucijos tema) taip pat pasižymi sklandesniu ir sko-

ningesniu pasakojimu nei mokslinio-analitinio tiriamojo darbo leksika ir struktūra.

Po okupacijos keičiant universiteto statutą, mainant Alma Mater pavadinimą ir perkeltą universitetą į Vilnių, o svarbiausia, jo administracinį pavaldumą ir atskaitomybę perdavus iš universiteto Senato kompetencijos Švietimo liaudies komisariui, akademiname Lietuvos gyvenime vyko ne menkesni sukrėtimai nei visuomenės pertvarka už universiteto ribų.

Dar neprasidėjus mokslo metams Švietimo liaudies komisariatas imasi sovietinei sistemai būdingo kadru valymo. Iš pradžių tik keičiami dekanai ir kiti vadovaujantieji asmenys, kol kas dar iš darbo nešalinant, tačiau netrukus prasideda profesorių atleidimai.¹³⁷ Pavyzdžiui, darbo netenka ir gyventi į savo sodybą pasitraukia nuo 1929 m. VDU tiriamajam zoologijos mokslo darbui vadovavęs Lyginamosios zoologijos kabineto vedėjas, dar 1921 m. prestižiniame Čikagos universitete daktaro laipsnį apsigynęs zoologas Pranciškus Baltrus Šivickis.

„Atleistas iš darbo, mokslinių tyrimų nemeta, pats vienas dirba hidrobiologinius darbus. Yra išlikęs jo prašymas naujai paskirtam Lyginamosios zoologijos kabineto vedėjui, kad leistų naudotis mikroskopu ir dar keletu daiktų iš kabineto, kurį taip kruopščiai, atsakingai ir naujoviškai pats kūrė“.¹³⁸

Nuo 1940 liepos 29 d., pakeitus universiteto statuto punktus¹³⁹, 44-asis jo paragrafas skelbė, jog „Universiteto profesoriumi gali būti asmuo, kuris turi daktaro laipsnį ir yra pasireiškęs mokslo darbais.“¹⁴⁰ T. Ivanauskas biologijos mokslų daktaro disertacijos nebuvo apgynęs. Mokslų daktaro vardą pelniusios disertacijos nei diplominių darbų dokumentų ar jų pavadinimų nepavyko rasti nė vienoje tirtoje T. Ivanausko asmens byloje.

1922 m. Padujos universiteto 700 metų jubiliejaus išskilmėse T. Ivanausko gautas garbės daktaro laipsnis yra prestižo ženklas,

o ne akademių nuopelnų įvertinimas¹⁴¹. Specialiai tą temą aptariančioje 1925 m. knygoje „Acta Universitatis Patavinae septima saecularia celebrantis, MCCXXII–MCMXXII“ aiškinama, kad Padujos universiteto rektorius universiteto jubiliejaus proga suteikė „laurea honoris causa“ visiems pasiuntinybių vadovams, tarp jų – ir Taduvi Ivanauskui:

„SEPTIMA SAECULARIA MALTA V ALETTA *Universitti di Malta: Ussani prof. Vincenzo (Padova)*. UNIONE DELLAPRICA MERIDIONALE UNION OF SOUTH AFRICA BLOEMFONTEIN *Grey University College: Conlin prof. William (latino)*. British School (Atene): *Hogarth dr. D. G.* British School (Roma): *Hogarth dr. D. G.* IUGOSLAVIA, KRALIEVSTVO SRBA HRVATA I SLOVENACA GOVERNO IUGOSLAVO: VULIC PROF. NICOLÒ BELGRADO, BEOGRAD *Universitti: Vulic prof. Nicolò (storia antica)*. RIGA LETTONIA, LATWIJA GOVERNO LETTONE: WALTERS DR. MICHAEL *Universitti di Lettonia: Walters dr. Michael*. LITUANIA GOVERNO LITUANO: SAULYS DR. GIORGIO KAUNAS, KOWNO *Universitti Lituana, Lietuvos Universitetas: Ivananskas prof. Tadas*¹⁴².

Iš rastų dokumentų išplaukia, kad mokslų daktaro laipsnį T. Ivanauskui pelnė SSRS okupacija ir universiteto autonomijos panaikinimas. Sankt Peterburge 1910 m. T. Ivanauskui suteiktas Pirmojo laipsnio diplomai, kuriame įrašytas įvertinimas „patenkinamai“ ir „labai patenkinamai“¹⁴³. Iki 1911 m. reformos jis reiškė, kad studentas yra pabaigęs aštuonių semestrų mokymosi kursą, atitinkantį maždaug dabartinį bakalauro laipsnį¹⁴⁴, ir turi profesinį, o ne akademinį išsilavinimą (1884 m. statuto §81¹⁴⁵).

T. Ivanausko asmens byloje¹⁴⁶, saugomoje anketoje T. Ivanauskas rašo, kad 1908 m. jis taip pat yra gavęs Sorbonos universiteto „Certificat d'études supérieures“. Tuo tarpu

Prancūzijos universitetuose 1896–1966 m. pažymėjimas „Certificat d'études supérieures“ buvo suteikiamas pabaigus vienų arba dviejų metų parengiamuosius kursus studijoms.

Parašius diplominį darbą Sorbonos universitetas teikė „License“, bakalauro laipsnį atitinkantį pažymėjimą, o surinkus tris sertifikatus – „Diplôme d'études supérieures“ – magistro laipsnį atitinkantį diplomą¹⁴⁷. Prancūziškųjų T. Ivanausko studijų dokumento ar nuorašo kol kas nepavyko aptikti, todėl pasiremėme jo paties ranka rašytu „Curriculum vitae“, saugomu Vilniaus universiteto archyve.

Svarstydamas mokslo personalo kategorijas pagal LTSR Liaudies Komisarų tarybos 1940 m. gruodžio 9 d. nutarimą Nr. 328 „Dėl LTSR aukštųjų mokyklų mokslo personalo dabartinių kategorijų sulyginimo su bendromis TSR aukštųjų mokyklų mokslo personalo kategorijomis“, Vilniaus universiteto Senatas konstatavo, jog „vykdant tą patvirtinimą, į Švietimo liaudies komisaro įsakymą U Nr. 15 įsibrovė šių netikslumų: keletas privatdocentų turinčių daktaro laipsnį, ir apgynusių habilitacijos darbą [...] ne tik nebuvo patvirtinti katedros profesoriais, turinčiais daktaro laipsnį [...], bet nepalikti net docentų pareigose, nes iš einančių docento pareigas pažeminti į vyresnius dėstytojus.“¹⁴⁸

Speciali komisija 1940 m. gruodžio 21 d. (bet ne „Mokslo komisija“ kaip teigiama Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos apmokėtame 2007 m. leidinyje¹⁴⁹), susidedanti iš trijų specialistų: fiziko (doc. Brazdžiūnas), matematiko (doc. Katilius) bei zoologo (doc. Jankauskas), universiteto rektorius prašymu peržiūrėjo T. Ivanausko pateiktą publikacijų sąrašą. Jį sudarė metinės paukščių žiedavimo stoties¹⁵⁰ ataskaitos, kartu su tuometiniu studentu ornitologu Antanu Vaitkevičiumi¹⁵¹ parašyta paukščių

žiedavimo ataskaita iki 1932 m.¹⁵², 1931 m. išleistas 164 puslapių apimties „Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti“ bei knygos „Lietuvos paukščiai“¹⁵³ pirmasis tomas.

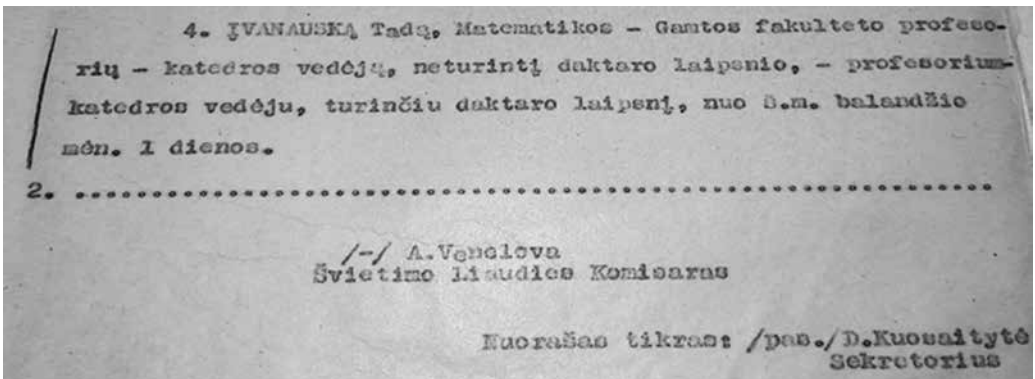
Daktaro mokslinį laipsnį T. Ivanauskui 1941 m. balandžio 18 d. raštu U Nr. 32 „paskyrė“ Liaudies švietimo komisaras Antanas Venclova. Dokumente rašoma: „*Pasirėmęs Vilniaus universiteto rektoriaus pristatymu, žemiau pasakytus Vilniaus universiteto personalo narius tvirtinu šiose naujose kategorijose: (...) Ivanauską Tada, Matematikos-Gamtos fakulteto profesorių – katedros vedėją, neturintį daktaro laipsnio, – profesorium-katedros vedėju, turinčiu daktaro laipsnį, nuo šių metų balandžio mėn. 1 dienos.*“¹⁵⁴

Po karo T. Ivanausko mokslų daktaro statusas buvo įtvirtintas. 1944 m. gruodžio 3 d. tuometinis LTSR Švietimo liaudies komisaras Juozas Žiugžda savo įsakymu 151 a § 1 paskyrė T. Ivanauską „nuo šių metų liepos 16 d.“, taigi atbuline tvarka, „Vilniaus universiteto Matematikos Gamtos fakulteto profesorium, stuburinių zoologijos katedros vedėju, turinčiu daktaro laipsnį.“¹⁵⁵ Šio įsakymo pagrindu įvykdyta ir atestacija Maskvoje, o 1945 m. liepos 21 d. T. Ivanauskui suteiktas ir nusipelnusio mokslų darbuotojo vardas.¹⁵⁶ Dar po metų T. Ivanauskas apdovanotas medaliu „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941–1945 m.“

TADO IVANAUSKO PASKYRIMAS AKADEMIKU

Lietuvos TSR Liaudies Komisarų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas, į šį postą patekęs iš Vidaus reikalų ministro pareigybės¹⁵⁷, taip komentavo LTSR Mokslų akademijos atsiradimo būtinybę: „Socialistinė kūryba Lietuvos TSR Respublikoje kelte iškelia uždavinį užsibrėžti ir išspręsti visą eilę mokslinių problemų, susijusių su krašto gamtos turtų ištyrimu ir nustatymu būdų jiems panaudoti krašto gamybinėms jėgoms pakelti. [...] Šiam tikslui pasiekti Lietuvos TSR Liaudies komisarų taryba nutaria: [...] pavesti LTSR Mokslų akademijos organizacijos komitetui *per dvi savaites* pateikti LTSR Komisarų Tarybai tvirtinti LTSR Mokslų akademijos statutą bei struktūrą ir kandidatus į LTSR Mokslų akademijos tikruosius narius.“¹⁵⁸

Nutarimą Nr. 155 „Dėl Lietuvos TSR Mokslų akademijos įsteigimo“ jis pasirašė 1941 sausio 16 d. Mokslų akademijai buvo perduotas panaikinto Lituaniistikos instituto turtas. Organizacinio Mokslų akademijos komiteto pirmininku tapo prof. V. Krėvė-Mickevičius, jo nariais – švietimo liaudies komisaras A. Venclova, profesoriai M. Biržiška, A. Rimka, A. Purėnas, V. Kuzma ir S. Kolupaila.

Jie teikė tvirtinti Vilniaus ir Kauno universitetų pasiūlytų kandidatų į Mokslų akademijos tikrųjų narius sąrašą aukščiausios sovietinio okupacinio režimo valdžios atstovams – LKP (b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui¹⁵⁹ ir LTSR Aukščiausios Tarybos primininkui M. Gedvilui.¹⁶⁰

„Sąrašas A. Sniečkaus ranka išmargintas klausukais, minusais, prieraišais. Pavyzdžiui, ties K. Jablonskio pavarde – klausukas ir užrašas „jaunas“, ties V. Lašo – „nežymus mokslininkas“, ties J. Matulio – „pažangus, perspektyvus“; minusais pažymėtos L. Karšavino, M. Romerio pavardės, klausukais – V. Mykolaičio, J. Otremskio, A. Rimkos, V. Jurgučio, D. Budrio, K. Buinevičiaus, V. Mošinskio, S. Kairio ir J. Krikščiūno pavardės, o P. Šalčiaus pavardė visai išbraukta ir po ja iš apačios parašyta „apsieiti be pateikimo rinkimams“ ir t. t.“¹⁶¹

Ilgus metus dr. Jurgio Krikščiūno¹⁶² gyvenimą ir nuopelnus tyrinėjęs akademikas Algirdas Juozas Motuzas be politinių argumentų (J. Krikščiūnas – dukart, 1926 m. ir 1939 m. – buvo Lietuvos žemės ūkio ministras) nerado kitokių paaiškinimų, kodėl Halės universitete, Vokietijoje, daktaro laipsnį apsigynęs prof. J. Krikščiūnas, Žemės ūkio rūmus ir sodininkystės tyrimo stočių tinklą įkūręs bei žurnalą „Žemės ūkis“ įsteigęs ir redagavęs profesorius, nebuvo išrinktas akademiku, nors ir akademiniai, ir praktiniai jo nuopelnai Lietuvos žemės ūkiui buvo akivaizdūs¹⁶³.

Galutinai „suderinus“ personalijas, buvo **paskirta** 13 Lietuvos TSR Mokslų akademijos tikrųjų narių akademikų: M. Biržiška, V. Biržiška, D. Budrys, A. Janulaitis, T. Ivanauskas, S. Kolupaila, V. Kuzma, V. Krėvė-Mickevičius, J. Matulis, V. Mykolaitis, A. Purėnas, A. Rimka ir P. Skardžius. 1941 m. balandžio 9 d. juos patvirtino Liaudies Komisarų Taryba.¹⁶⁴

Tokia buvo Mokslų akademijos pradžia. Vėlyvesnį, institucinį, jos gyvenimą filosofas

A. Šliogeris apibūdino taip: „Neuždraustos organizacijos, kaip rašytojų profsąjunga ar Mokslų akademija, buvo pavaldžios kompartijai. Užuoat rėmusios ir palaikiusios savo narius, jos tapo spaudimo ir primityvios propagandos įrankiais.“¹⁶⁵

Paradoksalu, kad vos po penkerių metų, 1946 m. sausio 13 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu Nr. 31 a, kurį pasirašė jos pirmininkas Mečislovas Gedvilas, Mokslų Akademijos įkūrėjas V. Krėvė-Mickevičius ir tikrasis jos narys akademikas M. Biržiška pašalinami „iš Mokslų akademijos sudėties“ kaipo tėvynės išdavikai (nes pasitraukė į Vakarus)¹⁶⁶.

TROFIMO LYSENKOS¹⁶⁷ PSEUDOMOKSLO ĮSIGALĖJIMAS SSSR

Istorikai sutaria, kad esminiai stalininio mokslo bruožai buvo technologijos (pramonės, žemės ūkio ir medicinos) vystymas valstybės poreikiams, griežta kadru kontrolė per (partinę ir konjunktūrinę) nomenklatūrą, tarptautinė izoliacija, cenzūra ir profesinės kultūros politizavimas, pasitelkiant viešus ritualus ir aprobuotą retoriką.¹⁶⁸ Komunistų partijos Agitacijos ir propagandos komitetas stebėjo mokslininkų veiklą užtikrindamas, kad dėstytojų ir tyrėjų darbas būtų vykdoma pagal partijos nutarimus¹⁶⁹ bei partijos „bonzų“ remiamų mokslo žvaigždžių norus ir poreikius.

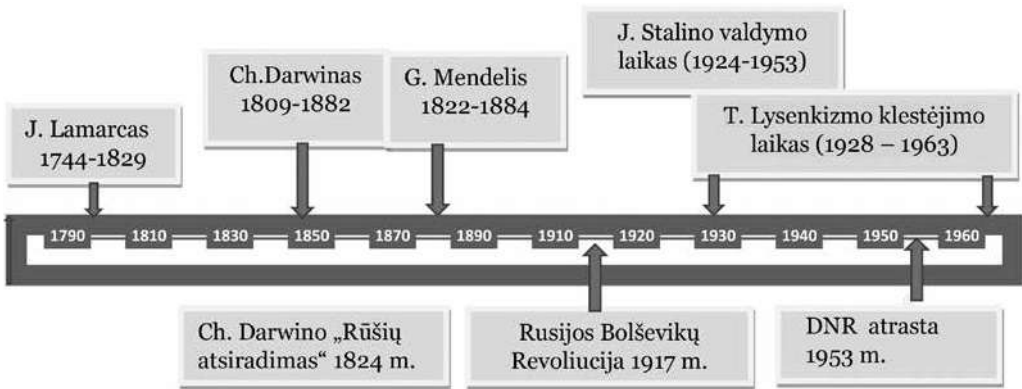
Vienas iš tokių stalininio pseudomokslo žvaigždžių buvo kuklaus išsilavinimo botanikas ir agronomas Trofimas Lysenko (1898–1976), flirtu su ideologinės valdžios viršūnėmis, fantastiškais ir melagingais pažadais, sufalsifikuotas „mokslinių“ eksperimentų duomenimis, manipuliacijomis ir šantažu¹⁷⁰ sukūręs savo asmens kultą ir aukščiausiuose mokslo bei valdžios etalonuose išsilaikęs nuo 1930 m. iki 1954 m. SSRS

mokslo „žvaigždė“ taip ir netapo komunistų partijos nariu, nes jo turimai galios pozicijai tai nebuvo reikalinga. Po Stalino mirties jis neva „moksliniais“ prasimanymais pelnė ir SSKP CK generalinio sekretoriaus Nikitos Chruščiovo palankumą, todėl Lysenkos mokslo pseudotiesos gyvavo iki 7-ojo dešimtmečio vidurio.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Rusija buvo didžiausia žemės ūkio produktų eksportuotoja. Po (bolševikų) revoliucijos ją ištikęs badas tapo chronišku ir politiniu iššūkiu sovietų valdžiai. Todėl žemės ūkiui ir buvo pavesta išspręsti dvi pamatinės problemos:

pamaitinti gyventojus ir aprūpinti (maisto) sektorių kvalifikuotais kadrais.¹⁷¹

Jau nuo 1920 m. sovietų ideologai tvirtino, kad proletariatas turėtų sukurti savo mokslą, iš pagrindų besiskiriantį nuo lig tol egzistavusiojo.¹⁷² Svarbi buvo ir paties J. Stalino aistra prisidėti prie kultūros ir mokslo kūrybos: patarimais, asmeniniu dėmesiu, cenzūra ir net „moksliniais“ straipsniais. Biologijos mokslu J. Stalinas domėjosi visą gyvenimą. Dar 1906 m. rašytame straipsnyje „Anarchizmas ar socializmas“¹⁷³ J. Stalinas mini ir Darviną, ir Lamarką, ir jų pasekėjus.¹⁷⁴

XIX a. sukurtas kvazimokslas „lamarizmas“ J. Stalinui imponavo teiginiais apie palikuonių gebėjimą paveldėti savybes, kurias tėvai įgijo per savo gyvenimą, nes ta teorija žavėjosi K. Marksas ir F. Engelsas. Jo postulatai apie „paslankią žmogaus prigimtį“ buvo patogūs ideologams, kuriantiems „naują tarybinį žmogų“.¹⁷⁵

1928 m. patvirtinus pirmąjį penkmečio planą buvo suformuota centralizuota ir sisteminė mokslo politika. Kartu su nauja socialine sąranga (kolektyvizavimu) ji turėjo sukelti precedento neturinį progresą žemės ūkyje. Tokiu varikliu turėjo tapti ir SSRS Žemės ūkio akademija, pavadinta „Žemės ūkio revoliucijos darbuotojų akademija“, įkurta (Maskvoje) 1929 m.¹⁷⁶ Vėliau pavi-

nimas pakeistas į „Visasąjunginė V. Lenino vardo Žemės ūkio Akademija“ (VLVŽŪA, rus. ВАСХНИЛ).

Sodininkystė ir ypač citrininių medžių puoselėjimas – Stalino hobis. Jo užmiesčio vilose buvo įrengti didžiuliai šiltnamiai, į kuriuos vadas galėdavo patekti tiesiai iš namų, nesuslėpęs kojų, kiekvieno jo namo aptarnaujančio personalo sąrašė yra sodininkas. Medžių ir krūmų karpymas tapo vienintele SSRS tautų vado fizine veikla. Aktyvus J. Stalino domėjimasis įvairiomis mokslo disciplinomis pagyvėjo prasidėjus šaltajam karui, kuomet sovietų šalies „pasiekimai“ tapo naujųjų ideologinių mūšių priešakine linija.

Stiprų J. Stalino palaikymą T. Lysenko pavyko užsitikrinti fantastiškais pažadais,

pvz., žadėta per porą metų išgauti pasakiškus javų derlius – 15,000 kg/ha vietoj tuometinių 800 kg/ha (2,000 kg/ha būna ypač gerose dirvose)¹⁷⁷, o stiprus politinis užnugaris netruko peraugti į asmens kultą.

Kai pažadų įvykdyti nepavykdavo, savo nesėkmes T. Lysenko suversdavo sabotuotojams. Viena tokių aukų tapo genetikos mokslas ir visa genetikos mokslininkų grandinė: Gregoras Mendelis, Augustas Weismannas ir Thomas H. Morganas. T. Lysenkos fiktyvus pasaulio modelis negalėjo gyvuoti be savo pasiekimų šlovinimo ir „mendelistų-veismanistų-morganistų“ demonizavimo¹⁷⁸ bei suklastotų „bandymų“ duomenų. Taigi paties mokslinės minties ir žinojimo supratimas buvo iškraipytas, nes pastarasis susiliejo su ideologinėmis dogmomis. Tokio mokslo pamatas – ne pasaulio pažinimas, o jo perkūrimas.¹⁷⁹

Biologijoje jau paneigta lamarkizmo teorija SSRS buvo traktuojama kaip gyvybinga mokslo šaka. Jos postulatai buvo diegiami išvadas kildinant ne iš objektyviai egzistuojančių faktų, jų stebėsenos ir analizės, o iš teorinės doktrinos, adaptuojant ir falsifikuojant faktus.¹⁸⁰

Ivanas Mičiurinas (1855–1935) į SSRS biologijos mokslo olimpą iškilo todėl, kad jo ambicija padidinti žemės ūkio produkciją „perkuriant gamtos dėsnius“ buvo ideologiškai patraukli, nors bandymų rezultatai ir buvo kuklūs. SSRS išsigalėjo „kūrybinio mičiurinizmo“ pseudomokslinė koncepcija, kuri rėmėsi tuo pačiu paveldimu augalų „išauklėjimu“ per vieną kartą, kitais žodžiais tariant, „pagreitinto“ darvinizmo idėja.

Tačiau nepripažinto mokslininko įvaizdis puikiai atitiko sovietinės mitologijos poreikius: 1948 m. kino režisierius Aleksandras Dovženko pristatė savo „Mosfilme“ per keturis metus sukurtą „neriboto biudžeto“ spalvotą meninį filmą „Mičiurinas“, kuriam buvo lemta tapti kultiniu.

Meninis I. Mičiurino portretas pakeitė realiai gyvenusią asmenybę ir tapo ideologiniu įrankiu, „įrodančiu“, kad komunistų partijos vadovaujamo mokslo dėka ir Sibire sužaliuos vaismedžių sodai.¹⁸¹ Panašiai kaip ir T. Ivanausko atveju – antrinis, sukonstruotas, bet lengvai iš ekrane matytų kadro prisimenamas įvaizdis tampa pirmine, faktine, realybe. Panašiu bandymu Lietuvoje galima laikyti 1963 m. režisieriaus P. Abukevičiaus filmą „Iš dainų atskridę paukščiai“¹⁸², kuriame žmonių kalba apie neva žmogiškus rūpesčius „kalba“ žąsiukai, stirniukai ir lapės, o gamtininkas T. Ivanauskas nebyliai „pasirodo“ paglostyti kokį žvėrelį.

Stalino „kūrybinis darvinizmas“ negalėjo gyvuoti be politinių institutų palaikymo, kurie nustatydavo mokslo funkcionavimo ribas. Stalinizmą palaikė biurokratinė hierarchija, o stalininis mokslas rėmėsi tokiu pat vertikalaus paklusnumo paskirtiesiems autoritetams principu. Kaip ir politiniame stalinizmo panteone (...), taip ir moksle egzistavo panašūs kiekvienos disciplinos „tėvai“: biologijoje – I. Mičiurinas, fiziologijoje – Ivanas Pavlovas.¹⁸³

GENETIKOS MOKSLO SUTRIUŠKINIMAS SSSR

Istorinėje 1948 m. liepos 31 d.–rugpjūčio 7 d. sesijoje LVŽŪA, Maskvoje, 56 pranešėjai sakė kalbas susirinkusiems 700 dalyvių (48 kalbėtojai palaikė T. Lysenkos tezes). T. Lysenko savo 49 puslapių pranešimą skaitė visą pirmąją sesijos dieną. Jo kalbos tekstą asmeniškai redagavo ir aprobavo J. Stalinas, vėliau jis buvo išspausdintas ir išplatintas 200 000 egz. tiražu.¹⁸⁴

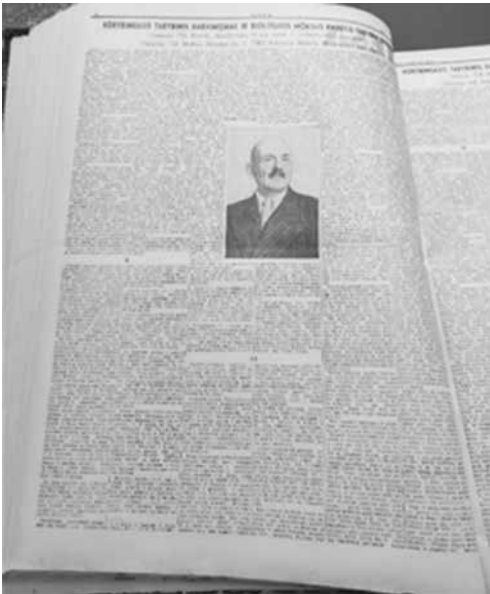
Po konferencijos SSRS aukštojo mokslo ministro Sergejaus Kaftanovo 1948 m. rugpjūčio 23 d. nutarimu darbo neteko keli tūkstančiai genetikos mokslo šalininkų, Maskvos ir

kitų universitetų dėstytojų, buvo atleisti „visi, kas aktyviai kovoja prieš Mičiuriną ir nesugeba auklėti jaunimo Mičiurino dvasia“¹⁸⁵.

T. Lysenkos mokymas apie „savaiminį vienos rūšies tapimą kita rūšimi“ tapo labai populiarus, nes suteikė mokslinį pagrindą kitoms pamatinėms stalinizmo doktrinos tezėms: apie galimybę greitai išlavinti nekompetentingus asmenis, kad jie galėtų užimti atsakingas pareigas, prievartinį „nesusipratusių perauklėjimą“ ir romantinį tikrovės perkūrimą socialistinio realizmo metodu, propaguojant ateities utopiją. Panašios „kovos su idealizmu fiziologijoje“ sesijos nuo 1948 m. iki 1950 m. vyko visų sąjunginių respublikų Mokslų akademijose ir SSRS medicinos akademijose.

TADO IVANAUSKO VAIDMUO ĮDIEGIANT „LYSENKIZMĄ“ LIETUVOJE

Lietuvoje tokios stalininio „mokslo“ kovos arena tapo 1948 m. rugsėjo 20–22 d. Lietuvos mokslų akademijos visuotinio susirinkimo

sesija, surengta kartu su SSRS aukštojo mokslo ministerija, kurioje dalyvavo apie 40 mokslo darbuotojų. Jos išvakarėse aukštosiose mokyklose buvo surengti susirinkimai, kuriuose žymūs mokslininkai privalėjo pagarbinti mičiurininę biologiją ir pasmerkti genetikus.¹⁸⁶

Panašų į T. Lysenkos „epochinį“ pranešimą „Kūrybingasis tarybinis darvinizmas ir biologijos mokslo padėtis Tarybų Lietuvoje“ Lietuvos mokslų akademijos sesijoje perskaitė T. Ivanauskas. 1948 m. rugsėjo 22 d. jį paskelbė LKP CK dienraštis „Tiesa“, pašvęsdamas du laikraščio puslapius:

„Lietuvių tautos priešai, buržuaziniai nacionalistai ir reakciniai katalikų dvasininkai, mėgindami nuslopinti liaudies masių kūrybinį entuziazmą savo tamsuoliškiems prietariniams teiginiams randa didelę paramą įvairiose antimokslinėse reakcinėse koncepcijose biologijos mokslo srityje. Tos reakcinės koncepcijos yra glaudžiai susijusios su antimokslinėmis Morgano – Mendelio – Veismano teorijomis, kurios

iki paskutinio laiko dar rasdavo saugią prieglaudą ir darbuose kai kurių tarybinių biologų, netekusių politinio budrumo ir tebekeliaklupsčiaujančių prieš dekadentinę Vakarų buržuazinę kultūrą.¹⁸⁷

Kadangi biografai yra linkę „pamiršti“ šį T. Ivanausko, pagrindinio sesijos kaltintojo, akademinį indėlį į antimokslą, prilygstantį tvirtinimui, kad Žemė yra plokščia, pateiksime dar keletą pranešimo citatų: „Nuo senų laikų biologijos mokslai buvo toji arena, kur vyko dviejų skirtingų pasaulėžiūrų kova. Iš vienos pusės, reakcinė metafizinė pasaulėžiūra, paremta prietarais, iš kitos – progresyvi materialinė pasaulėžiūra, paremta mokslu ir patyrimu. Tarp šių dviejų ideologinių pakraipų visada vyko kova, dažnai apsireiškianti griežtu priešingumu ir nesutaikomumu.“¹⁸⁸ „Buržuazinis mokslas ir tegalėjo palaikyti tik šią kryptį, visa savo esme tokią artimą klasiniams buržuazijos interesams, buržuazijos fašistinei-klerikalinei ideologijai! Buržuazija darė viską, kad paslėptų nuo Lietuvos liaudies masių Tarybų Sąjungos ekonomikos, kultūros, mokslo ir technikos laimėjimus, kad paslėptų kūrybinio darvinizmo vystymąsi.“¹⁸⁹

„Kai tik buvo likviduotas Lietuvos fašistinis režimas, o paskui sutriuškinta ir vokiškoji fašistinė okupacija, žiauriomis fašizmo sąlygomis išaugę Lietuvos darvinistai (Jankauskas, Snarskis, Valius ir kt.) tarybinėje santvarkoje rado kuo palankiausias sąlygas sustiprinti ir pagilinti savo mokslo žinioms, remiantis marksizmo-leninizmo teorija ir tarybinio gamtos mokslo laimėjimais, atsikratyti įvairiais nukrypimais ir klaidomis ir stoti į kūrybinį priešakinio Tarybų Sąjungos mokslo vystymo darbą.“¹⁹⁰ Ir t.t.

Sesijos metu T. Ivanauskas ne tik gyrė „gerus“, pažangius mokslininkus, bet ir peikė „blogus“, genetikos mokslo principų neatsisakiusius mokslininkus. Bene rūščiausios

pylos gavo P. Šivickis, kurį T. Ivanauskas, remdamasis *aštuonerių metų* senumo leidiniu ir cituodamas *du knygos puslapius*, apkaltino eugenika, dėl asociacijų su nacių režimu ypač pavojinga pokario metais biologijos kryptimi: „Tuose savo straipsniuose prof. Šivickis pasirodė esąs pavergtas reakcingų pažiūrų. Moksliniu darbu JAV pelnytas daktaro laipsnis taip pat neliko nepastebėtas: „Reikia pažymėti, kad P. Šivickis, skelbdamas spaudoje tokias reakcinio Amerikos mokslo įkvėptas mintis [...], tuose savo straipsniuose prof. Šivickis pasirodė esąs pavergtas reakcingų pažiūrų, gautų amerikinio buržuazinio mokslo įtakoje ir skelbė jas buržuazinės Lietuvos metu, kai socialinės sąlygos tokių minčių skleidimui buvo ypač palankios“¹⁹¹.

Negalima nepastebėti, kad T. Ivanauskas ir P. Šivickis buvo susikirtę 1935 m., kuomet pastarasis Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui Mykolui Romeriui parašė laišką, jame ne tik atskleisdamas Matematikos ir gamtos fakultete vykusias administracines ir procedūrinės machinacijas, bet ir netiesiogiai apkaltinantis prof. T. Ivanauską nesąžiningai paaukštinus pareigomis Botanikos kabineto laborantę M. Natkevičaitę bei tiesiogiai – proteguojant – neturinčią reikiamo dalykinio (entomologės) pasirengimo Zoologijos kabinete dirbančią „profesoriaus meilužę“ F. Dičiūtę.¹⁹²

Tačiau bene aštriausia keturių mašinarščių ilgio laiško strėlė tokia: „Atvirai kalbėti niekas nediršta, profesorius – didis ir garbingas žmogus, baugu supykinti. Jis vedęs žmogus, jo žmona vaikščioja po miestą, darbo ieško, skundžiasi, kad ji jau kelinti metai esanti atmesta, kad panelė Dičiūtė jos gyvenimą suardžiusi ir tebeardanti. Ji buvo atėjusi pas mane, kalbėjo ir skundė. Buvo pas prof. P. Dovydaitį darbo ieškodama ir skųsdamos. Ji sakė daug kartų buvusi ir pas Dekaną ir kitur. Viskas veltui. Panelė entomologė sėdi sau ir matomai pilnai patenkin-

ta. O mes tylime, nieko nesakome. Rodos, viskas normalu.“¹⁹³

Tą kartą prof. P. Šivickiui teko nukentėti. 1935 m. jam iškelta drausmės byla, nes „nusi-kalto“ kritikuodamas universitetą. Atsakydamas į jo laišką dekanas prof. Zigmas Žemaitis parašė rektoriui trisdešimties puslapių laišką. Rektorius persiuntė abiejų profesorių raštus senatui. Senatas nusprendė, kad dekanas į visus kaltinimus išsamiai atsakė, kad Šivickiui su tokiais kaltinimais nederejo kreiptis į rektorių, kad jis galėjęs visas tas negeroves išsiaiškinti fakultete.¹⁹⁴

Iš sesijos medžiagos, kuri buvo išspausdinta atskiru leidiniu¹⁹⁵, matyti, kad jos dalyviai parašė kolektyvinį laišką J. Stalinui, pasiuntė „bolševikinį sveikinimą ir nuoširdžiausius linkėjimus“ bei informavo, kad jie „atidengė visą antimokslinę, reakcinę antimokslinės veismaninės-morganinės krypties biologijoje esmę, sudavė ryžtingą smūgį visokiam keliaklupsčiavimui prieš reakciją ir tarnaujančia buržuazijos klasiniams interesams ideologiją biologijos moksluose.“

Susirinkusieji taip pat pasižadėjo „dėti visas pastangas, kad išauklėtume mūsų tarybinėse aukštosiose mokyklose tikrus tarybinės biologijos mokslų skleidėjus ir gynėjus“ ir patikino, kad šiam darbui juos „įkvepia didysis Markso-Engelso-Lenino-Stalino mokslas!“

Kitą dieną po sesijos SSRS Aukštojo mokslo ministerijos SSRS Aukštojo mokslo ministro pavaduotojas V. Svetlovas sukvietė į LKP(b) CK visų Lietuvos aukštųjų mokyklų vadovus ir pareikalavo tučtuojau atleisti visus dėstytojus, kurių darbuose rasta Mendelio, Morgano, Veismano minčių, nesutampančių su „mičiurinine biologija“. Apkaltintieji čia pat turėjo rašyti pasiaiškinimus¹⁹⁶.

Šios sesijos metu buvo priimti nutarimai organizuoti mičiurininę kampaniją visoje Lietuvoje. Spalio mėnesį mičiurininė biologija buvo išplatinta visose mokslo įstaigose.

(...) Įsteigti specialūs Lysenkos darbų studijų skyriai, parengti ir išspausdinti T. Lysenkos biologijos vadovėliai. Zoologas Pranciškus Šivickis, kuris turėjo drąsos viešai nesmerkti genetikos mokslo, buvo atleistas iš VU. Darbo neteko ir VU Augalų anatomijos ir fiziologijos katedros vedėjas, botanikas Jonas Dagys. Buvo priimti nauji žmonės, neturintys reikiamų akademinų kvalifikacijų.¹⁹⁷

Laiške T. Zubavičiui 1950 m. sausio 25 d. T. Ivanauskas susiklosčiusią padėtį komentavo taip: „Yra rimtų duomenų, kad Šivickas iš Direktoriavimo Zoologijos Institute greit išeis. Tuomet ir tam chuliganui nebus tokio laisvo gyvenimo.“¹⁹⁸

Po garsiojo T. Ivanausko Mokslų akademijos sesijoje perskaityto pranešimo Lysenkos-Mičiurino mokslas Lietuvoje buvo įtvirtintas penkiolikai metų. Šio pseudomokslo dėstymas gausino „lysenkistų“ gretas tarp studentų. (...) Biologai, biologijos mokytojai, medikai, žemės ūkio ir miškų ūkio specialistai negavo savo laiko mokslą atitinkančio genetinio išsilavinimo¹⁹⁹.

Biologijos istorikai vėliau įvertins šį laikotarpį taip: mičiurininė biologija arba kitaip – „lysenkizmas“ buvo mėginimas biologiją grąžinti į XIX a. pradžią²⁰⁰.

Pasinaudodamas akademiko autoritetu ir sėkmingu pasirodymu 1948 m. sesijoje, T. Ivanauskas iš SSRS simpatiko virto atviru stalininės propagandos skleidėju bei įtvirtintu. J. Stalino septyniasdešimtmečio proga surengtoje Mokslų akademijos sesijoje jis perskaitė dar vieną pranešimą – „J. Stalinas ir mičiurininė biologija“²⁰¹:

„Stalininėje epochoje susidarė tos naujos sąlygos, kurios skatina mokslinę kūrybą. Stalininėje epochoje vyksta dideli pertvarkymai kultūros, technikos, žemdirbystės srityse ir gamtoje iš viso. Patys drąsiausi mokslininkai pilnutinai randa savo atramą praktikoje, yra palaikomi Komunistų partijos ir asmeniškai draugo Stalino.“²⁰²

Nuo šiol T. Ivanauskas jau gerai įsitvirtino lygia greta su mokslinio komunizmo, mokslinio ateizmo ir kitų propagandinių disciplinų skleidėjais. Jo pranešimas Mokslų akademijos sąsiuvinyje buvo išspausdintas kartu su kitų tuometinių akademikų Stalino apoteozei dedikuotais tektais.

Jame LTSR MA tikrojo nario ir Lietuvių literatūros instituto direktoriaus K. Korsako straipsnis pavadintas „Stalino paveikslas lietuvių tarybinėje literatūroje. S. Nėris, A. Venclova, V. Valsiūnienė, P. Cvirka, T. Tilvytis, L. Gira“, o LTSR MA viceprezidento Juozo Žiugždos rašinys – „J. V. Stalinas – daugianacionalinės Tarybinės valstybės kūrėjas ir vadovas“. MA prezidentas J. Matulis paskelbė pranešimą „J. V. Stalinas ir tarybinio mokslo vystymasis“.

Netrukus trijų laikraščio skilčių straipsnyje „Didysis gamtos mokslų novatorius“²⁰³ T. Ivanauskas išgyrė Mičiurino darbus 15-ųjų jo mirties metinių proga, o dar neužilgo (ir vėl „Tiesoje“)²⁰⁴ išleistą Mičiurino raštų²⁰⁵ rinktinę:

„Išvaduotas iš šių pančių Mičiurinas pajuto antrą jaunatvę, nes Didžioji Spalio revoliucija iš pagrindų pakeitė jo gyvenimą. 1918 metais Žemės Ūkio Komisariatas paėmė savo globon jo medelyną, o 1922 metais didysis Leninai, susidomėjęs jo darbais, pareikalavo pranešimo apie jo eksperimentinius darbus. Mičiuriną taip pat du kartus aplankė M. I. Kalininas.“ 1934 m. 60 metų mokslo darbo sukaktuvių proga Mičiurinas iš „draugo Stalino“ gavo sveikinimą: „Draugui Mičiurinui Ivanui Vladimirovičiui./ Nuoširdžiai sveikinu Jus, Ivanai Vladimirovičiau, ryšium su Jūsų šešiasdešimtmečiu Jūsų vaisingo darbo didžiosios Tėvynės naudai./Linkiu Jums sveikatos ir naujos sėkmės vaisininkystės reformos darbe./ Stipriai spaudžiu ranką. J. Stalinas.“

Dvasinis ir moralinis teroras, pakenkęs vienų ar kitų mokslininkų autoritetui, iki šiol nepakankamai tyrinėtas, todėl mokslo istorijoje šie mokslininkai užima žemesnę

vietą nei turėtų. Julianas Huxley, pirmasis UNESCO generalinis sekretorius, 1949 m. taip įvertino padėtį: „Pagrindinis klausimas yra ne teisingi ar melagingi Lysenko teiginiai, o mokslo pajungimas ideologiniams ir politikos autoritetams.“²⁰⁶ Kitaip tariant, mokslinės minties pažabojimas ir pavergimas.

„Mokslo istorikų nuomone, palyginus T. Ivanausko ir P. Šivickio mokslinius nuopelnus, P. Šivickio indėlis į mokslą yra daug didesnis nei T. Ivanausko, bet P. Šivickio nuopelnai sovietmečiu buvo nutylimi, tad iki šiol jis visuomenės atmintyje yra lyg ir mažiau nuveikęs moksle nei T. Ivanauskas“.²⁰⁷

Liko neįvertinta ir mokslinės minties laisvės bei keliaklupsčiavimo, Galilėjo Galilėjaus dilema. Antai, lyginant T. Ivanausko ir P. Šivickio laikysenos skirtumus 1948 m. kampanijoje, atsiskleidžia, kaip skirtingai susiklostė šių mokslininkų likimas: P. Šivickis dar iki 1948 m. sesijos buvo keletą kartų kritikuotas VVU vadovybės dėl to, kad neatsisakė genetikos ir nepasmerkė idealistinių pažiūrų. Vilniuje vykusioje sesijoje mokslininkas tapo pagrindiniu taikiniu.²⁰⁸

TADO IVANAUSKO POPULIARIOJO MOKSLO PALIKIMAS

T. Ivanausko gyvenimą apžvelgiančioje knygoje, išleistoje 2005 m., jo mokslinė veikla iki Antrojo pasaulinio karo apibūdinama taip: „Tadas Ivanauskas pirmiausia siekė sudaryti kuo pilnesnius Lietuvos faunos sąrašus. [...] Iš žinduolių į sąrašą buvo įrašytos 35 rūšys ir pažymėta, kad jis negalutinis. Vis dėlto šis gyvūnų sąrašas yra vertingas, nes sudarytas remiantis faktine Lietuvoje surinkta medžiaga.“²⁰⁹

Garsiausių šio autoriaus knygų: „Lietuvos paukščiai“²¹⁰, „Pasaulio žvėrys“²¹¹, „Gam-

tininko užrašai²¹², „Apie žvėris ir paukščius“²¹³ (tai tritomis, už kurį T. Ivanauskui suteikta 1959 m. LTSR valstybinė premija, po J. Stalino mirties pakeitusi jo vardo premiją ir reiškianti aukščiausią LTSR apdovanojimą) žanrą galima būtų apibūdinti greičiau kaip vaizdingas literatūrinės apybraižas gamtos temomis arba mokslo populiarinimo, bet ne mokslinę literatūrą. Pažymėtina, kad LTSR šios knygos leistos dideliais tiražais, kurie buvo kartojami.

Labai tikėtina, kad 1955 m. T. Ivanausko knygos „Gamtininko užrašai“ pavadinimas bus pasiskolintas iš Vladimiro Lenino, taip pat aistringo medžiotojo, laisvalaikio mėgusio aprašyti gamtos vaizdelius, suliejant faktinės ir grožinės literatūros stilius²¹⁴ ir sukūrusio knygelę tokiu pat pavadinimu.

Kiti T. Ivanausko tekstai, tokie kaip kelionių knyga „Trys mėnesiai Brazilijoje“ (1932), yra nuotaikingi matytos gamtos, žvėrių bei paukščių aprašymai. Iš pasakojimo susidaro įspūdis, jog ekspedicijoje T. Ivanauskas laivu plaukė ir žvėris bei paukščius stebėjo vienas, o ne kartu su dar trimis ekspedicijos dalyviais.²¹⁵ Nubraukęs kitų nuopelnus jis vardija iš kelionės parvežtuosius eksponatus: „12 000 egz. vabzdžių, roplių (80 odelių), žuvų roplių (150 šlapių preparatų), paukščių (400 egz.), žvėrių (60 kailių)“; nutylint kitų asmenų indėlių, tai atrodo kaip titaniškas pasiekimas.²¹⁶

Į Braziliją 1931 m. vyko tokia komanda: T. Ivanauskas, Konstantinas Arris²¹⁷, garsus 57 metų amžiaus keliautojas ir entomologas, Olegas Fanstilis²¹⁸, tuomet – 23-metis Kaino nekilnojamojo turto magnato ir mecenato Sergejaus Fanstilio²¹⁹ sūnus, ketinantis studijuoti zoologiją, bei 26 metų amžiaus entomologas Alfonsas Palionis²²⁰, tais pat metais baigęs VDU, o studijų laikotarpiu dirbęs Gamtos tyrimo stotyje ir universiteto zoologijos kabinete.

Kelionės aplinkybės, esą laikraštis „Mūsų rytojus“ surengęs mokslinę ekspediciją ir

davęs 10 000 litų T. Ivanausko ir studento A. Palonio kelionei, yra beveik tikėtinas. Tuometinio ūkininkams skirto politiškai nepriklausomo laikraščio metinė prenumerata kainavo 4,2 litus, taigi parama prilygo sumai, uždirbtai iš daugiau kaip 2 325 prenumeratorių.

Kad atgautų tokio dydžio investiciją, laikraštis turėjo pragmatiškai panaudoti reportažus iš Brazilijos; taip elgėsi kita to meto spauda. Pavyzdžiui, Justo Paleckio redaguojamas laikraštis „Naujas žodis“ nuolat skelbė įvairių autorių tekstus apie Braziliją, kur vienu metu net turėjo savą „korespondentą“, „dirbantį vietinėje rančioje“. Brazilijoje tuomet gyveno didelė emigrantų iš Lietuvos bendruomenė ir veikė (1929 m. įkurtas) dr. jur. Petro Mačiulio vadovaujamas Lietuvos konsulatą, 1929–1934 m. buvo leidžiamas laikraštis lietuvių kalba „Lietuvis Brazilijoje“.

Tuo tarpu 1931 m. rugsėjo 14 d. paskelbiamas mažesnis nei ketvirčio puslapis „Mūsų rytojaus“ ekspedicijos vado pranešimas lapkričio 6 d. pirmajame puslapyje – trumputis pranešimas, kad ekspedicija vyksta sėkmingai, bet jos aprašymų negalėta pateikti „dėl vietos stokos“²²¹. Pasirodė dar keli trečdaliai laikraščio puslapio apimties rašiniai apie kelionę: 1931 11 13, 1931 11 20, 1931 12 08. Septynių trumpučių publikacijų ciklas pabaigiamas 1931 12 18. T. Ivanausko rašiniu „Apie Brazilijos smauglius ir žalčius“.

„Mūsų rytojus“ taip pat išleidžia kelionės knygelę, kurią išsiuntinėja tam tikriems prenumeratoriams dovanų. Tačiau knygelės spausdinimas yra nauji, papildomi kaštai leidėjui, kuriuos reikėtų priskaičiuoti prie jau patirtų „mokslinės ekspedicijos“ kelionės išlaidų. Kad ir kaip ten būtų, patikrinti gandų, jog mecenatai, o ne laikraštis apmokėjo kelionę, nėra įmanoma, todėl lieka tenkintis

nelabai tvirta oficialiųjų laikraščio pateikta versija.

Minėtos kelionės metu Brazilijos drugių kolekciją surinko ekspedicijos dalyvis A. Palionis, vadintas „drugių medžiotoju“, vienas pirmųjų Lietuvos entomologų. Dėl to, kad Antrojo pasaulinio karo metu buvęs muziejaus darbuotojas A. Palionis pasitraukė į Vakarų, Zoologijos muziejuje eksponuojamos jo kolekcijos „Lietuvos drugiai“ etiketėse buvo nukirpta A. Palionio pavardė, o sovietmečio biologams jo vardas liko nežinomas.²²²

3 lentelė. *Kauno Zoologijos muziejaus vadovai*

Vadovas	Vadovavimo laikotarpis (iki 1974 m.)		Profesinė specializacija
Tadas Ivanauskas	1919 07 15	1945 09 15	Zoologas-ornitologas
Feliksas Jomantas	1945	1946	Taksidermistas
Ipolitas Gasiūnas	1947 06 01	1947 09 15	Fiziologas, entomologas, hidrobiologas
Justina Kauneckienė	1947 10 20	1951 11 23	Zoologė-entomologė
Vytautas Skuodis	1951 11 23	1974 04 20	Zoologas-ornitologas

„1946 lapkričio 2 d. dalyvaujant aukštiesiems miesto aktyvo svečiams, [muziejus] buvo atidarytas lankytojams“ ir veikė dviejuose salėse Laisvės alėjoje. Jam vadovavęs F. Jomantas išvyko dėstyti į Vilnių, universiteto Zoologijos katedroje.²²⁴

Remiantis Lietuvos mokslų akademijos Biologijos instituto direktoriaus Mečislovo Valiaus 1951 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 214, Zoologijos muziejaus direktorė J. Kauneckienė buvo atleista iš vadovės pareigų, o muziejaus įkūrėjas T. Ivanauskas – iš mokslinio vadovo pareigų.

Iki 1955 m. Kaune veikė du zoologijos muziejai. Be jau aptartojo, gyvavo ir buvęs Jėzuitų gimnazijos muziejus, skirtas plačiau visuomenei. Pastarajame nuo įsikūrimo (1924 m.) buvo daug eksponatų iš visų kontinentų, pirktų iš Vokietijos ir Danijos

KAUNO ZOOLOGIJOS MUZIEJUS

T. Ivanausko indėlis kuriant Kauno Zoologijos muziejų, kuris jo vardu pavadintas buvo 1970 m., minėtoje literatūroje aprašomas kiek mažiau miglotai nei akademinė gamtininko veikla.

Muziejaus eksponatų pagrindą sudarė gamtininko tėvo, Leonardo Iwanowskio dvaro Lebidkoje nuo 1861 m. rinktos kolekcijos dalis, kuri po tėvo mirties atgabenta į Kauną ir (1920 m.) tapo penkių kambarių dydžio muziejaus pradžia. Jame dirbo du žmonės: T. Ivanauskas ir taksidermistas Feliksas Jomantas²²³.

zoologinių firmų. Pirkinius finansuodavo jėzuitų vienuolynas.

1955 m. jis likviduotas ir perduotas LMA Biologijos instituto Zoologijos muziejui²²⁵. Dėl kol kas nežinomų priežasčių į ekspedicijas SSRS respublikose T. Ivanauskas vykdavęs vienas: „1947–1962 m. įvykusios ekspedicijos į TSRS respublikas (į Astrachanę, Turkmėnistaną, Azerbaidžaną, Š. Kazachstaną, Tadžikistaną, Obės žemupį), galima sakyti, buvo asmeninės prof. T. Ivanausko išvykos, nes nė vienas muziejaus darbuotojas jose nedalyvavo.“²²⁶

IŠVADOS

Bene tiksliausiai T. Ivanauską bus apibūdinusi pati Lietuvos Komunistų partija:

nomenklatūrinis darbuotojas. Tyrimo metu nepavyko aptikti kitokių dokumentų (dalis jų – sunaikinti), tačiau jo žala studijų studentų ir jaunimo sąmonei sviri. Verta paminėti ir biologijos mokslo raidos stabdymą, ir neakademinę etiką.

Lietuvos istorikai jau yra įvertinę „lysenkizmo“ teorijos sukeltus nuostolius žinių pasauliui: „Lysenkizmo kaip antimokslinės srovės įsitvirtinimas turėjo tiesioginių pasekmių mokslui ir studijoms. Lietuvoje buvo nutraukti arba neatnaujinti tyrimai keliose nepriklausomybės laikotarpiu vykdytose su genetika susijusiose biologijos kryptyse. Mokslininkai, vykdę savo laiko mokslo lygį atitinkančius tyrimus, turėjo jų atsakyti, dažnai ir pasmerkti kaip klaidingus. Kartu su izoliacija nuo pasaulinės mokslo raidos tai nulėmė daugelio sričių mokslo atsilikimą, atotrūkį nuo gyvenimo praktikos.“²²⁷

Šiame darbe buvo apžvelgtas ne klasikinio jėgos struktūrų veikėjo gyvenimas (kurio skiriamieji bruožai – Lietuvos komunistų partijos, kariuomenės ar saugumo aparatas), o vis dar išsamesnio tyrimo laukiantis minkštosios ideologinės prievartos, „infocido“ baro darbuotojas.

T. Ivanausko sfera – mokslo, pasaulėžiūros ir etinių pagrindų formavimas studentų auditorijose ir jaunimo tarpe, todėl „lysenkizmo“ pseudomokslo paskelbimas vieninteliu tinkamu iš Mokslų akademijos tribūnos bei genetikos mokslo pasmerkimas už įstatymo ribų, pasinaudojant akademiko autoritetu bei vėliau jį diegiant ir yra veiktas, sulyginantis T. Ivanauską su kitais stalinmečio pseudomokslininkais, dėsciusiais marksizmą-leninizmą, mokslinį ateizmą ir mokslinio komunizmo disciplinas.

Ilgametės stalinmečio ir jį pakeitusios stagnacijos epochos propagandos įdirbis kuriant „sovietinį žmogų“ – sunkiai apčiuopiamas, nes ne visada reglamentuotas konkrečiais dokumentais. Daugybė spren-

dimų buvo priimami nomenklatūrinėse medžioklėse ir telefonu. Tačiau tyrimo metu surastų dokumentų pakanka daryti išvadą, kad T. Ivanausko vardas minėtinas antimokslinių teorijų propaguotojų kontekste, XX a. amžiaus antroje pusėje teigusį, kad tuo metu visuotinai žinomi Mendelio dėsniai yra netiesa.

Universiteto ir akademinės veiklos savarankiškumas buvo panaikintas iškart po 1940 m. okupacijos. Vien kuklų dalykinį išsilavinimą turėję komunistų partijos veikėjai tapo visos šalies bei akademinio gyvenimo vadovaujančiąja jėga, jos „avangardu“. Savo nuožiūra jie skyrė akademikais ne būtinuosius mokslo kredencialus turinčius, o ideologiškai priimtinius asmenis. Specialistai buvo arba priversti pasitraukti iš akademinio gyvenimo, arba buvo represuoti. Mokslo institucijos pavirto ne kuriančiąja, o paklūstančiąja jėga. Po trečiosios okupacijos 1944 m., kuomet didžioji dalis mokslininkų (tarp jų – ir pats LSRS Mokslų akademijos įkūrėjas V. Mickevičius-Krėvė) pasitraukė į Vakarus, Lietuvoje pasilikusiųjų mokslo darbuotojų ideologinį paklusnumą užtikrino politinės atestacijos, įvykdytos Lietuvoje ir Maskvoje.

Įvairių pseudomokslo disciplinų, tokių kaip mokslinis komunizmas, dėstymas tapo privalomas aukštųjų mokyklų auditorijose. „Lysenkizmo“ antimokslo įsigalėjimo dirva buvo paruošta, nes neliko asmenų, galinčių jam pasipriešinti. Nesutikusiai pasmerkti genetiką nukentėjo.

Naudodamasis galios pozicija ir įtvirtindamas prisitaikėliškas bei sąmoningai melagingas antimokslines tiesas, T. Ivanauskas įsijungė į susikompromitavusių mokslininkų gretas kartu su Juozu Žiugžda ir Mira Bordonaite. Klausimas, kodėl jis taip elgėsi, lieka atviras.

Tačiau jis šiame kontekste nėra svarbus – žala, padaryta studentų sąmonei, įdiegiant teoriją, kad morką galima išauklėti būti ki-

tokia, kaip ir lagerių sistema pataisyti žmonių sąmonę, lieka akivaizdžiu faktu. Jeigu toks pseudomokslas skelbiamas iš Mokslų aka-

demijos tribūnos, o oponentai baudžiami, jis pelnytai laikytinas infocidu, kuriam senatis nėra taikoma.

Nuorodos

¹ Lietuvos medicinos ir farmacijos istorijos muziejaus archyve saugomi keturi aplankai su netiksliai nurodyta dokumentų taksonomija. Segtuve „Evoliucijos teorija“ yra straipsnio, po T. Ivanausko mirties išspausdinto vadovėlyje „Biologija“ (mokymo priemonė respublikos aukštosiose mokyklose medicinos specialybėms/T. Ivanauskas, E. Kanopka, M. Venclauskas, Vilnius: Mintis 1970, p. 388), tokiu pat pavadinimu rankraštinė medžiaga. Segtuve, pavadintame „Akad. T. Ivanausko bibliografija“, yra įvairūs tarpukaryje T. Ivanausko, pvz., žurnale „Medžiotojas“ arba „Lietuviškoje enciklopedijoje“ (T. Ivanauskas buvo šios akcinės bendrovės narys) spausdinti tekstai. Kai kurie jų – trys-keturi puslapiai sudaro vientisą tekstą, kiti – trumpi užrašai ir fragmentai. Segtuvas, kuris vadinasi „Evoliucijos teorija“, yra rankraštis knygos „Gyvybės raida“, kurią T. Ivanauskas įtraukė į 1946 m. savo akademinio darbo planą. Apie tai galima spręsti iš pabirų lapelių apie, pvz., Timiriazevą, kuriuos T. Ivanauskas turėjo įdėti į savo 1947 m. spausuvei pateiktą tekstą pagal Glavlito reikalavimus. Intarpai nežymūs. Juos galime pamatyti 1958 m. Valstybinės ir politinės mokslinės literatūros leidyklos knygelėje tuo pačiu pavadinimu (p. 172). Segtuvas „Bendroji biologija“ – tai neduoti paskiri (bet kaip susegti po kelis) rankraščių lapai, galimai – paskaitų medžiaga, užrašai, rašyti lietuvių ir rusų kalbomis.

² Po penkis mėnesius (2020 m. liepa–lapkritis) užtrukusių derybų su Kauno rajono muziejuje dėl prieigos prie remonto metu T. Ivanausko ir H. Ivanauskienės sodyboje Obelynėje rastų „keturių dėžių T. Ivanausko rankraščių“, 2020 m. lapkričio 3 d. buvo sudarytos sąlygos susipažinti su dviejų dėžių turiniu. Apžiūrėti dokumentai yra iš skirtingų laikotarpių ir leidžia daryti prielaidą, kad asmeniniame archyve jie buvo skrupulingai kaupiami, pvz., kruopščiai susegti tarpukario telefoninių pokalbių mokėjimo šaknelės – kvitai. Tačiau archyvas nebuvo išsaugotas. Apžiūretose dviejose dėžėse esantis knygos „Aš apsisprendžiu“ mašinraščio švarraštis negali pretenduoti į autentišką dokumentą, nes jame nėra T. Ivanausko ranka darytų žymų. Vertingas galėtų būti segtuvas su T. Ivanausko organizuota skundų

kampanija prieš buvusį mokinį, biologijos m. dr. Mečislovą Valių, tačiau dviejų buvusių bendražygių priešpriešos 1952–1954 m. epizodas nėra šio rašinio tema. Pažymėtina, kad dokumentai yra laikomi žiemą nešildomoje patalpoje. Tarp dokumentų vis dėlto pavyko atrasti T. Ivanausko brolio Stanislawo Iwanowskio advokato įgaliojimą Honoratai Ivanauskienei.

³ Muziejaus per spetyniasdešimt metų saugomas T. Ivanausko amžininko entomologo Konstantino Arrio dokumentai, tarp jų – ir bendros su T. Ivanausku kelionės po Braziliją. 1932 m. dienoraštis nėra transkribuotas ir išverstas iš vokiečių kalbos, taigi nėra atviras visuomenei. Pats dienoraščio egzistavimo faktas lig šiol tėra paminėtas tik VU Naujosios istorijos katedros studento Lauryno Kudijanovo magistriniame darbe „Lietuviai Azijoje 1900–1939 metais: kultūrinės istorijos siužetai apie lietuvių raišką ir diplomatus Rytų kraštuose“, darbo vadovas: doc. dr. Aurelijus Gieda, Vilnius, 2020.

⁴ Dokumento F300-1518 pavadinimas: „Valius, Mečius, 1916–[1996] Dviejų dešimtmečių (1951–1970) sunkaus gyvenimo ir darbinės veiklos laikotarpis. Pasakoja apie santykius su prof. Tadu Ivanausku; mini apie savo mokslinę veiklą.“

⁵ M. Valius, „*Gamtininko dienoraštis (1940–1990)*“, Lietuvos Mokslų akademijos Ekologijos institutas, Vilnius, 1990.

⁶ Dokumento F300-1519 pavadinimas: „Cachajev, Habib, 1921–2008. Mano susitikimai su akademiku Tadu Ivanausku. Pasakoja apie pažintį su prof. Tadu Ivanausku, apie profesoriaus santykius su valdžia.“

⁷ Dokumento F300-1517 pavadinimas: „Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas dėl akademiko T. Ivanausko premijos įsteigimo; Lietuvos mokslų akademijos visuotinio susirinkimo nutarimas dėl Mokslo akademijos vardinių premijų; Lietuvos MA akademiko Tado Ivanausko premijos nuostatų dalinis pakeitimas.“

⁸ Kauno rajono muziejaus direktoriaus Zigmo Kalesinsko 2020 07 23 e-laiškas, galutinai atsakantis į penkis rašytinius prašymus susipažinti su dokumentais: „Ačiū už domėjimąsi Kauno rajono muziejuje saugomais T. Ivanausko šeimos doku-

mentais. Muziejus yra pasirengęs bendradarbiauti su Jumis, tačiau turiu patikinti ir pabrėžti, kad Jums rūpimais tyrimo klausimais dabar pateikti informacijos negalime. Kauno rajono muziejus šį Kultūros paveldo objektą perėmė tik 2019 m. gruodžio pabaigoje. Sodyboje esantys T. Ivanausko ir jo šeimos artefaktai dar tik pradėdami tvarkyti, registruoti, aprašyti, todėl tai, ką atsiunčiau Jums per „We-transfer“ duotuoju momentu yra visa prieinama medžiaga. Tai, ką mes rasime tvarkydami sodybą, mielai pasidalinsime, tačiau tai bus ne greitai.“ (Iš Kauno rajono muziejaus buvo gauta: H. Ivanauskienės 21-a kelių paragrafų apimties „ezoterinė“ miniatiūra. Jos minimos D. Vailionytės knygoje „Honorata“, taip pat – 1912 m. H. Ivanauskienės Guvernantės Kvalifikacijų diplomas, liudijimas, kad 1921 m. sausio 14 d. H. Ivanauskienė dirbo Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos Informacijų departamento tarnautoja, ir 1921 m. birželio 23 d. liudijimas, kad H. Ivanauskienė dirbo naujienų agentūros ELTA Čekoslovakijos skyriuje).

⁹ Z. Kalesinskas, „Obelynės istorija ir dabartis“, Leidinys išleistas įgyvendinant projektą „Senųjų tradicijų sodas, daržo ir dekoratyvinių augalų atgimimas: Paveldo sodų turtas.“ Projektą finansuoja 2014–2020 INTERREG V-A Latvijos ir Lietuvos programa. Internetė: https://latlit.eu/wp-content/uploads/2017/06/Obelyne_history.pdf

¹⁰ Ibid: „Po karo Obelynėje prieglobstį rado sovietų valdžios persekiojami asmenys. Čia kurį laiką slapstėsi diplomatas, užsienio reikalų ministras Petras Klimas, vėliau – iš Sibiro grįžusi Birutė Vileišytė-Tursienė su vaikais, – rašoma lankstinuke. Žr. plačiau: 6 skyrius, Diplomato Petro Klimo ir kitų aštuonių represuotųjų asmenų byla.

¹¹ *Akademikas Tadas Ivanauskas : gyvenimo ir kūrybinės veiklos akimirkos* [fotografijų albumas / sudarytojai Petras Zajančauskas, Gintautas Vaitonis], Inforastras, 2007. Jame prof. T. Ivanauskas įvardijamas ir akademiku, ir mokslų daktaru, neat-sižvelgiant į faktines šių titulų gavimo aplinkybes. Klaidingai teigiama, kad T. Ivanauskas „baigė“ Sorbonos universitetą.

¹² V. Česnulis, „Varėnos krašto šauliai“, Vilnius, 2008. P. 446 teigiama: „Mūšyje su lenkais Varėnos apylinkėse 1920 m. spalio 3–4 d. d. Ivanauskas lenkų pusėje atpažino tikrą savo brolių Kazį, šovė į jį, bet nepataikė.“ Deja, T. Ivanauskas brolio Kazio neturėjo. Jo brolių vardai: Jerzy, Stanislawas ir Waclawas. Sūnėnas Kazimierz 1920 m. dar nebuvo gimęs. Internetė: <https://site449304>.

mozfiles.com/files/449304/Vcesnulis_Varenos_krašto_sauliai_2019-1940_2008m.pdf

¹³ Ypač svarbios tokiai mokslo istorijos analizei yra dar XIX a. išleistos Władysława Taczanowskio knygos „Patki krajowe“ (1882 m.), „Ornitologia“ ptaków polskich“ (1862 m.), „O ptakach drapieżnych w Królestwie polskim“ (1860 m.), saugotos T. Ivanausko tėvo bibliotekoje, kurias, kaip teigiama T. Ivanausko atsiminimų knygoje „Aš apsisprendžiu“, jis skaitęs dar vaikystėje ir jomis žavėjęsis. Paradoksalu, kad minėtas autorius populiariai yra vadinamas Lenkijos ornitologijos tėvu, jo darbai apie paukščius išleisti beveik šimtu metų anksčiau nei T. Ivanausko tritomis „Lietuvos paukščiai“. Žr. internete: *Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa*:

<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/19873/edition/39156/content>

¹⁴ Šis leidinys „Tadas Ivanauskas, Bibliografija“, *Lietuvos gamtos apsaugos draugijos pirminėms organizacijoms*, Vilnius, 1983, – pasižymi dalykinių klaidų gausa.

¹⁵ Bene nuosekliausiai T. Ivanausko gyvenimo tyrinėtojas dr. Algimantas Jakimavičius (gal pernešyk kukliai) save vadina mokslo istorijos „mėgėju diletantu, dirbusiu po darbo valandų“; e-laiškas 2020 08 02.

¹⁶ Lietuvos medžioklės draugijų sąjungos laikraštis „Medžiotojas“ (1927–1940). Internetė: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0031BA81>

¹⁷ „Naujas žodis“, atsak. redaktorius Justas Paleckis. 1925–1933. Internetė: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0031BA81>

¹⁸ T. Ivanausko ir L. Vailionio Lietuvos gamtos tyrimo stoties 1920 m. ir 1921 m. darbų apyskaita su pastabomis apie Lietuvos fauną apskritai, *Kosmos, gamtotyros ir jos šalimų mokslų laikraštis*, gamtos tyrėjų ir mėgėjų būrelio rašomas 1-ju (1920/21) knygų 2–3 sąsiuvinis su piešiniais, redaktorius P. Dovydaitis (1920–1940). Internetė: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB095004A6>

¹⁹ T. Ivanauskas, *Keli paukščių psichikos bruožai, Gamta*, 1937 m. sausis–kovas, *Lietuvos gamtininkų žurnalas (1936–1940)*, redaktorius A. Žvironas. Internetė: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000714598>

²⁰ Namas Kaune, Donelaičio g. 39 (dabar – Donelaičio g. 77) – tai Petro Leono namas, priešais Karo muziejų. Edmundo Fryko pirmas projektas (1925 m.), Leono Rito antras projektas, trečio aukšto su mansarda pristatymas (1929 m.). Namas

be komercinių patalpų – tik butai, kiekviename aukšte – po du, t.y. dideli butai, kurie 1944 m. (gali būti, kad jau 1940 m.) buvo paversti komunaliniais. Statant namą 1925 m. P. Leono žentas, inžinierius Steponas Kairys buvo jo įgaliotinis. Nuo 1929 m. iki 1943 m. S. Kairys su žmona Ona Leonaite-Kairiene gyveno bute Nr. 5 (tai gali būti 3-ame aukšte, bet gali būti ir 1-ame). Savininkas šiame name (2-ame aukšte) gyveno nuo pat 1925 m. iki mirties, 1938 m. Kairių šeima kartu su Leono sūnumis buvo namo paveldėtojai. Komentario autorė – Kauno miesto gidė Marija Oniščik.

²¹ <https://www.atmintiesvietos.lt/lt/kaunas-2/interviu-su-tautinemis-kauno-bendruomenemis/atminties-biuras-a-baltuskevicius/>

²² Pirmą kartą ši byla su nuoroda į agentą „Gečą“ paminėta dr. Arvydo Anušausko knygoje „KGB veikla“, Vilnius: Versus aureus, 2015, p. 281. LYA, f. K-1, ap. 49, b. 46, l. 34–43.

²³ Informacija skelbiama pagal 2010 m. LR Seimo priimtą LGGRTC įstatymo 5 straipsnio papildymo įstatymą: [Centras] „tikrina, analizuoja ir skelbia buvusios SSRS specialiųjų tarnybų dokumentus.“ LGGRTC patikrino ir nustatė, kad Algirdas Baltuškevičius apie savo bendradarbiavimą su KGB nėra prisipažinęs. 2020 08 04 e-pažyma: „Asmuo, slapyvardžiu „Gečas“, yra Liustracijos komisijos pripažintas kaip bendradarbiavęs su KGB ir neatėjo prisipažinti, tad informacija apie jį yra neslapta.“

²⁴ LYA, f. K-1, ap. 49, b. 46, l. 35–37.

²⁵ [https://lt.wikipedia.org/wiki/Algirdas_Gustaitis_\(1916\)](https://lt.wikipedia.org/wiki/Algirdas_Gustaitis_(1916)).

²⁶ A. Gustaitis, „Lietuva kaip sapnas“, Vilnius: V. Užtupo leidykla „Vilius“, 1997, p. 52.

²⁷ T. Ivanauskas, „Aš apsisprendžiu“, sud. R. Budrys, Vilnius: „Vyturys“, 1994.

²⁸ https://lt.wikipedia.org/wiki/Rimantas_Budrys

²⁹ VŠĮ „Baltijos aplinkos forumas“ direktoriaus Žymanto Morkvėno aiškinimu, teksto paskutiniame knygos viršelyje autorius – T. Ivanausko sūnus Algis Ivanauskas. 2020 m. rugpjūčio 17 d. e-laiškas, paaiškinantis teksto paskutiniame knygos viršelyje autorystę.

³⁰ 1932 m. balandžio 3 d. gimusi Genovaitė Eleonora Vaidelytė buvo įvaikinta savo aštuoniolikto gimtadienio dieną (1950 04 03) ir tapo Ivanauskaite.

³¹ Pažymėtina T. Ivanausko brolio, Stanislovo Iwanowskio veiklą net lenkiškuose viešuose šaltiniuose gaubianti tyla.

³² M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, „Tiesa skins kelią sau“, Kaunas: „Lututė“, 2008

³³ Apie Mariją Natkevičaitę-Ivanauskienę: „Moters, kūrusios Lietuvą“, LGPC, Vilnius, 2020, p. 129.

³⁴ M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, „Tiesa skins kelią sau“, p. 279.

³⁵ Ibid, p. 280.

³⁶ D. Vailionytė, „Honorata“, Kaunas: Arx Reklama, 2017.

³⁷ Tarpukario telefoninių pokalbių mokėjimo kvitų šaknelės rodo, kad iki Antrojo pasaulinio karo (nebūtinai tiesioginis) susisiekimasis telefonu tarp Obelynės ir Kauno egzistavo.

³⁸ LCVA, R-1004, ap. 1, b. 3, l. 84, toliau laiške pasakojama, kaip „zofermos apsaugai [Biologijos] instituto laborantui St. Gyliui buvo pavesta „dižiuruoti“ fermos ūkyje: „Naktį jis pastebėjo 4 piktadarius plešiant artimą J. Jaro namą ir nuvykęs tenai kartu su fermos tarnautoju J. Vasiliausku, ginkluotas medžiogliniu šautuvu, suėmė visus keturis, nuvarė juos į Kauną ir perdavė I milicijos nuovadai. Kad apsaugoti nuo banditų pavojaus, manau, kad reikia: 1) Kreiptis pas Vidaus reikalų ministrą su prašymu įpareigoti vietinę miliciją (Kauno, Garliavos ir Zapyškio) imtis griežtų priemonių prieš banditizmą, 2) Prašyti Vidaus reikalų ministrą apginkluoti fermos tarnautojus dviem automatais, o jei tas būtų nepriimtina, tai duoti leidimą laikyti du šratinius medžioklinius šautuvus. Pageidautina, kad leidimas būtų nepersonalizuotas, o Instituto vardu, kad juo galėtų naudoti keli instituto tarnautojai [...]“

³⁹ Ibid, l. 46.

⁴⁰ J. Iwanowski, „Czasy, Mojego życia“, Warszawa, 2000, p. 173.

⁴¹ D. Vailionytė, „Honorata“, p. 40.

⁴² https://lt.wikipedia.org/wiki/Vidurinė_Lietuva

⁴³ Jei neįskaičiuosime Spaudos radijo ir televizijos rėmimo fondo lėšomis 2011 m. sukurto 1 val. ir 20 min. trukmės dokumentinio filmo „Vienos šeimos likimas – trijų tautų istorija.“

⁴⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Iwanowski

⁴⁵ <http://pbc.biaman.pl/Content/8868/Syg.%20Dziennik%20Urzędowy%20Tym.%20Komisji%20Rz.%20nr%201%201920.pdf>

⁴⁶ F. Ruszczyc, „Dziennik“, W Wilnie, 2 t., Secesja, Warszawa, 1996, p. 96–97.

⁴⁷ BBWR – „Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem“ – J. Piłsudskio vadovaujamo „Sanavimo“ judėjimo grupė „Nepartinis Bendradarbiavimo su Vyriausybe Blokas“.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ A. Piłsudska, „Wspomienia“, LTW, Warszawa, 2004, p. 255.

⁵⁰ Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, uniwersitet Jagielloński, https://fbc.pionier.net.pl/search#fq={!tag=dcterms_accessRights}dcterms_accessRights%3A%22Dost%C4%99p%20otwarty%22&q=id%3Ann94zvc

⁵¹ A. Garlicki, „Józef Piłsudski“, 1867–1935, *Znak Horyzont*, Kraków, 2017, p. p. 335, 439.

⁵² F. Ruszczyc, „Dziennik“, W Wilnie, 2 t., p. 97.

⁵³ J. Turonek, „Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi“, Gryf, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1992.

⁵⁴ Lenkijos komunistų partijos narį Kazimierzą Cichowską, Kominterno Vykdomojo komiteto kadru skyriaus darbuotoją, SSRS Aukščiausiojo teismo karinė kolegija nuteisė mirties bausme. Jis buvo sušaudytas 1937 m. spalio 26 d., o 1955 m. reabilituotas. Internete: www.sakharov-center.ru/asfcd/martyrolog/?t=page&id=14995

⁵⁵ J. Turonek, „Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi“, p. 79.

⁵⁶ Ibid, p. 85.

⁵⁷ Rusijos Federacijos Valstybinis karinio jūrų laivyno archyvas, РГАБМФ, F 408, ap. 9, ed. hr. 1553 и. Internete: <https://rgavmf.ru/>, daugiau duomenų apie bolševikinės revoliucijos apimto Kronštato, kur tarnavo S. Iwanowskis, ir legendinio kreiserio „Aurora“ archyvas, internete: <https://rgavmf.ru/novosti-rgavmf/120-let-so-dnya-spuska-kreysera-avrora>

⁵⁸ K. Iwanowski, „Wspomienia z kresowej młodości“, Towarystwo Miłośników Wilna I Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy, 1995, p. 69.

⁵⁹ 1923 m. kovo 16 d. rejestras Nr. 1732. Šį įgaliojimą rugpjūčio 24 d. tas pats notaras peradresuojamas Romanui Chodakauskiui, prezidentienės Sofijos Chodakauskaitės broliui. Rejestras Nr. 5523.

⁶⁰ Sabina Jaczynowska-Iwanowska, šeimos herbo „Jacyna“ palikuonė ir dvarelis Ščiučino apylinkėse paveldėtoja, iki 1930 m. Vilniuje Elizos Orzekowskos mergaičių gimnazijoje dėstė fizinių lavinimą. Dvarelis sudėgė Antrojo pasaulinio karo metais.

⁶¹ Z. Fördős, „Zrozumieć Feliksa“, Waspos, 2019, p. 396.

⁶² K. Iwanowski, „Niedaleko Holszan, Wspomienia z kresowej młodości“, t. 2, 2001, p. 38.

⁶³ 1909 m. „Iš Sibiro tremties pabėgęs Dzierżyńskis į Berlyną keliavo per Peterburgą, Vilnių ir Varšuvą. Peterburge jis susisiekė su Stanislawu Iwanowskiu,

su kuriuo juos siejo bendras bičiulis, advokatas Bolesław Szyszowski, gynęs Dzierżyńskį teisme 1906 ar 1907 m. Dzierżyńskis buvo parūpinti padirbti dokumentai ir jėgerio drabužiai. Jie turėję užtikrinti saugią kelionę bent iki Vilniaus, kur gyveno jo sesuo Aldona.“ In: Robert Blobaum, Feliks Dzierzynski and the SDKPIL, East European Monographs, 1984, p. 180. Remiamasi „Archiwum Akt Nowich“ saugomu S. Iwanowskio atsiminimais [Wspomienia o Dzierżyńskim, 1926–1957, sygn. 61/III, t. I K 91–91]. Raštu konsultavo dr. Robert Blobaum.

⁶⁴ S. Iwanowski, „Samoobrona w Lidzie i Grodnie w 1918–1919, Zeszyty Historyczne“, Zeszyt 113, Instytut Literacki, Paryz, 1995, p. 112–126.

⁶⁵ S. Iwanowskis partizanavo „Jano“ būryje, o karo pabaigoje dirbo „Szczercbo“ (Kardo) štabe, in: Kazimierz Iwanowski, „Zapys dlia syna“, Bydgoszcz, 1993, p. 61.

⁶⁶ K. Iwanowski, „Zapis dlia sina“, p. 37.

⁶⁷ K. Iwanowski, „Wspomienia z kresowej młodości“, p. 93.

⁶⁸ Ibid, p. 93.

⁶⁹ „Łączniczki okręgu Wileńsko–Nowogródzkiego Armii Krajowej, Wspomienia, informacje biograficzne“, TMW i ZW, Oddział w Bydgoszczy, 2001, p. 169; www.pl.wikipedia.org/wiki/Lech_Iwanowski

⁷⁰ In: Wilniane we wrześniu 1939 (Prolog epopei), TMW I ZW Oddział w Bydgoszczy, 2000, p. 79–86.

⁷¹ J. Turonek, „Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi“, p. 113.

⁷² Pokalbiai su T. Ivanausko brolio Stanislawo Iwanowskio anūku Stanislawu Iwanowskiu FB mesendžeryje 2020.03.17–2020.04.17.

⁷³ K. Iwanowski, „Wspomienia z kresowej młodości“, p. 91.

⁷⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Gracjan_Fr%C3%B3g

⁷⁵ D. Vaillionytė, „Honorata“, p. 230.

⁷⁶ SSRS valstybės saugumo liaudies komisariato (NKGB) Lietuvos geležinkelių transporto skyriaus Kauno geležinkelio stoties poskyris „Operativnij transportnij otdel“, Antrojo pasaulinio karo metais veikusi struktūra, įsikurdavusi iš vokiečių atkovotose teritorijose palei geležinkelį ir vykdžiusi agentūrinę bei operatyvinę veiklą. Žr.: „Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне“. Dokumentų rinkinys: Общество изучения истории отечественных спецслужб, Кучково поле, 2007, T.5, p. 12.

⁷⁷ LYA, K-1, ap. 58, b. P-15617, l. 123. Internetė: <http://www.archyvai.lt/exhibitions/klimas/p62.htm>

⁷⁸ <http://www.jmuseum.lt/old/www.jmuseum.lt/index810b.html?Element=ViewArticle&TopicID=236&IMAction=AddArticle&EditionID=86>; <https://www.teisuoliuatminimas.lt/sararas>

⁷⁹ 1941 m. balandžio mėn. pakeliui namo iš Obelynės keliantis per Nemuną į Žemutinius Kanūkus Sergijaus Klimo baidarė apvirto, o vandenyje sušalęs ir sušalęs keleivis gavo plaučių uždegimą. Netrukus jis mirė ir yra palaidotas Liudvinavo kapinėse. T. Ivanausko knygoje „Aš apsisprendžiu“ Sergijus Klimas yra minimas kaip labai artimas jo ir žmonos Honoratos bičiulis, vardą (į neteisingą – „Sergejus“) galėjo pataisyti redaktorius.

⁸⁰ 2000 m. Bronė Pajėdaitė pripažinta Pasaulio teisuole, internete: <https://www.teisuoliuatminimas.lt/copy-of-girdvainien-ona>

⁸¹ V. Bukaitė, „*Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas*“, LNM, Vilnius, 2016, p. 540.

⁸² B. Pajėdaitės biologijos diplominiame darbe „*Indėlis i Lietuvos gėlių vandenų Bryozoa tyrinėjimą*“, VDU, apgintame 1935 m., (vadovas – prof. Tadas Ivanauskas) yra ranka pieštų mikroskopo vaizdų iliustracijų. Studentė B. Pajėdaitė 1931–1932 m. įvairiuose Lietuvos vandens telkiniuose rado ir aprašė devynias samangyvių rūšis. Informaciją B. Pajėdaitės šeimai pateikė VDU Gamtos mokslų fakulteto profesorė, gamtos mokslų daktarė Vida Mildažienė. (Iš Vitos Lesauskaitės asmeniniame archyve saugomo e-laiško).

⁸³ Antanas Purėnas iš Universiteto Rektoriaus pareigų atleidžiamas 1947 m. sausio mėn. 1 d. dėl su P. Klimo byla nesusijusių aplinkybių. Formalias atleidimo priežastis universiteto Kadro skyrius pateikia taip: „Neatitinka savo paskirties“ (tipiška kitų 22 universiteto darbuotojų atleidimo 1946–1947 m. priežastis). Užbraukta žaliu rašalu: „nesugebėjo vadovauti universitetui“, „girtuokliavo“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 490, l. 10–11.

⁸⁴ Tarpukaryje namas Kaune, Trakų g. 10 priklausė Mykolui Biržiškai, kuris po karo pasitraukė į Vakarus. Kauno miesto gidės Marijos Oniščik komentaras, 2020 09 04.

⁸⁵ Išsamiau apie Danielių Todesą: <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>. Kaip savo gyvenamąją vietą Trakų 10 g. butą Nr. 3 NKVD pplk. D. Todesas nurodo 1948.02.03 d., sugrįždamas studijuoti architektūros į aštuntąjį semestrą. Tiesa, dabar jis nebeieško antivalstybinių memorandumų spausdintojų, nes pats dirba Valstybinės enciklope-

dijų, žodynų ir mokslo literatūros leidyklos direktoriumi. Diplominis būsimosio architekto D. Todeso darbas vadinasi „Dengta Kauno rinka“. Žr.: LCVA F 631, ap. 7, b. 8745.

⁸⁶ F. K-1, ap. 58, b. 2529, l. 30. 1946.06.15 Kauno miesto MGB tyrėjas leitenantas Jastrebovas praneša, kad 1945 09 24 A. Parutytė ir M. Čereškienė buvo išsiųstos į SSRS lagerius tolesniam bylos tyrimui. 1946 m. birželio 25 d. Sevpečlagas kreipėsi į Kauną papildomų dokumentų, atspindinčių A. Parutytės ir M. Čereškienės veiklą Antrojo pasaulinio karo metais.

⁸⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15617, l. 50 rašoma, kad du P. Lastienės brolius (Juožą ir Joną) sovietų valdžia jau yra represavusi.

⁸⁸ Byloje: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28422/3, l. 1, g. 1906 m. Utenos valsčiaus Tarvydžių kaime, suėmimą 1945.09.18 sankcionuoja pulkininkas TO Geležinkelio NKGB Salminas ir Lit. Geležinkelio Karinis prokuroras justicijos majoras Naboka, OTO NKGB įgaliotinis kapitonas Kuzminas, numatomas nusikaltimas: 58-I „A“ ir 58 – II, raštas spausdintas mašinėle.

LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28422/3, l. 6 (taisyta iš 11 ir 43). Asmeninės kratos protokolas. Apieškojo kapitonas Kuzminas. Atbuline data – įrašas juodu rašalu: 1945 09 15 „nieko nerasta“.

LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28422/3, l. 7 (taisyta iš 8 ir 44), rašyta paprastu pieštuku: „Kratos metu rasta: (1) carinio aukso už 35 rublius, (2) vienas Nr. 585 prabos aukso žiedas, (3) aštuoni Hitlerio portretai, (4) Pajėdaitės pasas N 3/5018“, (5) laikinas Pajėdaitės karinio bilieto pažymėjimas N 4021, (6) du bloknotai su Pajėdaitės užrašais ir adresais, (7) susirašinėjimas – vokas (spaudas 1944 06 25 p-lei Bronei Pajėdaitei, dantų gydytojai su gavėjos adresu: Donelaičio g. 39), atvirukas (su adresu „p. Dr Br. Pajėdaitei, Kaunas 39, 1“). Penki parašai paprastu pieštuku.

Kvotos protokole l. 9 taisyta iš 46 su žyma „Vilnius, 15.09.1945“ rašalu užrašytuose parodymuose, be kita ko, sakoma: „Tamara Lazarson, 16 m. žydaitė, gerai išsivysčiusi (?) mergaitė, kurios brolis dirba kažkur NKVD ir, kai yra Kaune užaina pas mane ir seserį. Jo vardas Viktoras Lazarsonas. Be šio brolio daugiau giminaičių Tamara Lazarson neturi. [...] Ana Kelsonaitė, 15 metų žydaitė jos tėvas taip pat buvo gydytojas, motina – medicinos seselė.[...]“. Tardytojo pareigos ir pavardė nenurodyta, tik parašas. Tą pat dieną papildomos kvotos protokolas (registracinio bylos lapo numeris ištaisytas iš Nr. 48 į Nr. 11, o registracinis

bylos lapas Nr. 49 – į Nr. 12) užrašytas kitu rašalu, raštu ir ant kitokio, languoto, popieriaus. Įrašytas vertėjas, kvotos siužetas – lapelis „Laisvės žvalgas“ ir klausimai, kodėl B. Pajėdaitė važinėjusi į [lapių] fermą. Atsakymas – „neatsimenu“, parašas po kvotos paskutiniu lapu ryškiai skiriasi nuo kitų byloje esančių B. Pajėdaitės parašų. 1945 09 20 kvotos protokolas. Adresas – Kaunas, minimi ranka rašyti parodymai, kurių byloje nėra. Vėl kalbama apie spaudinį „Laisvės žvalgas“ Nr. 3. Jį B. Pajėdaitė ešą gavusi iš Petronėlės Lastienės, kuri yra kaimynė, gyvena tame pat name, butai 1 ir 3. Iš B. Pajėdaitės giminių surinktų prisiminimų žinoma, kad B. Pajėdaitė su Tamara Lazarsonaite ir Onute Kelsonaite bei dukterėčia Valerija Reikalaite-Lesauskiene 1944 m. gyveno pirmajame namo aukšte, o P. Lastienė – mansardoje. Iki nacionalizavimo namas priklausęs P. Lastienės tetai, gydytojai Emilijai Onai Bliūdžiūtei. Kvota – 1945 rugsėjo 21 d. (Oto NKGB viršininko pavaduotojas kapitonas Bočiarovas, ketvirtas raštas, rašyta juodu rašalu ant buvusių 1941 10 20 Kauno saugumo departamento blanko antrosios pusės). Kalbama apie lapelį „Laisvės žvalgas“ ir „Tėvynė“, kurį Bronė Pajėdaitė gavusi iš žurnalisto Jono Narbuto ir perdavusi Čereškienei. Vienas puslapis, parašas skiriasi nuo kitų. 1945 09 28 KO NKGB pulkininkas Voroncovas patvirtina, kad 1945 09 19 areštuotosios B. Pajėdaitės byla nutraukiama, nes ji nusižudžiusi, l. 27, 1954 01 17. „Pajėdaitės tyrimo byla“ pateikta Ministrui Liaudis.

⁸⁹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P2529, l. 38 ir l. 39 rodo, kad tą pačią dieną M. Čereškiene buvo apklausama ir Vilniuje, ir Kaune.

⁹⁰ Byloje: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 29151/3, l. 6 (sekimo byla) saugomas pieštuku rašytas 1945 m. rugsėjo 28 d. „Aktas“ kuriame Kauno NKGB skyriaus darbuotojai Liniovas ir Jastrebovas, dalyvaujant liudininkei Ivanauskienei Honoratai, „atliko Felikso Čereškos bute kratą [...] ir aprašytinų daiktų nerado [...] H. Ivanauskienės žodžiais, asmeninių F. Čereškos daiktų nėra [...] sena lova, stalas, taurėtės yra bendras turtas su Čereškiene Marija, po jų arešto jie buvo išvežti nežinia kur. Apie tai ir surašytas šis aktas. Pasirašo: Liniovas, Jastrebovas, Liudininkė Ivanauskienė.“

Ankstesniame toje pat byloje saugomame kratos protokole (l. 7), pažymėtame 1945 m. rugsėjo 15 d. data, rašoma, kad rastas Čereškos pasas Nr. 707449 ir atleidimas nuo karinės tarnybos. Parašai: Šporov, Miasnik, Čereška.

O baudžiamojoje tuo pačiu numeriu pažymėtoje byloje (l. 24 ir 25) 1946 m. kovo 14 d. kvotos protokole rašoma, kad F. Čereška gavęs lapelių „Laisvės žvalgas“ iš B. Pajėdaitės „jos bute“ ir iš P. Klimo. „Antitarybinius atsišaukimus „Laisvės žvalgas“ aš daviau skaityti savo žmonai Marijai Čereškienei, tai vyko namuose pas mane bute. Taip pat 1945 m. rugpjūčio mėnesį antitarybinius atsišaukimus „Laisvės žvalgas“ aš daviau skaityti mūsų fermos darbininkei Adolfinai. (kur ji dabar aš nežinau). Be to, 1945 m. rugpjūtį, kai aš gavau antitarybinius atsišaukimus iš Klimo Petro, būdamas Kauno mieste pas profesorių Leoną Ivanauską, kad gačiau pinigų lapių išlaikymui, tuo metu Ivanausko namie nebuvo kalbėdamas su jo žmona Ivanauskiene aš taip pat pasiūliau Ivanauskienei perskaityti antitarybinių atsišaukimą „Laisvės žvalgas“, ji sutiko ir paėmė iš manęs aukščiau nurodytą lapelį, neįdėmiai peržiūrėjo ir atidavė jį man. Kitiems asmenims aš daugiau lapelio nedaviau.“ 6-ajame dešimtmetyje F. Čereška kelis kartus teikė skundus, prašydamas grąžinti arešto metu jo konfiskuotus pinigus, dviratį ir kitus daiktus, tačiau jų neatgavo. 1957 09 10 jis rašo dar vieną skundą (l. 64), kuriame teigia, kad „tarymo metu buvo labai mušamas ir kankinamas įvairiomis priemonėmis net ligi sąmonės netekimo, todėl buvo priverstas pasirašyti tarytojų nuožiūra primestus kaltinimus“ bei mini akistatą su H. Ivanauskiene, kur kaltinimai, jog davęs jai skaityti atsišaukimus, buvo atmesti. Tik 1958 m. birželio 20 d. F. Čereškos (gyvenančio Kaune, Estų g. 15–2) skundas, išsiųstas į Rygą Pabaltijo apygardos kariniam tribunolui, priežiūrine tvarka buvo išnagrinėtas, nuosprendis pakeistas į BK 58-12, o bausmė – į penkis metus laisvės atėmimo, o F. Čereška amnestuotas pagal 1953 m. kovo 27 d. SSRS Aukščiausios tarybos prezidiumo potvarkį apie amnestiją.

⁹¹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15617.

⁹² LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15617-0. Be aptartos „P. Klimo bylos“ LYA saugoma ir kita T. Petkevičiaus byla: f. K-1, ap. 58, b. P-2313-Li. 1956 m. bandyta jį dar kartą nuteisti už tuos pat prasižengimus, už kuriuos jis jau buvo nuteistas ir nubaustas. Bylą bandyta kurpti ir kitam asmeniui – Silvestrui Leonui, naudojant įvairias provokacijas ir KGB agentų skundus. Bandyta teigti, kad jis „vėl organizuoja antitarybinę grupuotę“. Po metų ir skundų byla nutraukta dėl įkalčių stokos.

⁹³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7898/3 bb ir sb. BB l. 8. Kratą namuose daręs papulkininkis Todesas ir vyr. leitenantas Blochas rado plunksnakotį, užrašų

knygutę, padidinamąjį stiklą, kišeninį laikrodį, 2 442 rublius ir keletą pažymėjimų.

⁹⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. Pi-15758-Li. Ranka rašyta kopija – 1948 m. gruodžio 28 d. aktas Nr. 24 apie mirtį. Pravieniškės: „Mes, žemiau pasirašiusieji medicinos skyriaus vedėja OLP Nr 2 OITR („Otdel Ispravitelno Trudovih Rabot“) VRM kapitonė majorė Kadyrova, gydytojas k[alinys] Kovaliovas, budintis prižiūrėtojas vyr. seržantas Riabcevas surašėme tokį aktą: k[alinė] Jablonskienė Jadvyga, Romualdo, 1914 m. gimimo, nuteista pagal 58 BK straipsnį 10 metų, atvyko į OLP Nr 2 1946 m. birželio 5 d. Nuo pirmų dienų k[alinė] Jablonskienė buvo nukreipta lengviems darbams į šiltnamius („parniki“) sodinti daržoves, kur išdirbo apie pusantro mėnesio, po to pasijuto serganti. Kreipėsi į medicinos skyriaus ambulatoriją su širdies silpnumo simptomais, birželio mėnesio gale 1946 m. k[alinė] Jablonskienė buvo patalpinta į medicinos skyriaus stacionarą su širdies ligos požymiais ir ryškiu kojų tinimu ir pakilusia temperatūra, ir nuo to laiko sirgo iki dabar, dekomplikuoto miokardito diagnozė. Ligonė prarado visą darbingumą, stacionare arba kameroje turėjo nuolat gulėti patale su nuolat pakilusia temperatūra, širdies plakimu, dusimu, su veido ir galūnių cianoze. Tokios būsenos su nežymiais pagerėjimas k[alinė] Jablonskienė išbuvo iki 1948 m. gruodžio 26 d. 1948 m. gruodžio 26 d. rytą k[alinė] Jablonskienės būklė ryškiai pablogėjo, atsirado lūpų ir galūnių cianozė, ėmė klejoti, pulsas 120–140 silpno išpildymo, nustojo reaguoti į aplinkinius, silpnumo požymiai ryškėjo, gydymas medikamentais nebuvo sėkmingas, ligonė k[alinė] Jablonskienė Jadvyga Romualdo mirė 01 val. 50 min. ryto 29 gruodžio 1948 m., sustojus širdies veiklai. Kadangi mirties priežastis buvo aiški, patologo-anatominis skrodimas nebuvo vykdomas.“ P. 57, 57 atv., 58. Velionės turtas konfiskuotas 1946 m. balandžio 19 d., t.y. likus dešimčiai dienų iki teismo. Į J. Jablonskienės butą Trakų g. 10 įsikėlė ją tardęs papulkininkis Todesas. Pažymėtina, kad dar 1946 m. balandžio 5 d., kaip rodo kvotos protokolai, J. Jablonskienė tardė tas pats pplk. Todesas.

⁹⁵ T. Petrausko parodymai byloje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15617, l. 40.

⁹⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. Pi 2529-Li, l. 66.

⁹⁷ Ibid, l. 80.

⁹⁸ V. Bukaitė, „Dantė dar nenumirė ir gali tęsti savo darbą neangažuodamas fantazijos,“ – „Petro Klimo laišakai iš sovietinių lagerių“, Lituanistica, 2011, t. 57, Nr. 1 (83), p. 44 ir 47.

⁹⁹ Daugiau apie Tamarą Lazarson: https://kauno-zinios.lt/naujienos/j-cymbalo-dokumentinio-filmosasiuvinis-is-sudeginto-geto-premjera_54604.html

¹⁰⁰ LYA, f. K-1, b. Pi-2529-Li, l. 18: „Aktas, 27 rugsėjo, Kaunas, LSSR. Mes, karinės NKVD apygardos prokuroro padėjėjas, justicijos majoras Šmonovas, LSSR NKVD poliklinikos Feleris ir Kauno NKGB viršininko pavaduotojas majoras Martavičius (<http://www.kgbveikla.lt/lt/leonardas-martavicius>) „1945 m. rugsėjo 27 d. pagal iškvietimą apsilankėme NKVD Kauno skyriaus pastate, kabinete Nr. 39 antrame aukšte, kur suradome moteriškos lyties Bronislovos Pajėdaitės, Juozo dukters lavoną, apie 40 m. amžiaus, taisyklingo kūno sudėjimo, vidutinio svorio, gulintį aukštieklinę ant grindų, galva atsukta į kairę, akys atmerktos, vyzdžiai išsiplėtę, lūpos sučiauptos, liežuvis už dantų. Per kaklą nuo išorinės kairiosios krūtinės raktikaulio raumens išilgai kaklo per kaklo raumenį iki išorinės dešinėsios krūtinės raktikaulio raumens eina gili pjautinė žaizda. Išoriškai apžiūrėjus buvo nustatyta, kad žaizdos kraštai lygūs, krūtinės-raktikaulio raumenys, miego arterija, miego vena ir gerklė perpjauti. Aplink lavoną didžiulė sukrešėjusio šviesiai raudono ir tamsiai raudono ir kraujo bala [...]. Mirtis ištiko prieš kelias valandas iki apžiūros nuo didelio kraujo, kurio neįmanoma buvo sustabdyti, netekimo. Nuvilkti drabužiai pasirodė nepažeisti, išterlioti tamsios ir šviesios spalvos krauju. Apie tai ir buvo surašytas šitas aktas. Parašai. Šmonov, Feleris, Martavičius.“

¹⁰¹ Plakato versija rusų kalba: <https://www.posterplakat.com/posters/PP%20364>

¹⁰² Parodos kataloge, kurį 2015 m. 300 egz. tiražu išspausdino Vilniaus grafikos meno centras, p. 111, įtrauktas ir plakatas „Hitleris išvaduotojas“. Plakatas – estų kalba, nes lietuviško varianto tuomet neturėta.

¹⁰³ <http://www.kgbveikla.lt/lt/kazimieras-liaudis>

¹⁰⁴ LCVA, R-605, ap. 1, b. 87, l. 108.

¹⁰⁵ LCVA R 1004, ap. 1 b. 3 l. 1.

¹⁰⁶ Ibid, l. 11.

¹⁰⁷ LYA, V-5-1-4772/5, l. 26.

¹⁰⁸ https://www.europeana.eu/lt/item/2021802/LIMIS_35926800

¹⁰⁹ LYA, f. K-1, b. 36823/3, p. 59–74 ir 295–329.

¹¹⁰ LCVA, R-631, ap. 3, b. 246.

¹¹¹ A. Sniečkus. „Vincas Mickevičius-Kapsukas“, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 28.

¹¹² „Lietuvos aidas“, redaktorius leidėjas Antanas Smetona (1917–1919), 1918.06.01. Nr. 64 (112) p. 2. Internetė: www.epaveldas.lt

¹¹³ „Pliantų“ (Плянты) vietovė šiandien yra Ščiutino priemiestis Baltarusijoje. Ščiutine buvo Vclawui Iwanowskiui vedybų su Sabina Jaczynowka metu atitekęs „palivarkas“.

¹¹⁴ T. Ivanauskas, *Aš apsisprendžiu*, Vilnius: Vyturys, 1994, p. 186.

¹¹⁵ D. Vailionytė, „Honorata“, p. 73.

¹¹⁶ T. Ivanauskas, *Aš apsisprendžiu, VŠĮ* „Baltijos aplinkos forumas“, Vilnius, 2010, p. 208.

¹¹⁷ M. Biržiška, „Vilniaus Golgota. Okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 metų dienoraštis“ B. Šemio iš laikraščių surinktas, Kaune Sąjungos Vilniui vaduoti leidinys, 1930, 2-asis (fotografuotinis) leidimas, Vilnius: Mintis, 1992, p. 21.

¹¹⁸ LCVA, KDS, 3825/35, Tadas Ivanauskas, 1972, *Lietuvos kino mėgėjų draugija*, rež. Robertas Verba, rež. Laima Pangonytė, rež. Algirdas Tumas, 05:00–06:17 min.

¹¹⁹ A. Žmuidzinavičius, „Paletė ir gyvenimas“, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 121.

¹²⁰ „Lietuvos aidas“, redaktorius leidėjas Antanas Smetona (1917–1919), 1918.05.11 d., Nr. 56 (104), p.2, <https://www.epaveldas.lt/recordImageSmall/LNB/C1B0003957107?exId=361468&seqNr=2>

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Lietuvos aidas, redaktorius leidėjas Antanas Smetona (1917–1919), 1918.12.04 d., Nr. 148 (196), p.1, <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0003957107>.

¹²⁴ J. Iwanowski, „Czasy mojego życia“, p. 9.

¹²⁵ Žurnalą „Kultūra“ nuo 1933 m. faktiškai redagavo „iš kalėjimo išėjęs“ Kostas Korsakas. In: Julius Būtėnas, „Lietuvos žurnalistai“, Žurnalistika, Vilnius, 1991, p. 71.

¹²⁶ U-M. Andrijauskaitė, „Darbininkų švietimo bandymai XX a. 3–4 dešimtmečiuose: liaudies universitetai ir vakariniai kursai bei gimnazijos suaugusiesiems“, p. 171, www.researchgate.net/publication/323832165_Darbininku_svietimo_bandymai_XX_a_3-4_desimtmečiuose_liaudies_universitetai_ir_vakariniai_kursai_bei_gimnazijos_suaugusiesiems

¹²⁷ 1927 m. birželio 17 d. įsteigta bendrovė nuo 1927 m. liepos 27 d. (Nr. 12/13) ėmėsi „Naujo žodžio“ žurnalo leidybos, po to ir kitų bendrovei

priklaususių leidinių. „Naujo žodžio“ bendrovę įsteigė Justas Paleckis, Vytautas Bičiūnas bei „Taikomojo Meno“ bendrovės atstovai: dailininkas Vilius Jomantas ir inžinierius, pašto valdybos viršininkas Adolfas Sruoga.

[https://lt.wikipedia.org/wiki/Naujas_%C5%BEodis_\(%C5%BEurnalas\)](https://lt.wikipedia.org/wiki/Naujas_%C5%BEodis_(%C5%BEurnalas))

¹²⁸ Naujas žodis: prof. T. Ivanauskas „*Mano krodilai*“, 1932 Nr. 5, p. 82–83 ir „*Medžioklė pusiaujų miškuose*“, 1932, Nr. 8, p. 146 bei Nr. 9, p. 181.

¹²⁹ A. E. Senn, „*Lietuva 1940 Revoliucija iš viršaus*“, LGGRTC, Vilnius, 2009, p. 377.

¹³⁰ Darbo Lietuva, Nr. 68, Kaunas, 1940.08.23, p. 1, <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=10228>

¹³¹ Darbo Lietuva, Nr. 69, Kaunas, 1940.08.23, p. 3, <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=10229>

¹³² Valstiečių laikraštis, Nr. 34, 1940.12.24, p. 6, <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0004532336>

¹³³ T. Ivanauskas, „*Apie žmogaus kilmę*“, Vilnius: Vaga, Nr. 3, 1931, p. 177–187, <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000824272>

¹³⁴ D. Vailionytė, „Honorata“, p. 48.

¹³⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Maczek

¹³⁶ J. Iwanowski, „*Czasy mojego życia*“, p. 44–52.

¹³⁷ L. Petrauskienė, „*Pranciškus Baltrus Šivickis, 1882–1968*“, Valstybinis mokslinių tyrimų institutas, Gamtos tyrimų centras, Vilnius, 2020, p. 95.

¹³⁸ Ibid, p. 95.

¹³⁹ Vyriausybės žinios, Nr. 721, p. 542, 5776 eilutė, Kaunas, 1940 liepos 29 d., <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000143886>

¹⁴⁰ Vyriausybės žinios, Nr. 721, p. 542, 5776 eilutė, Kaunas, 1940 liepos 29 d., <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000143886>

¹⁴¹ „Acta Universitatis Patavinae septima saecularia celebrantis, MCCXXII–MCMXXII“ (*Padova, Tipografia Antoniana, 1925*) knygoje aiškinama, kad Padujos universiteto rektorius, universiteto jubiliejaus proga suteikė *laurea honoris causa* visiems pasiuntinybių vadovams ir tarp jų – Tadui Ivanauskui.

¹⁴² In: „Acta Universitatis Patavinae septima saecularia celebrantis, MCCXXII–MCMXXII“ (*Padova, Tipografia Antoniana, 1925*), korektūros klaida – kaip originale.

¹⁴³ Tuo metu Peterburgo universitete galiojo trijų vertinimų balų sistema: „labai patenkinamai“;

„patenkinamai“ ir „nepatenkinamai“. Internetė: https://history.museums.spbu.ru/files/Issledovaniya/Ziborov_o_diplomah.pdf

¹⁴⁴ *Akademikas Tadas Ivanauskas, „Gyvenimo ir kūrybinės veiklos akimirkos“*, sud. P. Zajančiauskas, G. Vaitonis. Leidinio išleidimą parėmė Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija, Vilnius, 2007. Priešpaskutiniame, nenumeruotame puslapyje išspausdintas T. Ivanausko Peterburgo universiteto diplomas Nr. 22606 be nuorodos į saugotoją. Diplomo autentiškumą 2020 10 05 raštu Nr. 1836/T patvirtino Centrinis valstybinis Peterburgo istorijos archyvas, kurio f. 14, ap. 19, b. 52, l. 9 saugoma to diplomo kopija.

¹⁴⁵ Pagal 1884 m. priimtą Rusijos imperijos universitetų bendrąjį Statutą, egzaminus laikyti bei pirmo ir antro laipsnio diplomus gauti galėjo studentai pabaigę aštuonių semestrų mokymosi kursą (gydytojai – 10 semestrų) (§ 77). Jiems buvo suteikiamas diplomas, liudijantis profesinį (ne akademinį) išsilavinimą. Akademiniais buvo laikomi magistro ir daktaro laipsniai (§85 ir §86). Internetė: <http://xn--e1aaejmenocqx.xn--p1ai/node/13676>

¹⁴⁶ VUA, R-856, ap. 1, K 4437, p. 16.

¹⁴⁷ Conseil d'Etat – Décret du 22 janvier 1896 sur la license ès sciences. (In: *„Recueil des lois et règlements sur l'enseignement supérieur comprenant les décisions de la jurisprudence et les avis des conseils conseils de l'instruction publique et du Conseil d'Etat“*. Tome VI, juin 1898 – janvier 1909, p. 559, par A. Beauchamp 1880–1915).

¹⁴⁸ Vilniaus universiteto Senato 1940 m. gruodžio 30 d. posėdžio protokolas Nr. 30. Dalyvauja rekt. M. Biržiška, prorekt. Bulavas, prof. V. Biržiška, prof. A. Rimka, prof. P. Augustaitis, prof. Bieliukas, prof. J. Matulis, sekretorius doc. V. Jurgutis, VUA, F98, ap. UV 54, p. 146.

¹⁴⁹ P. Zajančiauskas, *„Gamtininkas Tadas Ivanauskas 1882–1970“*, Lietuvos gamtos fondas, Vilnius, 2002, p. 75. (Leidinio rėmėjai – Lietuvos žemės ūkio universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos hidrobiologų draugija, P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“).

¹⁵⁰ <http://www.ziedavimas.lt/pauksciu-ziedavimo-pradzia-lietuvoje/>

¹⁵¹ http://www.paneveziomuziejus.lt/files/kras-tieciai/Mazylis_Vaitkevicius.pdf

¹⁵² Įvairių metų „Paukščių žiedavimo“ ataskaitos iki šiol yra saugomos Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekoje. Tai operacinių-statistinių, o ne analitinių ataskaitų pobūdžio leidiniai (apie 20 p.

apimties sąsiuviniai), leisti kartą per metus lietuvių ir prancūzų kalbomis.

¹⁵³ <https://pirkis.lt/home/menas-kolekcijos-antikvariat/3592-bibliofilija-bukinistika-antikvarines-knygos/17541773-t-ivanauskas-vadovelis-lietuvos-pauksciam-a.html>

¹⁵⁴ VUA, R-856, ap. 1, K 4437, p. 16.

¹⁵⁵ VUA, R-856, ap. 1, K 4437, p. 16.

¹⁵⁶ P. Zajančiauskas, *„Gamtininkas Tadas Ivanauskas 1882–1970“*, Lietuvos gamtos fondas, Vilnius, 2002, p. 75.

¹⁵⁷ Tuometinis Mečislavo Gedvilo išsilavinimas – treji metai studijų Petrogrado technologijos institute (1919–1923).

¹⁵⁸ *„Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 metais“*. Dokumentų rinkinys, Vilnius: Mintis, 1965, p. 239, p. 228.

¹⁵⁹ A. Sniečkaus išsilavinimas: 1925–1926 m. studijos į Plechanovo liaudies ūkio instituto Ekonomikos fakultete Maskvoje. Jas nutraukė pagrindinis darbas Lietuvoje. Nuo 1933 m. jis vėl Maskvoje. Tarptautinėje Lenino mokyklos lietuvių sektoriuje dėstė komunistų partijos istoriją. 1934 m. spalio mėnesį A. Sniečkus buvo priimtas į šios mokyklos aspirantūrą. Po metų parašė nedidelę studiją „Valsietičių kova Užnemunėje 1935 m.“. In: V. Tininis „Sniečkus. 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)“, Vilnius, 2000, p. 16 ir p. 24.

¹⁶⁰ Lietuvos MA tikrasis narys, prof. habil. dr. Algirdas Juozas Motuzas, *Mokslo Lietuva*, 2015 m. kovo mėn. 16 d. Internetė: <http://mokslolietuva.lt/2015/03/lietuvos-mokslu-akademijos-pirmujunariu-rinkimai/>.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² *„Monografija, praturtinusi Lietuvos žemės ūkio raidą“*, Žemės ūkio mokslai, 2013, t. 20, Nr. 4. P. i–v, Lietuvos mokslų akademija, 2013 (*„Profesorius Jurgis Krikščiūnas: žemės ūkio mokslų ir praktikos darbas“*, Kaunas, 2013, 306 p. Sudarytojai ir autoriai – Lietuvos mokslų akademijos nariai, profesoriai, habil. daktarai Algirdas Juozas Motuzas ir Mindaugas Strukčinskas).

¹⁶³ Asmeninė dr. A. J. Motuzo konsultacija 2020 06 04.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ A. Šliogeris, *„Sąmonės laisvėjimo ištakų paieška“*. In: Akiračiai, p. 228.

¹⁶⁶ LCVA, R-754, ap. 1, b. 55, l. 137.

¹⁶⁷ Išsamiai Trofimo Lysenkos iškilimo iki SSRS Akademijos Prezidento posto ir mokslo titulų netekimo 1970 m. įvykiai aprašyti: B. Соффер,

„Власть и наука. Разгром коммунистами генетики в СССР“, <https://bookshake.net/author/valeriy-nikolaevich-soyfer>.

¹⁶⁸ N. Krementsov, „Stalinist Science“, Princeton University Press, 1997, p. 371.

¹⁶⁹ E. Pollock, „Stalin and the Soviet Science Wars“, Princetown University Press, 2006, p. 16.

¹⁷⁰ „The future belongs to Michurin“ in: Ethan Pollock, „Stalin and the Soviet Science Wars“, p. 41–71 ir: „Dominion“, in: Simon Ings, „Stalin and the Scientists. A history of Triumph and Tragedy 1905–1953“, Faber & Faber, London, 2017, p. 305–385.

¹⁷¹ N. Roll-Hansen, „Wishful Science: the Persistence of T.D. Lysenko's Agrobiolgy in the Politics of Science“, University of Chicago Press Journals, Osiris, Vol. 23, No 1, p. 168.

¹⁷² K. O. Rossianov, „Stalin as Lysenko's Editor: Reshaping Political Discourse in Soviet Science, Russian History“, Vol.21, No 1, Published by Brill, p. 22.

¹⁷³ J. V. Stalin „Anarchism or Socialism“, December, 1906 – January, 1907 in: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1906/12/x01.htm>

¹⁷⁴ Lentelė parengta pagal internetinę mokymo priemonę: „Trofim Lysenko and genetics in Soviet Russia (1927–1962)“. Bibliography V. Soifer, „Lysenko and the tragedy of Soviet science“, Rutgers, 1994 D. Joravsky, „The Lysenko affair“.

¹⁷⁵ K. O. Rossianov, „Stalin as Lysenko's Editor“, p. 56.

¹⁷⁶ N. Roll-Hansen, „Wishful Science“, p. 168.

¹⁷⁷ S. A. Borinskaya et al., „Lysenkoism Against Genetics: The Meeting of the Lenin All-Union Academy of Agricultural Sciences of August 1948“, Genetics, 2019 May, 212(1), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6499510/#bib92>

¹⁷⁸ Е. Добренко, „Поздний сталинизм: Эстетика политики“. Том 1, <https://www.litres.ru/evgeniy-dobrenko/pozdny-stalinizm-estetika-politiki-tom-1>, internetinis p. 1353.

¹⁷⁹ Ibid, p. 1379.

¹⁸⁰ Ibid, p. 1377.

¹⁸¹ Filmas „Mičiurinas“, 1948. Онлайн-кино-театр „Мосфильма“, <https://cinema.mosfilm.ru/films/35500/>

¹⁸² „Iš dainų atskridę paukščiai“, LCVA, KDS, Nr.2404/35.

¹⁸³ Е. Добренко, „Поздний сталинизм: Эстетика политики“. Том 1, p. 1377.

¹⁸⁴ K. O. Rossianov, „Stalin as Lysenko's Editor“, p. 52.

¹⁸⁵ http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4710.htm

¹⁸⁶ L. Petrauskienė, „Pranciškus Baltrus Šivickis“, p. 102.

¹⁸⁷ T. Ivanauskas, „Kūrybingasis tarybinis darvinizmas ir biologijos mokslo padėtis Tarybų Lietuvoje“, Tiesa, 1948, rugsėjo 22, p. 2.

¹⁸⁸ Ibid, p. 2.

¹⁸⁹ Ibid, p. 2.

¹⁹⁰ Ibid, p. 2.

¹⁹¹ Ibid, p. 3.

¹⁹² LMA, LVMABV-RS F144-1195 2R.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ L. Petrauskienė, „Pranciškus Baltrus Šivickis“, p. 85.

¹⁹⁵ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos visuotinio susirinkimo drauge su TSR Aukštojo Mokslo ministerija sesija, skirta biologijos mokslų padėčiai Lietuvoje apsvarstyti: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinynas IV–V, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1949.

¹⁹⁶ J. Matulis, A. Merkys, „Ar biologai buvo kalti?“. In: Danutė Blažytė-Baužienė, *Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui*, Lietuvos istorijos metraštis, 2010, t. 2. Vilnius, 2011, p. 139.

¹⁹⁷ A. Ričkienė, „Botanists in Lithuania during the Michurinist campaign“, Endeavour, Vol. 41, issue 2, June 2017, p. 51–65. Internetė:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160932717300352>

¹⁹⁸ LCVA, R-605, ap. 1, b. 87, l. 130.

¹⁹⁹ D. Blažytė-Baužienė, „Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui“, Vilnius: Lietuvos istorijos metraštis, 2010, t. 2, 2011, p. 152.

²⁰⁰ Ibid, p. 102.

²⁰¹ T. Ivanauskas, *J. Stalinas ir mičiurininė biologija*, in: Mokslų Akademijos žinynas, VII sąs. p. 106–114.

²⁰² Ibid, 106 p.

²⁰³ Tiesa, 1950 m. birželio 7 d.

²⁰⁴ Tiesa, 1951 m. spalio 6 d.

²⁰⁵ Mičiurino „Rinktiniai raštai“, vertė agr. J. Jonynas ir A. Žukas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951 m.

²⁰⁶ J. Huxley, „Soviet Genetics and World Science: Lysenko and the Meaning of Heredity“ (London, 1949), ix. in: N. Roll-Hansen, „Wishful Science: The Persistence of T. D. Lysenko's Agrobiolgy in the Politics of Science“, Osiris 23(1):166–88, February 2008.

²⁰⁷ L. Petrauskienė, J. Olechnavičienė, „The fame of scientists: does it reflect the real contribution

to science?“, *Baltic Journal of European studies*, Tallinn, University of Technology, Vol. 1, No 1(9), p. 189.

²⁰⁸ L. Petrauskienė, „Taisytiniai akcentai XX a. Lietuvos biologijos istorijoje“, *Mokslo ir technikos raida Lietuvoje*, Vilnius, 2006, t. 10, p. 267, in: Danutė Blažytė-Baužienė, „Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui“, p. 151.

²⁰⁹ P. Zajančauskas, „*Gamtininkas Tadas Ivanauskas 1882–1970*“, Lietuvos gamtos fondas, V., 2005, rec. dr. J. Prūsaitė, dr. A. Jakimavičius, p. 34. (Leidinio rėmėjai: Lietuvos žemės ūkio universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos hidrobiologų draugija, P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“).

²¹⁰ T. Ivanauskas, „Pasaulio paukščiai“, Vilnius: Vaga, 1971, 30 000 egz.; T. Ivanauskas, „Pasaulio paukščiai“, 2-asis papildytas leidimas: Vilnius: Vaga, 1981, 40 000 egz.

²¹¹ T. Ivanauskas, „Pasaulio žvėrys“, Vilnius: Vaga, 1968, 15 000 egz.

T. Ivanauskas, „Pasaulio žvėrys“, Vilnius, „Vaga“, 1973, 30 000 egz.

²¹² T. Ivanauskas, „*Gamtininko užrašai*“, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, 6 000 egz.

²¹³ T. Ivanauskas, „*Apie žvėris ir paukščius*“, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, 10 000 egz.

²¹⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/zapiski-naturalista-kak-zhanr-hudozhestvenno-dokumentalnoy-literatury/viewer>

²¹⁵ „Tadas Ivanauskas – pasirinkęs dirbti Lietuvai“, Verslo žinios, 2018.11.11, <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/11/11/tadas-ivanauskas-pasirinkes-dirbti-lietuvai#ixzz6I7NpBGVm>

²¹⁶ 9.1 Lentelė: [Zoologijos] muziejaus darbuotojų išvykos už Lietuvos ribų, praturtinusios muziejaus rinkinius įvairia fauna. Elena Gaidienė, *Kauno Tado Ivanausko Zoologijos muziejus*, Vilnius: Aldorija, 1999, p. 86.

²¹⁷ Entomologas ir vabzdžių kolekcionierius, dvidešimt metų gyvenęs Bucharoje. 1897–1909 m. K. Arris apkeliavo Bucharos ir Samarkando apylinkes, Kogistano, Talas Alatau, Pamyro kalnynus,

Zeravšano, Kopetdago ir kitus kalnagūbrius, Karakumų, Kyzylkumo, Takla Makano dykumas, Alajo lygumą, Užkaspijo sritį. 1922 m. grįžęs į Lietuvą, gyveno Kaune, dovanėjo Vytauto Didžiojo universitetui išsaugotus apie 30,000 vienetų vabzdžių rinkinį. Išlikusieji eksponatai (apie 11, 000 vnt.) saugomi T. Ivanausko zoologijos muziejuje. Savo keliones jis aprašė knygose: Konstantinas Arris, „*Mano ekspedicija į Vidurinę Aziją*“, 1-oji knyga: Bucharas, Samarkandas, Zaravšano ledynas, „Sakalo“ bendrovė, Kaunas, 1933/1934 m. ir: „*Mano ekspedicija į Vidurinę Aziją*“. 2-oji knyga: Kašgaras, Jarkendas, Takia — Makano dykuma, Pamiro kalnai, Alajus, „Sakalo“ bendrovė, Kaunas, 1934.

²¹⁸ Po kelionės į Braziliją O. Fanstilis planų studijuoti zoologiją atsisakė. O. Fanstilio anūkės Danutės Fanstilytės-Pacevičienės 2020 09 24 pasakojimas.

²¹⁹ https://lt.wikipedia.org/wiki/Sergejus_Fanstilis

²²⁰ A. Palionis, „*Idėlis Lietuvos drugių faunai pažinti*“/Beitrag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna Litauens, kooperatinės bendrovės „Raidė“ spaustuvė, Kaunas, 1932.

²²¹ T. Ivanauskas, „*Mokslinės ekspedicijos Pietų Amerikoje darbai sėkmingi*“, Mūsų rytojus, Nr. 44, 1931 m. lapkričio 6 d., 1 p. <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0003760930>

²²² Ten pat, p. 35.

²²³ E. Gaidienė, „*Kauno Tado Ivanausko Zoologijos muziejus*“, Vilnius: Aldorija, 1999, p. 19.

²²⁴ Ibid, p. 35.

²²⁵ E. Gaidienė, „*Kauno Tado Ivanausko Zoologijos muziejus*“, p. 82.

²²⁶ Ibid, p. 84.

²²⁷ D. Blažytė-Baužienė, „*Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui*“, Lietuvos istorijos metraštis, 2010, t. 2. Vilnius, 2011, p. 151.

Gauta 2020 10 26
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Daiva Vilkelytė

BLIND SPOTS AND KGB TRACES IN IVANAUSKAS' LEGACY

Summary

The article examines a gradual involvement in Soviet propaganda by Lithuanian biologist Tadas Ivanauskas, while simultaneously advancing his academic career in the universities of Kaunas and Vilnius after the Soviet occupation in 1940.

This engagement culminated in September 1948, when a special session dedicated to examining the situation in Lithuanian biology was hosted by the Lithuanian Academy of Sciences. During this session, Prof. Ivanauskas, a Soviet academic and the head of the Institute of Biology, pronounced genetics as a false science and condemned the genetic research. In his speech, he labelled the achievements of such renowned global authorities in biology like Gregor Mendel, Thomas Hunt Morgan and August Weisman as “reactionary”, as “fake” and “metaphysically idealistic”.

In his report, Prof. Ivanauskas stated that their teaching on hereditary traits in organisms did not acknowledge a possibility of changing the essence of organisms by changing their environment that would be passed on to later generations, that was established by the Soviet biologists, i.e. to “educate” the living species by changing their life circumstances.

On the contrary, he said, the outstanding Soviet science had determined that new life forms could be created at will by merely changing the habitat of organisms and that these *acquired* changes would be passed onto next generations. All this was outlined in the works of a prominent Soviet academician Trofim Lysenko and his predecessor, a self-taught Russian botanist Ivan Michurin.

“Lysenkoism”, a soviet biology pseudoscience based on a Lysenko’s personality cult of personality was introduced at the above-mentioned session. Lysenko was an influential self-taught agronomist and a pet-scientist of Joseph Stalin, but his pseudo-teachings survived after Stalin’s death. Lysenko’s pseudoscience after 1948 session replaced genetics for the upcoming 15 years in Lithuania.

Biologists involved in genetic research were forced to publicly denounce their scientific “blunders”. Those who wished to continue their work in the research institutes belonging to the Soviet Lithuanian Academy of Sciences had to accept Lysenko’s doctrine. Others were fired.

The article examines Ivanauskas’s legacy, albeit many documents related to his personal and professional life were destroyed after Stalin’s death. A fake persona was created and propagated, adapting to the Soviet fashions, and carefully choreographed propaganda folklore.

This artificial image, a myth crafted in the era of Soviet censorship is surprisingly long-lasting. Deconstruction of this myth comes as a shock to former Ivanauskas’ students, who have graduated and matured as academicians and professors in the uncritical thinking void of the Soviet times.

It was impossible to unearth enough documents to portray a fully-fledged picture of an ideologically obedient nomenclaturist. However, the article probes into the personality of a professor who served as a Lithuanian adopted version of Michurin in the backdrop of KGB arrests and academic demotions of his subordinates and co-workers.

Despite a complex family life and humble scientific achievements, Ivanauskas was “promoted” to a position of a doctor in biology without writing his PhD thesis. This was made possible by a decree of the Soviet Minister of Education Antanas Venclova who “appointed” Ivanauskas to a position of a “doctor” in biology.

Furthermore, a political tandem of the Head of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR Mečislovas Gedvilas and the Secretary of the Lithuanian Communist Party Antanas Sniečkus, the personalities with only sophomore-level education at the top of the combined legislative and executive power, appointed him to a position of an academician.

All this was possible because the academic independence of university and science was annulled and made subordinate to the Communist Party’s doctrine. Scientists, who looked like potential rebels, were exiled to Siberia, their publications were banned and destroyed.

Today false scientific theories, propagated by Prof. Ivanauskas are forgotten or disregarded, Ivanauskas’s undeserved academic achievements are celebrated as true. His lectures on Darwinism, lagging the global scientific discoveries in biology by some 100 years, as well as his compilations Polish and German ornithologists, were extremely popular in Soviet Lithuania. The eco of this popularity lives on.

Lithuanian historians have already evaluated the damage of Lysenkoism to science and students of the country: “research carried out in the inter-war period in several branches of biology related to genetics was discontinued. Scientists who were involved in the research corresponding to the scientific level of the time had to abandon their work and to denounce it as erroneous. Along with the isolation from the global scientific development, it resulted in backwardness of the science and its disconnection from the reality of life”¹

While promoting the Communist Party’s propaganda camouflaged as science from his nomenclature position and justified by the undeserved scientific regalia, Prof. Ivanauskas has earned a place on par to other disgraced soviet scientists who propagated scientific communism, scientific atheism, and counterfeit history of Lithuania – Juozas Žiugžda and Mira Bordonaitė.

Keywords: #pseudo-science #soviet ideology #nomenclature #backwardism #soviet myth crafting #collaboration #indoctrination #Lysenko #Ivanauskas #genetics #academia

¹ D. Blažytė-Baužienė, „Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui“, Lietuvos istorijos metraštis. 2010, Volume 2. Vilnius, 2011, p. 151.